

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

MAQSUD
SHAYXZODA

16

MAQSUD SHAYXZODA

16

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

MAQSUD
SHAYXZODA

MAQSUD SHAYXZODA

№ 16/1665/2022

Tahrir hay'ati:

Xayriddin Sulton — hay'at raisi,
Ibrohim G'afurov, Sirojiddin Sayyid, Asadjon Xodjayev,
Behzod Yo'ldoshev, Minhojiddin Mirzo, Muhammad Ali,
Ahmadjon Meliboyev, Kengesboy Karimov, Isajon Sulton

Ishchi guruh:

Ikrom Bo'riboev, G'ofur Eshmurodov, G'ayrat Bozorov,
G'ayrat Majid, Rustam Musurmon, Risolat Haydarova, Umid Hayitov

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi

Ma'mura Zohidova

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 15-oktabr kuni Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida bo'lib o'tgan Turkiy davlatlar hamkorlik kengashining yettinchi sammitida tashkilotga a'zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan iborat "Turkiy adabiyot durdonalari" deb nomlangan 100 jildlik kitoblar turkumini har bir mamlakatning ona tilida nashr etish g'oyasini ilgari surgan edi.

Ushbu ezgu tashabbus asosida birinchi bo'lib O'zbekistonda mana shu muhtasham adabiy majmua yaratildi.

Mazkur keng ko'lami, zalvorli badiiy silsilaga umumturkiy adabiyotning eng yetuk namunalari, O'zbekiston, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon, Turkmaniston va Vengriya davlatlarining atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritildi.

Turkiy tili davlatlar orasida ilk bor ro'yobga chiqarilgan ushbu yirik loyiha ona yurtimizda madaniyat va san'atga ko'rsatilayotgan ulkan g'amxo'rlikning, xalqimizning qardosh xalqlar va ularning so'z san'atiga nisbatan yuksak hurmat-ehitrimning ramzidir.

**MAQSUD SHAYXZODANING IJODIY
MEROSI HAQIDA**

*Umrlar bo'ladiki,
Trigida o'likdir.*

*Umrlar bo'ladiki,
O'lgan odam tirikdir!*

Bu quyma satrlar muallifi — Maqsud Shayxzoda (1908–1966) ning ijodiy umri ham adabiyotimizning ko'plab yaratuvchilari ijodi kabi manguликka daxldor.

O'zbek adabiyotining atoqli namoyandalaridan biri, mashhur shoir, zabardast dramaturg, adabiyotshunos olim, tarjimon va muallim Maqsud Shayxzoda Ozarbayjonning Oqtosh shahrida tavallud topdi. Boshlang'ich va o'rta ma'lumotni Oqtoshda olgach, Boku pedagogika institutida sirtidan o'qib, 1925-yildan Derkend shahrida muallimlik bilan shug'ullandi.

Shayxzoda 1928-yilda Toshkentga kelib, turli gazeta va jurnallar tahririyatlarida, 1935–1938-yillarda esa Fanlar Qo'mitasi qoshidagi Til va adabiyot institutida ilmiy xodim, 1938-yildan to umrining so'ngiga qadar Nizomiy nomli Toshkent Davlat pedagogika institutining o'zbek mumtoz adabiyoti kafedrasida dotsent vazifasida xizmat qilib, yuqori malakali kadrlar tayyorladi.

Shoimning adabiy faoliyati 1929-yildan boshlandi. Uning O'n she'r" (1932), "Undoshlarim" (1933), "Uchinchi kitob" (1934), "Jumhuriyat" (1935) to'plamlari nashr etilishi adabiyotga o'ziga xos ovozli shoir kirib kelayotganidan darak berdi. O'zbek adabiyotining zabardast vakili, iste'dodli shoir, barkamol dramaturg, yetuk olim, mohir tarjimon Maqsud Shayxzoda yaratgan asarlar bugungi kunda ham o'z qimmatini to'la saqlab kelmoqda. Ulkan so'z san'atkori haqida yozilgan ko'plab maqolalar-mualliflari — shoirning zamondoshlari va shogirdlari uning benihoya ulug'vor,

5665(8a)

Iekin shu qadar pokqalb, kamtarin inson bo'lganini e'tirof etadilar. Chindan ham, ko'plab talabalarga ustozlik qilgan Maqsud Shayxzoda hayotda ham, ijodda ham ulkan siymo bo'lgan. Shoir serbaraka ijodiy umrida 20 dan ortiq majmualarga jamlangan she'riy badiialar, ballada va dostonlar, "Jaloliddin Manguberdi" va "Mirzo Ulug'bek" kabi dramalar, 300 dan ziyod ilmiy va publitsistik asarlari bilan yuksak didli, e'tiborli kitobxonlarga, tarixni o'rganuvchilar va adabiyot ixlosmandlari — ilm-u ziyo ahliiga maqbul bo'ldi.

Shayxzoda ijodida she'rdan tortib dostongacha, balladadan she'riy dramalarga qadar barcha asarlarda falsafiy mushohadaning teranligi, qo'yilgan muammoni yechishdagi mantiqiy izchillik, tuyg'ularning samimiyligi, fikrning parvozi va uslubning muayyanligi kabi a'lo xislat va noyob fazilatlar ko'rinib turadi.

Shoir qoldirgan qutlug' adabiy merosni jo'shqin davrimiz va elimizning badiiy tarixi, adabiy qomusi, mujassam lirik oyinasi, deyish mumkin.

Zero, o'zbek dehqonining og'irini yengil qilgan ilk traktordan boshlab, fazoni zabt etishdek barcha ulug'vor hodisalar, davr kishilarining zafarli ishlari, yurtning serjilo lavhalar va insonning ko'rkam jamoli uning qalamiga oshno, she'riyatiga ilhom va mazmun baxsh etdi. Shuning uchun ham shoirning she'riyati chuqur gumanistik fikrlar, bashariy hissiyotlar, insoniyatning olam va koinot sirlarini, asriy hayotiy jumboqlarini yechishdagi orzu-istaklari, jur'atkor tilaklari bilan to'liq. U muttasil ijodiy mehnat dardi bilan, bunyodkorlik ishtiyoqi va izlanish zahmati bilan umr kechirdi.

Shayxzodaning shogirdi va zamondoshi, maslakdoshi va subatdoshi Muhsin Zokirov shunday yozgan edi: "Badiiy so'zning hikmatini butun vujud bilan his etgan va uning inson ma'naviy olamiga ta'sir qudratini teran anglagan, shu boisdan o'ziga ham, boshqalarga nisbatan ham qat'iy talabchan bo'lgan ustoz: She'r bilan nazm orasidagi farqni shoirlarimiz ham, tanqidchilarimiz ham sinchkovlik bilan aniqlab olmagunlaricha "adab bozori" da so'lg'in va yolg'on baytlar haqiqiy yurak poeziyasiga g'ov bo'lib turgusidir", — degan fikrni qayta-qayta takrorlar edilar. Shoirming bu

oqilona o'git-nasihati adabiyotimizning yosh avlodi uchun saboq bo'lishi kerak..."

Abdulla Qahhor: Maqsud Shayxzodaning ilmiy ijodi qadri o'zbek adabiyotshunosligining yarmini tashkil etadi, qolgan yarmini boshqa ilmiy adabiyotshunoslar taqsim qilib olishar", deya adibning olimlik rutbasini yuksak e'tirof etgan edi.

Albatta, Maqsud Shayxzoda ham — o'z davrining farzandi. U o'zi yashab turgan zamon va uning ideallarini tarannum etmasligi mumkin emas edi. Buning ustiga, shoir bor-yo'g'i o'n yetti yoshidan boshlab — 1925–1927-yillarda Dog'istonga surgun etilgani, bu muddat tugaganidan so'ng Ozarbayjonga qaytmaslik sharti bilan ozodlikka chiqqach, O'zbekiston poytaxti Toshkentga kelgani, ammo qatag'onning qattol siyosati uni ikkinchi marotaba ham — bu gal endi O'zbekistonda ta'qib etib, elliginchi yillar boshida qamalganini unutmashlik kerak. Shuning uchun shoir bir umr emin-erkin yashay olmadi, boshi ustida aylangan qora bulutlardan vahm va hadik uni uzoq muddat tark etmadi. — Maqsud Shayxzoda ijodining mohiyati haqida o'ylaganda bularni ham hisobga olish kerak. Uning davrni olqishlab yozgan she'rlari zaminida mana shunday og'ir ijtimoiy sabablar yotadi.

Urush yillarida shoir butun ijodiy quvvatini, qalb haroratini dushman ustidan g'alaba qozonishga safarbar etdi. Urushning birinchi kunlaridanoq jang qahramonlarini ulug'lovchi, front orqasidagi kishilarning fidokorona mehnatini ifodalovchi "Kurash nechun" (1941), "Jang va qo'shiq" (1942), "Kapitan Gastello" (1941), "Ko'ngil deydiki..." kabi she'riy to'plamlari, "Jaloliddin Manguberdi" (1944) tarixiy dramasi va boshqa qator publitsistik asarlarini yaratdi.

Urushdan keyingi tinch qurilish yillarida qatag'onlik jabrini tortgan bo'lsa ham, o'z el-yurtiga fidoyi shoir Vatanimiz bo'ylab keng quloq yozgan zafarli mehnat, tinchlik uchun kurash haqida "O'n besh yilning daftari", "Olqishlarim", "Zamon to'rlari", "Shu'la", "Chorak asr devoni" kabi she'riy to'plamlarini yaratdi.

1958-yili adibning ko'hna va ayni chog'da navqiron Toshkent shahriga bag'ishlangan, uning tarixi, o'tmishdagi madaniyati va xalqaro aloqalarini tasvirlovchi "Toshkentnoma" lirik dostoni

yo'zildi. Iste'dodli dramaturg 1960-yilda yozgan "Mirzo Ulug'bek" tragediyasida buyuk o'zbek munajjimi va ma'rifatparvar podshosi obrazini yaratdi.

Maqsud Shayxzoda Shota Rustavelining "Yo'lbars terisini yopingan pahlavon" dostoni (Mirtemir bilan hamkorlikda), yunon adabiyotidan Ezop va Esxil asarlarini, Yevropa adabiyotidan Shekspir (sonetlari, "Hamlet" hamda "Romeo va Juyetta" tragediyalarini), Gyote, Bayron, Miskevich, rus adabiyotidan Pushkin (lirik she'rlari bilan birga "Mis chavandoz" dostoni hamda "Motsart va Salyeri" dramasini), Lermontov (she'rlari, "Kavkaz asiri" dostonini), Mayakovskiy, ukrain va belorus adabiyotidan Shevchenko, Yanka Kupala va Petrus Brovka, ozarbayjon adabiyotidan Nizomiy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, Samad Vurg'un, Usmon Sarivali, Sulaymon Rustam, Rasul Rizo, turk adabiyotidan — Nozim Hikmat, arman adabiyotidan Yegishe Charens, Avedik Isaakyan, tojik adabiyotidan Boqi Rahimzoda va boshqa shoirlarning asarlarini mahorat bilan o'zbek tilida jaranglata oldi.

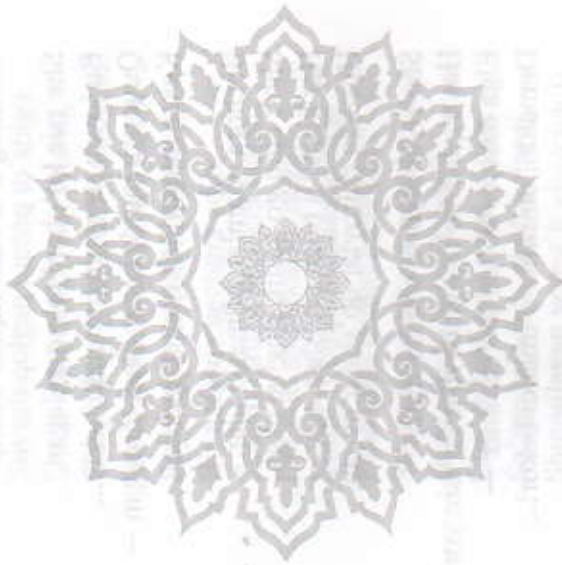
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent Shayxzodaning o'zbek adabiyoti tarixi, o'zbek xalq og'zaki ijodiyoti, Alisher Navoiy ijodini tadqiq etish borasida yaratgan ilmiy ishlari ham tahsinga sazovordir.

Maqsud Shayxzodaning nuroniy siymosi hamisha bizga safdosh va hamqadam. U qoldirgan qutlug' adabiy obidalar avlodlar uchun bir umrga aziz va tabarrukdir.

Mahkam Mahmudov,
adabiyotshunos olim

SHE'RLAR

SHE'R CHIN GO'ZALLIK SINGLISI EKAN...

She'rsiz qalblarga achinaman men,
Ularda na tonglar kunduzin boshlar,
Na oqshom yulduzlar ufqin ochar keng,
Na bahor chog'ida sayraydi qushlar.

Qo'shiqsiz uylarga kulgi yoqmaydi,
Xonadon ahlining qovog'i osiq.
Hatto derazadan quyosh boqmaydi,
Soatning o'zi ham tiqillar bosiq.

She'rsiz ko'chani tole qarq'agan,
Bu joyda sevgining manzili bekik...
Quvonch bunda kezar kayfi tarqagan —
Keksa xumoridek qomati bukik...

Bechora odamlar, bilmaski ular,
She'r chin go'zallik singlisi ekan.
Har kimki u bilan sevishsa agar —
Husniga chiroylar qo'shilar aynan.

She'riyat diyorin shoirlarimiz,
Har uy, har ko'ngilga baytlar bo'lsin yor!
Elga dastyor bo'lsa she'rlarimiz —
Demakki, umrimiz o'tmabdi bekor!..

BAHORDA YOMG'IR

Tark ayladi tolning butog'in
Chirqilladi, qochdi chumchuqlar,
Bulutlar ham soldi qovog'in,
Angladimki, ko'kda bir gap bor.

Uchib keldi yog'ish chopari,
Kishnar edi ostida oti.
Qizib ketgan bulut bag'ridan
Faryod qo'pdi, yashin chaqnadi.
So'ngra yog'di shaharga, qirga,
Salqin suvlar g'uvullab birdan
Go'yo ko'kka chiqib dengizlar
Suziladi ulug' g'alvirdan.
Sho'x tomchilar zanjir bog'lashib
Osilibdi bir ip singari,
Go'yo arqon uchidan ushlab
Tirmashlsa mumkin yuqori!
Yugan uzgan, so'liqsiz yomg'ir
Sho'ng'ib urdi derazalarni,
Suvsab qolgan tuproq to'shiga
Duch keltirdi ho'l nayzalarni,
Chiqdi bog'ga: yechdi qalpog'in?
Ko'k suvlarin qutlab olay deb,
Paypoqqacha cho'milib ketdi,
Bir nafasda bechora adib.
Tomchilardan jimirlab badan,
Der edi: shu shoirlik nega?
Yomg'ir bilan hazillasholmay
Pana qildi daraxt kovagin.
Soyga inib tushgan qatralar
Raqs etardi, ko'piklanardi,
Cho'milardi suv ichra suvlar
So'ngra tinchib, tinib ketardi.
Shuvullagan yomg'ir charchadi,
Yig'ishtirdi g'ulg'ulasini,
Endi eshit tomdan sakragan
Tomchilarning ashulasini!
So'qmoq yo'lda ezilib yotgan
Maysalarda ulug' masarrat,
Sahrolarda qolgan yo'lchiday
Suv ichmoqqa tashnalab hasrat.

Soyga tushib cho'milgan qizday,
Yaltiraydi chinorning sochi.
Bog'chalarda vizillagan yel
Avj ko'tarar go'yo bir naychi.
Bulut ochdi ko'kning ruxsorin,
Qosh qorayib ketgandi kunduz,
Sekin imlab militrar edi —
Onda-sonda bir-ikki yulduz.
Kirar edi ko'kimtir tusga
Chamandagi ol-alvon ranglar.
Daradagi buloq singari
Pichirlardi daraxtda barglar.
Dalalarda yana boshlandi
Tabiatning oqshomgi kuyi,
Ko'rinmas bir izdan yuksaldi
Yer — tuproqning sog'lomlik bo'yi.

1936

MUQIMIY

Ko'hna madrasaning tanho hujrasi,
Sarhovuz labida baland chinorlar.
Barglarda o'ynashar nurlar zarrasi,
Falakka yolvorar horg'in minorlar.
So'lgan bog'chalarning shabbodasidan,
Singan piyolaning qon bodasidan,
Bevafo dilbarning bo'sh va'dasidan
Noliydi shoirning o'rtangan bayti,
Ayniqsa, bahorning ilk kelgan payti.

***

Sevgidan qorilgan chin zuvalasi,
Sevgan qofiyasi jon bilan jonon:
Bir go'zal dastidan oh-u nolasi,
Ishqning ko'chasida yo'qolmish imon.

Ey, yaxshilar xaylin nozik miyoni,
Garchand erdim yomonlarning yomoni,
Bazmlarda qilgan eldin nihoni —
Lutf-u ehsonlaring yodimga tushdi!"
O'tga oshiftadir misli zardushtiy.
Vatan gulzorining o'tli bulbuli,
Hatto tushlarida yashil Farg'ona.
Nomardlar ishidan shoir qayg'uli,
Lekin bir kulganda u hajviyona
Yolg'on-u ochko'zlik, bo'hton va tuhmat,
Jafo, riyokorlik, zulm-u qabohat,
Shoirdan zarba yer navbatma-navbat.
Peslar tepasidan boshlar qahqaha,
Kuladi jo'r bo'lib mahalla, daha.

***

Ko'hna madrasaning tanho hujrasi...
Sarhovuz labida baland chinorlar.
Barglarda o'ynashar nurlar zarrasi,
Falakka yolvorar horg'in minorlar.
Egnida eski to'n, tizzada qog'oz,
Cho'qqi soqoliga oq tushgan biroz.
Xayolda qushlarga, qizlarga hamroz,
Gul bo'lsa dunyoning yetti iqlimi,
Unga xush bu yurtning tikani, qumi,
— Shudir Muqimiy!

1943

MUALLIM

Yashasam yuz yil ham chiqmaydi esdan,
Menga ilk alifni o'rgatgan ustoz.
Kechirdim men yuzlab kitobni ko'zdan,
Birinchi daftarga men qo'ygan ixlos —

Yashaydi ko'nglimda nafasday aziz.
Qalamim yozguncha, minnatim cheksiz,
Muallim!.. — U qanday sharafli unvon,
Tabiat sirlarin, turmush hikmatin,
Shuurning qudratin ko'p ravshan, ayon —
Nasllar ongiga u aylar talqin.
Uning ko'zi bilan bizlar barimiz
Dunyo kitobini o'qiy boshlaymiz.
Gullab borar ekan elda fan har on,
Asrlar, nasllar senga umidvor!
Elning muallimi, senga bu farmon
Tarixlar nomidan bo'lmish barqaror.
Ulug' muallimdan sen olgin o'rnak,
Yulduzlar quyoshdan nurni olgandak.

Yashasam yuz yil ham chiqmaydi esdan
Menga ilk alifni o'rgatgan ustoz,
Kechirdim men yuzlab kitobni ko'zdan,
Birinchi daftarga men qo'rgan ixlos —
Yashaydi ko'nglimda nafasday aziz,
Qalamim yozguncha, minnatim cheksiz.

1946

G'AFURGA XAT

Oltmish yillik umring hayajonlarin,
To'polonlar, hujumlar, qahqahalarin,
Ko'priklarni, bog'larni, chorrahalarini,
G'azablarni, mehri, so'z marjonlarin —
Bir lahzada tark etib ko'chdingmi, do'stim?
Shahringning ro'yxatidan o'chdingmi, do'stim?
Abdulg'afur, mavlono, shoshdim zovtalab:
Xabarlarimi yanglishgan, yo'qsa quloqlar!..
G'afur G'ulom va o'lim — qovushmagan gap,
Misoli qish va rayhon, dasht va buloqlar.

G'afur G'ulom va sukut — ikki yov lashkar,
Nuqul urushayotgan dushman taraflar.
“Xayr!” demay ketganing ne deganing u?
“Tez qayturman bemuhlat!” deganingmi u?
O'lim asli o'tkinchi bir hodisa-yu,
“Hayot mangu bir holat!” deganingmi u?
Qaydan seni qidiray, adresing qayer?
Kimdan seni so'rayin? Odamlar ne der?
Mangu elda esdalik bo'lsin deb mendan,
Borib yetgay bu xatim senga daf'atan.
Oh, qardoshim, og'ajon, piri barkamol,
Qirq yillik bir daftardir xotira, xayol.
Eh-he, ne-ne kunlarni kechirdik birga,
Nahot, ular barchasi cho'kdi qabrga?
Tinmas, tolmas, jonparvar ko'z bordi senda,
Qirq shoirga yetarlik so'z bordi senda.
Hofizangda yuz ming bayt, o'n ming latifa,
Ming sarguzasht, yuz qissa, sonsiz sahifa...
Mutoyiba, hajvlar, pand-u tanbehlar,
Yashin kabi chaqnagan keskin tashbihlar,
Hammasi senda edi va sendan edi,
Idrokingdan, zehningdan, ko'ksingdan edi.
Xalq dardiga qo'shilib nola ham tortding,
Yetimlar diyasidan ko'z yoshin artding,
Tole seni do'stlardan ajratgan damlar Sen
Homidning shu baytin derding serkadar:
Evoh, na yer, na yor qoldi,
“Ko'nglim to'la oh-u zor qoldi!”
Ammo...
Xulqan o'zgacha manzillar uchun,
Tug'ilganding kulgilar, hazillar uchun,
Quvonchlar, muloqotlar va to'ylar uchun,
Qalaming bag'ishlagan obro'lar uchun.
Kurashlarning qizg'in dabdabasini,
Muhabbatning ko'p asov jazavasini
Hayot degan kitobdan o'qib olganding,

Chiroy gulin chakkangga taqib olganding.
Ko'p sog'indim, o'rtoqjon, ko'p sog'intirding,
Nogoh ketding, shodliklar uyin yondirding.
Go'yo sensiz oy emas ko'kda portlagan,
Go'yo kuyov emas u to'yga chorlagan.
Ko'p sog'indim, o'rtoqjon, azbaroyi haq,
Hali o'tmay to'qson kun, shu zahotiyoyq
Senga aytar gaplarim, hasratim cheksiz,
Davrimizda o'rning bo'sh, kimsasiz, o'ksiz.
Dardlar borki, zamona unuttiradi,
Uchqun yanglig' o'chadi bir on lipillab.
Ammo shunday dard borki, kuyib turadi
O'rmondagi gulxandek doim lovullab.
Ha, yillar so'nib qolmas, to'xtamas karvon,
Sovimas she'rimizda harorat — hovar,
Do'stlaring noming bilan yo'l bosar hamon,
Ammo yurmas saflarda ikkinchi G'afur,
Ko'p sog'indim, o'rtoqjon, biroz gaplashsak,
Buringidek Xadradan tushib O'rdaga,
Yayov yurib muzdayin pivo ho'plashsak,
Navoyning kalomin solsak o'rtaga...
Yori aziz, qaydasan, qaydan qidiray?
Hasrat to'lgan xatimni qayga yuboray?
Tanaffus cho'zildimi, Vaqt uzildimi?
Yo xazon nafasidan gul to'zidimi?
Qaydasan, ey qadim do'st, eshitgin meni!
Shahringning menga ayon bo'yi va eni.
"Arpapoya" danmi axtaray seni?
Yo'q, unda egasining o'chibdir uni.
Yo samoda, jannatda yotibsanmi tinch?
Yo'q, u joyga bormaysan chaqirsalar ham.
Qayerdasan, nido ber, senga shu o'tinch!
Ko'ngillarni kemirib ezmoqda-ku g'am.
O'lim shunday bir mulkki, sultoni jimlik,
Unda tovush chiqarmay yotar fuqaro.

Qaro zulmat u joyda qilar hokimlik,
Shu tufayli o'limning tug'i ham qaro.
Oh, ufqlar kuychisi, sen yotgan mozor
Qorong'u bir maskandir, eshiksiz va tor!
Bilmam, qanday chidaysan sovuqqa, o'rtoq!
Bosh ustida yostig'ing zil-qattiq tuproq.
Yo'q, o'rtoqjon, yo'q, do'stim, shoiri a'zam,
"Chig'atoy" da ko'milib ketmading hech ham.
Adresingni angladim, adresing ma'lum:
Adresing yuraklarning aynan to'rida.
She'rga qo'l tegizma, yo'qol, ey o'lim!
Shoirming soyasidir yotgan go'rida.
G'afur, bayting zarb bo'lib million dilga
So'zing ko'char masaldek tillardan tilga.
... Ammo bejo bo'lsaydi shu g'amgin she'rim,
Oh, naqadar bo'lardim xursand va xurram.
Agarda, sen noxosdan (bo'lsin deb irim) —
Qopqada gudok chalib tanish mashina, —
Menga mehmon qo'nsayding bir oqshomgina.

KO'ZLAR

Qancha nafis edi uning nigohi,
Suzilib bog'ganda u goh-gohi —
O'ylardim go'zallik bilan ko'zlarning
Azaldan o'qilgan mangu nikohi...

YAXSHILAR QADRI

Do'stlar, yaxshilarni avaylab saqlang!
"Salom" degan so'zning salmog'in oqlang.
O'lganda yuz soat yig'lab turgandan, —
Uni tirigida bir soat yo'qlang!

TOSHKENTNOMA

BAG'ISHLOV

Shaharlar boqiydir, umr o'tkinchi,
Daryolar sobitdir, suvlar — ko'chkinchi.
Har kim o'z shahrida qo'ygan esdalik,
Yo bino qurishda katta ustalik,
Yo shirin latifa yoki ixtiro,
Yo daraxt, yo farzand, ko'prik yo misra,
Yo qo'shiq, yo dori, maktab, soqchilik,
Xulosa: dunyoda biron yaxshilik...
Bir vaqlar men senga shahrimni maqtab,
Qilarkan ta'rifin, sen biroz to'xtab,
"Shunchalar bormikan?" deb gumon qilding,
"Ko'rganda aytamiz!" deb imo qilding,
Va aytding darvoqe ko'rgandan keyin:
Maqtoving oz ekan, soz ekan uying!"
Qomatga munosib bo'lsin deb libos,
Shahrimga dildagi muhabbat, ixlos
Dostonga quyilsin degandim u choq,
Kechikib yozganim kechirgin, o'rtoq!

Bu yerda turganlar yoki ko'rganlar
Yoki ko'rayin deb istab turganlar,
Yoki Toshkentimning shaklin so'rganlar,
Naqshini dilida olib yurganlar
Sizga bu taronam — kuyim armug'on,
Nasr — og'ir qadam, nazm — chopag'on,
Oh, bilsang, nimani esladim bugun?
U yarim asrlik kurashlar yukin —
Yelkada tashigan toshkentlik bir chol
Oq poshsho davrida bo'lganin nochor
So'ylab bergan edi menga bir mahal.
Ozodlik yo'lida kurashib jadal,
Surgunda qon yutgan yillarni aytib,

Qochqinda duch kelgan ellarni aytib,
Der edi:

— Esimda, bir vaqlar yiroq
Yurtda boshimizga tushgandi firoq...
Taygalar qurshovi ichida butun,
Ajratib bo'lmasdi kunduzmi yo tun!
Zamharir qish edi, sovuqdi g'oyat,
O'yda xavotirlik, to'ngarmiz shoyad
Mashaqqat safardan bezib, toliqib,
Ne-ne zahmatlarga yo'lida yo'liqib,
Sudralib borardi odamlar xomush,
Ayoz changaliga tushgan es-u hush.
Bitta qo'nalg'aga o'tirdik horg'in,
Yuraklar muzlagan ko'llarday turg'un.
Na quyosh bor edi, na kundan asar,
Izg'irin... Nafasdan go'yo muz o'sar.

Shu tob:
Nogoh eshitildi sog'inchli xitob:
"Oh. Toshkent, Toshkent!"
Hammamiz qayrilib qaradik darhol,
Archaga suyalib turardi bir chol.
Bir mahal bu yerda u bo'lgan ekan...
"Oh, Toshkent, Toshkent!"
Bu so'z quyosh yurtin keltirdi esga,
Xayolda ufqlar jonlandi o'zga.
Desamki bu nomdan tomirimizga
Biroz issiq singdi, ishonimg, so'zga...
Oh, nega jizillab o'tdi u dildan,
Men-ku ayrilgandim ko'pdan u eldan?!
Eng sovuq kunlarda quyoshni eslash,
Bu — ya'ni tun boshin nur bilan silash!!!
Nega to'liqinatdi ruhni u ovoz?

"Ha, Toshkent" deganda esga kelar yoz...

Oz.M.K.O.M.M.WF

II

Har qachon, har qayda deyilsa Toshkent,
Degaysan yozlarga yozlar tutashgan.
Ha, Toshkent deyilsa esga kelar yoz,
Ha, Toshkent deyilsa quyosh esda shay.
Quyoshki, umrzoq avlodga damsoz,
Bu yerda hamma der: — Quyoshcha yashay!!!
Do'st bo'lganmisan bunda ayni yoz fasli?
Yo'q ersa, yozlarni ko'rmabman asli!
Chirchiq uvasiga qo'ngan shaharda,
Quyosh xizmatini boshlab saharda,
Mehnatga bel bog'lar odamdan burun,
Oltin jomakorin yechar kechqurun...
Shu ulug' ishchini olqishlay deymen,
Shaniga qo'shig'im bag'ishlay deymen!
Umrida kim kelsa bir bor bu yerga,
Qalbiga ekadi Toshkentning mehrin,
Shu uchun Toshkent ham quyoshli muhrin
Bosar pasportlarga, xotiralarga.
Deydilar: Toshkentda suv ichgan chumchuq
Qaytib kelar ekan Makkatillodan.
Yuzi ham, so'zi ham, ko'zi ham ochiq,
Tabarruk tuprog'i zar-u tillodan...
Quyoshga inson nom qo'ygan kunidan
Kuychilar o'xshatdi nozanin qizga,
Ammo, polvon ishchi, deymen uni man:
Ishda hamkor bo'ldi u o'lkamizga.
Toshkent quyoshining ko'pdir ta'rifi:
Lola ham, kelin ham, gul ham, chiroq ham.
Ammo mehnat to'la uning tarixi
Shoirlar she'rida qolibdi mubham.
Bilaman bahorning erka shamolin,
Sevaman tuproqning uyg'onish chog'in,
Bo'salar faslini, yorning jamolin,
Hay-hay, shaydoligim tutmasin tag'in!..

Bahorlar haqida kuylamoq oson,
Yozning she'riyatini topa bil shoir.
Gul ila bulbulni juftlamog' arzon,
Iyulni maqtashda bo'lg'in mohir.
Men-chi, quyoshimiz ishin har vajdan
O'lchab, uni deymen: — Bizning grajdan!
U bizga rizq berar, bizning otaxon,
Degaysan, pishiq qo'l, usta nonpazdir.
Tongda — oppoq xamir, zuvalasimon,
Tush vaqti qizarib, qizigan tandir.
Ammo botish oldi, sarg'aygan payti
Uni shirmoyi non deging keladi.
Shalpayib ketganida saratonda yer,
Quyosh chaqqon bo'lib xizmatda turar,
Kurash maydoniga tushgan polvon — er,
Bellashib olmoqqa harif chaqirar...
Asadda yetilgan g'o'za podasin
Boqib, poylab yurar oftob — cho'pon,
Biror kun buzmasdan u o'z va'dasin
Keladi, egnida zarhalli chopon.
Men jondan sevaman yoz quyoshini,
Issig'i, shu'lasi, husni hayotbaxsh.
Tekhirsam Solorning har bir toshini —
Quyoshning xandasi unga tushgan naqsh.
Barakat, barakat quyoshdan kelar,
Shu qadar ochiqqo'l, shu qadar saxiy
Ammo yolchimadi undan bobolar,
Hamisha u shunday bo'lganmas axir!

III

Eh-hey, mening shahrimning ko'hna qissasin,
Qissasinki, ming yillar qa'riga cho'mgan,
Yer qatlarida qotgan sir-hodisasin,
Hodisaki, vaqt uni tuproqqa ko'mgan, —
Kimlar ayta oladi? Bormi guvohlar?
Axir, ming yil yashamas qushlar, griyohlar!

Tushdi ne-ne zahmatlar bu yer, bu elga,
Balki toshlar aytardi, kirsaydi tilga!

Sarg'aygan qo'lyozmalar, jimjima xatlar,
Mulla bobolarimiz chizgan sanadlar...

Varaqladim birma-bir o'tmishni eslab,

Asrlar qadamida bir ma'no izlab,

Bir avlodning umri-ku, bag'oyat qisqa,

Ammo talay avlodlar mangu xalq demak,

Xalq kurashi o'lmaslik uchun vasiqa,

Dadillikka umidlar berardi ko'mak.

Uzilmasin zamonning rishtasi deya,

Asrlarning orasi qolmasin deb bo'sh,

Yemasin deb tarixning varag'in kuya,

Qullikka erk tilagi kerib turdi to'sh...

Ha, bilim qolar ekan, yozuv qolarkan,

Yozuvdagi azaliy orzu qolarkan.

Yomonlik o'lar ekan, pastlik o'larkan,

Istibdodning qal'asi bir kun qularkan!..

Oh, kitoblar, kitoblar, mangu ishchilar,

Beg'araz xayrixohlar va kengashchilar!

Mehnatning ta'rifin yozgan kitoblar,

Mardlar nomin harfma-harf chizgan kitoblar,

Yillarim oqib ketdi sahifalarda.

Siz goho kuldirdingiz latifalarda.

Goho mudhish janglarni tasvir qildingiz,

Qirg'inlarni naql etib, ta'sir qildingiz,

Goh ustalar hunarin bayon etdingiz,

Olimlarning kashfini ayon etdingiz.

Lekin sizlar shohidi bo'lgan zamona

Ming yildan nari o'tmay turar hamona.

Nari yoqning kechalari va kunduzlarin

Xalq esida qidirib topdik izlarin.

Qolgan-qutgan naqlar, afsonalar bor,

Nom-nishonsiz kuychilar qo'rganlar yodgor:

Ajdodlarning devlar-la panjalashgani,

Kelganida g'animning qancha lashkari
Pahlavonlar yovlarni qirib quvgani,
Buloqlarda qon yuqi qilich yuvgani...

Ertaklarning tog' kabi eski mag'zida

O'tgan mojarolarning chuvuq iplari,

Dostonlarning suv kabi ravon so'zida

Go'zallikning, mardlikning so'nmas tiplari.

Naqlarga, qo'shiqqa, rivoyatlarga,

Maqollarga, ertakka, hikoyatlarga

Men umrimda juda ko'p quloq osibman,

Eshitibman bog'bondan, novvoy, kosibdan,

Paxsazonlar — tuproqni pishitganlardan,

Ular o'zi eshitgan eshitganlardan.

Arxeolog kuragin tuproqqa qoqib,

Turti moziy belini bosgan yuklarni,

Numizmatlar¹ ko'ziga oynagin taqib,

O'qidilar tangada ming yilliklarni.

Isodan, Iskandardan, Kaykovuslardan

Ilgariroq bu yerda bozorlar bo'lgan.

Taqachilar suv ichgan ko'k hovuzlardan,

Ayvonlarni oynasoz oynaband qilgan.

"Shosh kamoni" ta'rifi merganlar aro

Eron bilan Turonda bo'lgan ovoza.

Polizlarda uzoqdan ko'rinar qaro,

Chalinardi ko'zlarga baland havoza.

IV

Ajdod-u bobolarning fahmiga balli,

Ilk devorni urganlar, kulba qurganlar.

(Pana ekan yomg'irdan, qordan aqalli!)

Bu yerni makon qilib bunda turganlar.

Tuproq — semiz, suv — yaqin, havosi ochiq,

Quyosh esa yil bo'yi bu yerga oshiq.

¹ Numizmat — qadimgi tangalarni tekshiruvchi mutaxassis.

Katta elga qo'nalg'a bo'ladigan joy,
Sharq-u G'arb o'rtasida katta bir manzil.
"Chin-Mochindan" toliqib kelgan karvonlar
Toylagan ipaklari rango-rang, asil,
Rumga qarab jo'narkan qadim zamonlar —
Binkat ravotlariga qo'nib xotirjam,
Tanovul qilishardi non ham, kabob ham,
Barakalla bobolar farosatiga,
Razm solib topganlar shahar nuqtasin!
Ko'chib-ko'chib yetganda Chirchiq sathiga
"Turr!" deb tortib qo'yganlar otning no'xtasin.
Ammo ariqlar qazib, ko'priklarni solganlar,
Dasturxonning boshida quruq qolganlar.
Yer ham, suv ham, quyosh ham, ob-u havo ham
Kambag'al nonin butun qilmadi. Nega?
Zo'ra vonlar hukmida qul edi odam,
Tole xonadonida mehnatkash o'gay...

V

Esimda, Anhorning yog'och ko'prigi,
Bu yerni azaldan deyishgan O'rda.
Jismi yo'q, ismi bor. Beklarning arki,
Nom qolgan, ammo nom egasi murda.
Toshkentning hokimi, beklar begisi
Shaharni so'ragan O'rdada turib,
Lekin g'ovak ekan qal'a negizi,
Devor ham, davlat ham qilagan chirib,
Zamon po'k narsani tez unuttirar,
Ya'ni turg'unlikdan hayot o'ch olar.
Eski loy qal'a yo'q, qissasi turar,
Yerga cho'kib ketgan eski ko'chalar...
Hozirda bu holat... Ammo bu yerda —
Avvalgi asrning yarmiga dovur
Hukumat deyilsa mazmuni — "O'rda".
U yillar o'tganlar Sayhunday og'ir.

O'n ikki qopqadan, o'n ikki yo'ldan
Bojgirga pul to'lab kirgan karvonlar.
Har yurtning matosin quy bozorbonlar
Joylab qo'yar ekan, o'tkazib qo'ldan...
Goho yutqizishda, goho yutuqda
Bir-birin anglardi oliq-sotiqda.
Bir-birin tilmochsiz tushunar edi,
Ularga aniq til — molning sifati.
O'n ikki qopqadan, o'n ikki yo'lga
Jo'nab ketar ekan yukli karvonlar,
Janubga, Shimolga, o'ngga va so'lga
Qatnab yurar ekan yukli karvonlar.
O'n ikki qopqadan goho bemahal
O'tliq bosqinchilar kirgani ham bor.
Xanjarlar damida sanchilib ajal,
Tinch xalqni tunardi qilib tor-u mor.
Goho atrofdagi yo'lto'sar beklar
Dastidan sovrildi karvonlar — yuklar.
Goho olisdagi amirlar, xonlar,
Ishratga o'larmon, nafsi yomonlar
Xun deya, qul deya, pul deya bosdi,
Talon-taroj qildi, zo'r'ladi, osdi.
Goho yot yerlardan "men-men"chi shohlar
Lashkar tortib keldi dag'dag'a birla.
Yo'llarda yotardi ko'p begunohlar,
Fotihlar izlari — beson qabrlar.
Tilingdan, elingdan kech, deb buyurdi,
Tiz cho'kmay "yo'q" dedi botirlar yurti.
El-elat qo'zg'alib zolimni quvdi,
Qaytadan tuproqdan axlatni yuvdi.
Ammo biri ketsa battari keldi,
Yangi ochko'zlarning xatari keldi.
Goho Buxoroga, goh Samarqandga,
Goh Qipchoq cho'lga, goho Xo'qandga
Xiroj to'lar edi Shosh fuqarosi,
Cho'zildi uzilmay janglar arosi,

Erksevar shaharning yoshi, qarisi
Tosh ila, musht ila, o'q va tig' ila,
Erkinlik jazmida xalqning barisi
Bosqinchi lashkarga qilardi hamla.
Anqovroq ko'rin sahar hokimi,
El sha'nin saqlagan mardlar turkumi
Muhrimi qo'lidan tortib haydashdi,
(Ko'pdir fuqaro-yu bek sarguzashti!)
Shosh ahli bahodir bo'lsa-da, asti
Birovlar shahriga bo'lmagan qasdi,
O'zaro talashlar, fitna-yu fasod —
Mehnatni, savdoni, qo'shiqni ezdi,
Ekin payhon bo'ldi, ko'priklar barbod,
Qonli jahannamdan el-ulus bezdi...

VI

Ammo Orenburgdan Toshkentga qadar,
Balki Buxorodan Hashtarxongacha
Poyloqchini yollab, kunduz va kecha —
Otga qamchi bosdi betinch savdogar.
U vaqlar Toshkentning bazzozlarida
Chaqqon mol — Moskovning movuti, chiti,
Xo'qandning qo'li gul oshpazlarida
"O'choqbop" O'rolning qozoni edi.
Shimol saltanati qo'llarin kerib
Kungay tuproqlarga changin solganda,
Dasht-u sahro bosib janubga yurib
Toshkent etagiga kelib qolganda —
Nayzalarni ko'rgach uqdi eshikbon —
(Bu — boshqa savdo-yu bu — boshqa karvon.)
Jamoat eshikni mahkam qulfladi,
Ammo qarshi to'plar olov tufladi.
Boyonlar qochishdi, quladi devor,
Olomon olishdi ko'p mardonavor.
Har uyda, har ko'yda mudhish jang bo'ldi,

Qal'a sarbozlari hang-u mang bo'ldi.
Ul zamon shaharning javobgarlari,
Ayolmand otalar, xaloyiq bari
Jomega yig'ildi, katta kengashga.
(Minorlar larzadan go'yo engashgan...)
...Biri chorvasini, molini o'ylar,
Biri oilani, hovlini o'ylar,
Biri tirik qolgan boshini o'ylar,
Biri bobo go'rin toshini o'ylar.
Biri do'konini, savdosin o'ylar,
Biri masjidini, Xudosa o'ylar.
Biri paxta ekkani tuprog'in o'ylar,
Biri Qo'yliqdagi chorbog'in o'ylar.
Biri yangi mansab — medalni o'ylar,
Go'yo xushqimordan cho'talni o'ylar,
Biri viloyatning tinchligin o'ylar,
Urushning qonlarga o'chligin o'ylar.
Yana bir chekkada turgan bir hakim
Jahongashta sayyoh, qo'lida aso,
O'ylar O'rusiyat diyoridagi
Ko'rgan shinavanda va aqli raso
Yaxshi odamlarni, donishmandlarni,
Adolat izlagan orzulanglarni...
...Dedi otaxonlar:
— O'rusga qarshi
Yaroqsiz bo'p qoldi bizning aslaha,
Amri ilohiydur falakning ishi,
Sulh-u salomatlik endi maslahat...
Ne lozim to'kilgay qonlar ortiqcha,
Gardishi Davronni bilib bo'lmaydi.
Urushning nafi yo'q bizga tariqcha,
Qismatning aksiga jilib bo'lmaydi!
O'zaro nizoning dard-u marazi
Tinkamiz quritdi, xunoba qildi,
Talashgan xonlarning kek-u g'arazi
Yetdi yurt boshiga, xaroba qildi.

Tavakkal Xudoga, u bir-u borgan,
 Toymaymiz suyansak katta devorga!..
 Afg'ondan faranglar o'tib kelmasdan,
 G'urbatda ganjiday qul sotilmasdan —
 Itoat etaylik oq podshoga,
 Sig'ina qolaylik, oliypanohga!
 Fatvo chiqarildi, qarorga ko'ra,
 Bir guruh oqsoqol qoziga to'ra
 Chiqdilar Kamolon darvozasidan,
 Bir kumush barkashga qo'yib daf'atan
 O'n ikki qal'adan o'n ikki kalit,
 Tilladan quyilgan ko'p eski kalit,
 Topshirib qo'yildi zafar ahliga,
 Shaxsan chor qo'shini generaliga,
 OrtDI Rossiyada bir mustamlaka...
 Yarim podshoning qo'lida bu gal
 Ikki zulm ostida ingradi o'lka.
 Korchalon — behayo, ochko'z va dag'al —
 G'oyat tashna edi, amalga, pulga, —
 Vaqtida bularni rostqalam Shchedrin
 "Toshkentchi janoblar" atab dog'lagan.
 Hurmat qilganidan halolning qadrin,
 Ablah haromxo'rdan kulib boplagan...
 Kim bilar, Shchedrinning hikoyasida,
 Achchiq ta'nasida, kinoyasida —
 Toshkent zargaridan bir ulush bordir,
 Qochiriq, mazax bor yo kulish bordir.
 .....
 Biroq ko'rar edi juda kam kishi
 (Amri mahol edi ko'pning ko'rishi),
 Qo'shinlar ortidan Turkiston tomon
 Kelganin Shimoldan ikkinchi karvon.
 "Pristup"lar emas karvondagilar,
 Arxeolog bilan chilangar kelar:
 Kelar "o'rus doxtur" ila muallim,
 Ma'rifat, yangilik, shafqat karvoni.

Birining qopida dori va chilim,
 Biri o'lchab turar ob-u havoni.
 Biri durbin tutib ko'zlar uvani,
 Biri orqasiga ortgan to'rvani,
 To'rvada gugurt va Pushkin devoni.
 U chog'dan o'lkaning hayot-mamoti
 Bog'landi Rossiya qismati bilan,
 Ya'ni Turkistonning yog'iy avlodi —
 Qalqdi inqilobga xizmati bilan.
 U chog'dan o'zbekning haqsevar ruhi
 Qo'shildi Shimolning ravshan fikriga.
 Sochildi tuproqqa iqbol urug'i,
 Jon tikdik hurriyat gulim mehriга.
 Xalqlar tolelari tuzdi ittifoq,
 Toj-u taxtlar bilan kurashda inoq.

VII

Hozir o'rmi o'chgan kartada,
 O'sha yerda, sobiq O'rdada
 Bir kun shunday o'ylanib qoldim.
 Anhor bo'yi aylanib qoldim.
 Misrang suvlar yiroqni chog'lab,
 Yoz quyoshni o'pib, quchoqlab,
 Eltib borar edi Janubga,
 O'zi oqqan tomonga, tubga...
 Suvlar oqar quyi tomonga,
 Yosh desang — yosh, chol desang — keksa,
 Xuddi shunday, kunlar zamonga,
 Quyiladi asriy Ummonga;
 Harakatda olam har lahza...
 Xonumonga qo'shilar bola,
 Tezlashtirar suvni shalola...
 Anhor go'yo kechagi Anhor,
 Ammo shunday o'ylama zinhor...
 O'zi u-yu, ammo u emas,

Ichi suv-u, o'sha suv emas,
Xuddi shunday yoshlik ham faqat
Bir bor bo'lar biz bilan ulfat.
Kecha bundan shaldirab o'tgan
O'ynoq suvlar ko'p yiroq ketgan.
Yo bog'zorlar tagiga singgan,
Yo bulutga qalqib tutashgan,
Yo hovuzlar bag'rida tingan,
Yo ufqdan ufqqa oshgan.
Bugungisi — yap-yangi suvlar,
Kechagining avlodi bular.
Majnunotlar barglari kambar,
Shitirlardi soyning bo'yida,
Yengil qarsak chalganday qizlar —
Qo'shnidagi nikoh to'yida.
Ko'katzorda qayrag'och xo'ja,
Qush sig'inar himoyasiga.
Kirib qolgan asfalt keng ko'cha
Xiyobonning ko'k soyasiga.
Yurib bordim soy yoqasidan,
(Bu — Abdulla To'qay ko'chasi.
She'r-u shahar aloqasidan
Ko'chalarning mundarijasi,
Darak berar allanechasi!)
Ko'cha... Shoir... Har o'tgan eslar,
Har eshikda saqlangan hislar!
Tuyar ekan seni devor-tosh,
Sen o'lmabsan, aziz maslakdosh!

VIII

Shahardagi darvozalarni,
Ko'cha tomon derazalarni,
Uning cholin ham chaqalog'in,
Shifoxona, ariq qulog'in,

Parkda daraxt yoshini, zotin
Besh qo'l kabi bilarlar hatto,
Hasan-Husan tug'gan har xotin
Mehnatkashdir atoqli, katta.
Bu shaharda o'rtoq, tovarish,
Rafiq, ibdash... barchasi ham teng,
Ish deganga bu yerda bor ish,
Shahrimiz keng, bag'rimiz ham keng...

IX

O'tmishdagi qullik, yo'qsillik,
Qahatchilik, ochlik, muhtojlik,
Mansabdorlar qilgan razillik,
Jabr-u jafu, vabo, beboshlik,
Tekinxo'ming har bittasidan,
Kichigidan va kattasidan —
Boshga tushgan musibat, azob,
Sanab ado bo'lmas, behisob.
Yoqalashdi ikki hamsoya:
Mehnat bilan qonli sarmoya.
Toshkentlikning isyonkor ruhi,
O'n oltinchi yilda balqidi.
Yerga tushdi erkning urug'i,
Urug'ekkan bog'bon xalq edi.
Olmazorning changli yo'liga
Rizvonbibi to'kilgan qoni.
Naslarning quloqlarida
Yang'iragan sag'ir fig'oni,
Kim unutar g'am navosini,
Yetimlarning xun da'vosini?
Yangi zamon binosin qurmoq
Bo'ldi Toshkent binokorlari,
Birgalashib tuzdi ittifoq

Sulton arab hamqatorlari...
 Saksonlardan oshgan u cholni
 Tinglaganda ko'rardim go'yo —
 Hayot qanday yengib ajalni
 O'pirganin zulmatni dunyo...
 Uning umri jonli bir tarix,
 Kamtarlikka, mardlikka ta'rif!
 .....
 Qadoq qo'llar jur'atga to'lib
 Mahkam tutdi davlat bayrog'in.
 Hakimzoda, qo'qonlik adib
 (Qo'qon o'zbek she'riga qo'rg'on.)
 Yasha Sho'ro" qo'shig'in aytib
 Ochdi yangi she'rga davron.
 Turkistonda qahramon Toshkent
 Sovetlarning bo'ldi qal'asi.
 Haq o'matib har tomon Toshkent,
 Adolatning keldi pallasi.
 Harb-u zarbda ulg'aydi Toshkent,
 Ahvol tang-u, g'oya va ish keng...
 Oh, o'n to'rtlar, o'n to'rtta botir,
 To'ng'ich o'n to'rt qizil komissar,
 Koshki bo'lsa qalamim qodir,
 Qoningizday yozsam pok asar!!
 U shum kecha... va Tuproqo'rg'on,
 Pisand qilmay jalloklar do'qin,
 Uzganda oq vahshiy'lar o'qin,
 Siynalardan na dod, na fig'on!!!
 So'nggi kecha, so'nggi nafasda
 Esilar edi Shumilov usta
 Turkistonning temiryo'llarin,
 G'oyaparvar umr yo'llarin,
 Bilar edi jasur bolshevik,
 Uning hayot yo'li bitsa ham
 Qo'yilgansiz bitta qabrga,

Quchoqlashib siz o'n to'rt qardosh,
 Kurashlarda bo'lganday birga,
 O'lganda ham birga — qabrdosh!..
 Shahringizga emassiz qarzdor,
 O'tadingiz burchni mo'tabar.
 Sizni eslar toshkentlik har bor,
 Qabringizga qo'yib gulchambar...
 Ko'p qimmatga tushdi ozodlik,
 Ko'z yoshlardan yo'g'rildi shodlik.
 Shu tufayli aziz hurriyat,
 Erkimizning bahosi qimmat.

X

- Nimasi ko'p Toshkentning?
- Suvi, soyi, soyasi...
Toshkentga ixlosmandning
Tugamas hikoyasi!.
- Nimalar ko'p Toshkentda?
- Oshlar, ishlar, kishilar,
Sozanda-yu pazanda,
Ishchilar, ishboshilar.
- Nima ko'rding Toshkentda?
- Mevalarning aslini,
Doim quyosh faslini,
Quyosh bunda izzatda.
Orasta ayvonlarda
Yangi qizlar ko'raman,
Yashil xiyobonlarda
Eski do'st-la yuraman.
Tong yorigan chog'larda
Yerga kulgi sochilar,
Shu uchun dudoqlarda
Sho'x g'unchalar ochilar.
Toshkentda yoz issig'i

Dilga berar yigitlik,
Kabobpazning har sixi
Kun tufayli xush hidlik.
Terakzorlar xushbichim,
Bog'larda hamma yoq jim,
Yer ham, ko'k ham moviyrang.
Havoning yuzi tiniq,
Shuncha tiniqki, qarang,
Gullarning atri aniq —
Havoda bilinadi,
Ko'zlarga chalinadi.
Anu daroz chinorlar
O'tgan kuzni va qishni,
Bahorda kelgan qushni
Tinmay-sinmay sanarlar.
Bulut osiq Chotqolga,
Bulut o'xshar soqolga.
— Bulutlar, hay bulutlar,
Sizda bormi burgutlar?
— Burgutlarni bilmaymiz,
Ammo bor samolyotlar.
Bizning shunqor botirlar,
Uchqur, devkor botirlar
Shahrimizga har yoqdan
Uchib kelayotirlar.
Bir she'rimda, bir mahal,
Bundan yetti yil avval
Chirchiqning yoqasini,
Toshkentning vohasini
Men bog'iston degandim,
Bog'-u bo'ston degandim.
Shu ta'rifi shu zamon,
Qaytaraman uch chandon.
Yozning kelishi ila
Tokning tomirida may,
Yoyma savatlar to'la

Marjon kabi qulupnay,
"Jannat shunda ekan-da",
Deyilsa kim ishonmas?!
Shakar angur deganda
Ayting-chi, kim tamshanmas?!
Husayni uzumimiz
Ittifoqda mo'tabar,
U — sovg'a, u — xushxabar.
O'zi — shirin so'zimiz.
Dongdor Rizamat ota
Tokchilikda sohibkor,
"Sohibi" sin har katta
Dasturxonda o'rni bor.
Biz yuborgan har o'rik
Janubdan oltin tabrik!
Daraxtlarda butoqlar
Mevalardan bukilgan,
Qars-qurs bilan yong'oqlar
Do'lday yerga to'kilgan,
Asl, qizil olmalar,
Uni qizim tilmalar.
Nega ariq labida
Tutzorlarga xushtorman?
Go'yo daraxt qalbida
Bir hisdan xabardorman.
Deyman kelgach sirasi:
— Tut bog'lar shoirasi!..
Qilgan ishi shirinlik,
Yaxshilikka irimlik.
Dastlab bahor chog'ida,
Hali meva yo'g'ida
Og'zimni shirin qilar
Asal kabi oq tutlar.
Sabr qilsam, bargidan
Harir pilla o'ralar,
Tutimning ipagidan

Yasanadi jo'ralar.

Bu sir emas, ochiq gap,
Har hisga bor bir sabab,
Qizlar egnida ko'ylak
Qaytaga bo'lsa ipak,
Jilvalanar, tovlanar,
Sevgi tez olovlanar.
Nega ariq bo'yida
O'sgan tutlar obro'da?
Chunki suvlar qirg'og'in,
Qirg'oqlarning tuprog'in
Asraydi tut daraxti,
Ayniqsa sellar vaqti.
Balki shu ischiligi,
Odamga yaxshiligi
Vajidan tut ko'p yashar,
Balli, yuzlardan oshar.
"Qoratut" mahallasin —
Chol shohidi — qadim tut,
To'rt asrning pallasin
Oshgani bunga subut.
Shoirona tafakkur! —
Mubolag'a, maqtashlar!
Meningcha oq sadafdir
Soy ichida oq toshlar.
Kezar tut ko'lankasi
Irmoqlar yoqasida,
To'qdim surunkasi
Tut sha'niga qasida.
Yosh tut xuddi singlimday,
She'rimdagi ko'nglimday!
Qachon tushsa unga ko'z,
Qalbimda qaynar shu so'z:
— Tutzorlarim, ko'proq o's!
Ipaklashsin har kolxozi!

Ipaklashsin har bir qiz!
Ipaklashsin el-ulus!

XI

Toshkentda uch fasl yoz,
Bahor — shoshgan ichki,
Yoz — katta va asl yoz,
Kuz — kechikkan kechki,
Go'yo yoz zo'rlik qilib,
O'ng-u chapni talabdi.
Qo'shmilari siqilib,
Unga bojlar to'labdi.
Har boji bir necha oy,
Shu tufayli yoz ko'p boy.
Yozning hukmi kuchaygan,
Qishning zarbi kichraygan.
Shuning uchun qish garang,
Muhlatin o'tar arang.
Toshkent xalqi kuylaydi,
Yettidan to yetmishga,
Naqarotni bog'laydi
Oshga, ishqqa va ishga.
Yallachilar sho'x, bashang,
Ammo men o'zim shoir,
O'z-o'zimga bastakor,
Kuylayman baxtga doir,
Bo'lmasam ham ustakor.
Og'aynilar gapida
Osh yesam — o'z qoshig'im,
Qo'shiqchilar safida
Kuylasam — o'z qo'shig'im.
Osiyoning qo'ynida
Yashil shahar bor.
Men bu shahar ahliman,
Erkin, baxtiyor!

Uzoq do'stim, yaqin kel,
Quchoqlashaylik!
Bir kelganding, tag'in kel,
Inoqlashaylik!
Navoiy xiyoboni —
Uzun xiyobon,
Bunda seni kutaman
O'zim, xiromon!
Kechga qolsang, bo'lolmas
Uzur, a, jonon!
Bunda yigit uchratar
Qizin nurafshon.
Kunduz yashil, kechalar
Qizil xiyobon.
Uzoq do'stim, yaqin kel,
Quchoqlashaylik!
Bir kelganding, tag'in kel,
Inoqlashaylik!
Sevgi bilan kulgi yor,
Bu yer — gul diyori,
Oshiqqa qo'shiq sherik,
To'yimiz yirik!
Dasturxonlar tuzalgan,
Uylar bezalgan,
Hay, eshik taqilladi,
Taq-taq qiladi,
Qandillar yoqiladi,
Mehmon keladi.
Eshik ochiq, keladi,
O'zi biladi,
Uyimiz g'oyat shinam,
Hammaga joy bor,
Mehmonlar yulduz bo'lsa,
O'rtada oy bor.
Oshlarimiz muhayyo,
Yana ko'k choy bor.

Uzoq do'stim, yaqin kel,
Quchoqlashaylik!
Bir kelganding, tag'in kel,
Inoqlashaylik.
XII
Azaldan Toshkent xaritasida
Barcha irmoqlar bog'larga moyil.
Uning tarixiy anketasida,
Yoshi so'ralgan ilk moddasida
Deyilgan: "Yoshim — salkam uch ming yil".
Shaharga tuzsam anketa agar,
Savollar soni qiladi ozilik,
"Asosiy kasbi" degan savolga
Yozilgan javob — Mehmonnavozlik!!
— Kimdan iborat sizning xonadon?
— O'n beshta poytaxt, o'n besh qadrdon!
— Bormi chet elda qavm-u qarindosh?
— O'n ikki yurtda o'n ikki qarindosh.
— Kimlarga xating boradi rasman?
— Dunyoda barcha shaharga do'stman.
.....
Ertalab ba'zan shaharga qo'nar
Ko'kimtir tuman kechikkan tushday.
Quyoshni ko'rgach iniga jo'nar
Ucholmay qolgan uchirma qushday.
Shahar-chi, uyg'oq allaqachondan,
U-ku, uyquchi bo'lmagan zotan.
Nag'masi po'lat, nafasi temir,
Planlar bilan pishgan iroda.
Yashin qudratin singdirgan tomir,
U ishchan uylar, ko'rgin, birodar!
Chiniy kosadan traktorgacha
Yaratib berar bu mohir qo'llar.
Charchamay-netmay kunduz va kecha

Mashina yasar yorqin aqllar.
Mehnat ahlining xizmatkorlari,
Dehqonning dono dastiyorlari
Chiqa shahrimiz eshiklaridan,
Bag'rida "Toshkent" markasi bilan.
Toshkent o'lkaga umurtqa suyak,
O'zbekiston — tan, Toshkent-chi — yurak.
Sharqning ulug'vor ishxonasi u,
Nur derazali koshonasi u.
Yaxshi libosga o'ch qizlarimiz,
Zebo kiymoqqa loyiq odamzod.
Bu masalada oq yuzlarimiz,
Baxtli kelinlar ishimizdan shod.
Olamda mashhur tekstimiz,
Har qayga borar chit mahsulimiz,
Gazlama bo'yi uzun tilimiz!..
Pilla ham ipak o'zimzdandir,
Naqshli gul ko'ylak o'zimzdandir.
Paxtani ekmoq o'zimzdandir,
Liboslar tikmoq o'zimzdandir.
Shahrim hayotin bordir o'z vazni,
Bu — zavod vazni, avtobus vazni.
Har familiyadan eng kamida bir —
Ishchi bor yoki usta, injener...
Ertalab ko'prik boshida har kun
Omonlashamiz sen bilan sokin.
Yoqimtoy, chaqqon yelkador, durkun,
Taniyman seni, "o'qchi"lik yigit!
Boshingda do'ppi! Har bodomiga
Bir qizning ko'zi nurlar tomizgan.
Boshingni silar har bir damida:
Bu qanday bosh-u, u qanday qizkan?
Yamoqchi edi, esimda, otang,
Ota kasbi ham shu edi zotan.
Ammo sen olding qudratli hunar,
Omilkor, senga motor bo'ysunar.

Asrning keskin chin quvvatisan,
Shaharning ma'lum deputatisan.
Ilg'or sinfning ziyrak farzandi,
Qistaysan kunni ertaga tomon.
Seni kutgandi zamin va zamon,
Qo'shiq va shoir uzoq kutgandi,
Toki o'zingning ustaxonangda
Toblab berasan zafar yarog'in,
Ravshan yo'lingda, o'z zamonangda
Boshlab borgaysan mehnat tuprog'in.
.....
Bo'lmasang xayol markazida sen,
Doston bo'lardi shikast — to'liqsiz,
Bo'lmasang davron o'rtasida sen,
Zamon qolardi yo'lsiz-yo'riqsiz!
Sening vijdoning el tarozusi,
Senga vobasta bashar orzusi.

Dilda tashirsan kunduzlar mehrin,
G'ayrating yengar mushkullar sehrin.
Garchi sen yoshsan, mavqeying ulkan,
Kolxozchi chollar seni der — "Akam!"
Devorlarga g'isht qo'ygan ishchilar,
Qoliplarda g'isht quygan g'ishtchilar
Imoratlarin o'ylarkan faqat,
Tinchlik havosi ularga maqsad.
Eh, "musht uyumodan g'isht quymoq yaxshi!" —
Deganlar ijod kuyiga soqchi.
Bu imoratning betida e'lon:
"Yaxshi niyat-la kelganga salom!"

XIII

Tinchlik bizga qimmat tushdi,
Erk yo'lida el urishdi.
Xotirlardan chiqmas, evoh,

Og'ir sinov haftalari.
Ko'rmaganlar uchun guvoh
Voyenkomat daftarlari,
Xo'p eslayman uni endi,
Yozning avval kuni edi.
Kutubxona... Kun — yakshanba...
O'zim tanho o'tirgandim.
Yurar edi sekin — tanbal
Daqiqalar odim-odim.
Katta shahar ahli u kun
Bog'ga ketgan edi butun.
Varaqlardim qo'lyozmani,
O'qir edim Xondamirni.
Jimjimador har so'z — ma'ni,
Har so'z saqlar eski simi.
Navoiyning zamonasin
Sayr etardim ko'zim yumib,
Javharlari namunasin
Tizar edim esga, jimib...
Yon eshikdan kirdi kimdir,
(Boqsam bizning oshna — mudir)
Rangi o'chgan, go'yo o'zga,
Bu — o'zgami, o'shamidir?
Zo'rg'a og'iz ochdi so'zga
Titrab dedi: Yomon xabar,
Gitler bizga qildi hamla,
"Sarhad bo'lgan zer-u zabar!"
Sirqiradi dil alam-la,
Xondamirni yopib u dam
Men ko'chaga chiqdim ildam,
Xayr dedim naqlarga.
Yangi jangnomani ochdim,
Yuraklarga, aqlarga
G'azab urug'larin sochdim.
Tikkaydi soch, yurak va yer,
Shahar go'yo harbiy lager,

Har tomonda odam... odam...
Shuncha odam chiqdi qaydan
Qovoq soliq... Chidam! Chidam!
Bo'g'ilganday tovush nayda,
Ovozlarda bosiriq dam...
Kuyov nogoh bo'lib xasta
To'y buzilib qolganidek!
Kechagina biz majlisda
To'yga qaror qilgan edik;
Lermontovning to'yi qoldi,
Dushman ishga ishkali soldi...
... Men Lohutiy ko'chasida
To'xtab turdim hayajonli;
Xiyobonning chekkasida
Ko'rdim Hamid Olimjonni;
Har galgiday xotiri jam,
Qiyofati jips, ixcham.
Lekin o'zin odatidan
Ko'ra shoshqin tashlar qadam.
Esonlashdik: "Urush!" dedi,
"Fashist qildi xuruj" dedi.
"Jang bo'ladi ko'p haybatli,
Yov g'alamis, quv, shiddatli.
Bosib kirgan yerimizga,
Qasos deya qo'zg'algan el.
Kel, birodar she'rimizga —
Kiygizaylik biz ham shinel!
Qurbon-ku ko'p bo'lur, yo Shayx,
Pirovardi biz yengamiz,
Istaymanki, ko'p yil yashay,
Erishamiz, bil, bunga biz!"
Asl shoir edi, Hamid,
She'ri kurash, baxt va umid!
Shaharlar-la qator turib
Bajaroldik biz ontimiz.

Sevib, siylab, ishlab, qurib
Shuhrat topdi Toshkentimiz.

.....
Inobatli sevgi bo'ldi,
Ahillikdan belgi bo'ldi.
Borni bergan uyalmaydi,
Kelib ko'rgan va eshitgan
Yo o'qigan, yo naql etgan
Bizni xasis deyolmaydi.
Toshkentimiz qurol bilan,
Aql, tadbir, kamol bilan,
Uning noni, dasturxonni,
Olmalari, qutlug' koni,
Sabri, jahli va asabi,
Ulug' mehri va g'azabi,
Ipaklari ham paxtasi,
Qasamlari ham va'dasi,
Ertaklari, ruboiysi,
Go'ro'g'lisi, Navoiysi,
Qo'shnyalari, taronasi,
Ko'mirlari, korxonasi,
Oq shakari, zangor chiti,
Duolari va machiti —
O'chimizga qildi xizmat,
Zafar bo'ldi bizga qismat.
G'alabani yaratmoqdan
U to'g'rida yozmoq oson,
Jangga kirgan ko'p o'rtoqdan
Qaytmadi ko'pi eson.
Hozir ko'rib tomoshasin
Yayraganda gulbog'larda,
Bilamanki, bir chog'larda —
Bu gulbog'ni ko'p yashasin,
Sovrilmasin, so'lmasin deb
Okoplarda o'q-yara yeb
Do'stlarimiz ko'zin yumgan.

Baxtlarini qonga ko'mgan,
Shu vajdan gul qizil ekan!
.....
Taxtapullik Sobirjonni
Tanir edim men Bokudan.
Zap chavandoz, miqti, jonli,
Xosiyatli ulfat juda.
Harbiy maktab tabelida,
U "Toshkentdan kelgan kursant".
Ozariylar ta'birida
"O'zbay qardosh" desa xursand.
Ikki gapning har birida
Aytgan so'zi: "Bizning Toshkan".
"Bizning Toshkan,
Bizning Toshkan..."
"Bizning Toshkan
oshini deng.
Qizning uchgan
qoshini deng!
Toshkan oshin
yeyman desang,
Qalam qoshin
deyman desang —
Gaping chiroylik!
Hay-hay boraylik!
Ta'bing chiroylik!
Tur, tez boraylik!"
.....
Hamshaharlar duch kelganda,
Sobir biroz yechilganda
Aytadi o'z ashulasin,
Deydi pivo ichilganda:
"Kim ichmasa u to'lasin!"
.....
Xayr dedik biz Kaspiyga,
Har kim ketdi o'z kasbiga.

Biz — muallim, u komandir,
Ayrilganda aytdi Sobir:
— Xayr do'stlar, biling, agar,
Bo'lmasaydim men bir askar,
Buni hech kim bilmagandir,
Bo'lur edim beshak shoir!
...Uqingmi do'st, u yigit kim?
U — general Sobir Rahim.
O'ttiz yildan so'ngra uni
Men kuzatdim...
Tobutini?!

U toshkentlik Sobir — sardor,
Fashistlarni qildi xarob.
Go'rsiz yotgan irqchi — murdor
Osiyodan oldi javob,
Paymonimiz rostligini
Qoni bilan birlashtirdi.
O'zbek-polyak do'stligini
Dili bilan ulashtirdi.
Kindik qoni oqqan yerdan
Bo'lmasin deb xoki judo —
Biz Toshkentda, yashil go'rda
Ko'mib dedik: — Oh, alvido!
Ilgarigi xayrlashuv
Hech gap emas ekan-ku!
Xayrlashuv — ana shu!
Na va'da bor, na nido,
Alvido
...Biz Toshkentni ilgaridan
Avaylagan tug'ma bo'g'in,
Biroq urush yillaridan
So'ng mehrimiz ortdi tag'in.
Chin grajdan edi Hamid,
So'zi bilan fe'li yaxlit.
Aytganidek jangda yengdik,
G'olib chiqdik, xo'p sevindik,

Ammo, hayhot, bajarmadi
U ikkinchi o'z va'dasin,
Halok bo'ldi va ko'rmadi
Besh yilliklar tantanasin.
Halok bo'ldi... frontlardan
Ko'p yiroqda, nogahoniy,
Biroq ofat yeb xatardan
U ham bo'ldi... jang qurboni.
Jarangli avj pardasida
Sindi shoir qo'lida soz.
Yangi avlod o'rtasida
U nag'maga qo'yib ixlos
Qo'shiqchilar qo'shar ovoz...

XIV

Ulansaydi Toshkentdagi hamma ko'y-ko'cha,
Borib yetgan bo'lur edi Moskvagacha.
Bog'chalardan xiyobonga, maydonga o'tib,
Qancha kezsam ado bo'lmas bizning ko'chalar,
Shoyad yozsam xato bo'lmas — yuz ming ko'chalar.
Men Beruniy maydonidan ko'p o'tdim yolg'iz,
O'tib bo'lmas u yerdan o'ysiz-xayolsiz.
(Muallimning vazifasi qatnamoq darsga,
Yolg'iz yurib o'ylamoqning gashiti bor o'zga)
Bir qaraysan, bog'i ko'lda qayiqalar suzar,
Qayrag'ochlar soylarin suvlarga cho'zar...
Men Muqimiy teatri qubbalarida
Kaptarlarni kuzataman tepalarida,
Hatto ular ishqibozkan yoqimli kuyga,
Odam nechuk maftun bo'lmas bu xushxon uyga!
Nariyoqda tug'uruqxona..., Serfarzandlikda
Jahon aro o'zbek xalqi birinchilardan.
O'ylaymanki, chaqaloqlar-ku, endilikda
"Inga-inga" hunari-la o'lanchilardan
So'zlolmas-u, lekin payti kelganda bular

Sahnalardan qoyil qilib kuylar va kular.
Bola desa xotirlanar bolajonliklar,
Bolalarga g'amxo'rliklar, mehribonliklar.
Men toshkentlik temirchiga aytaman: — Rahmat!
O'n to'rt bola asrab olgan Shoahmad aka.
A, mehribon Bahri opa, sen chekib zahmat,
O'z bolangday mehr qo'yding o'n to'rt o'ksizga.
O'n to'rt bola, o'n to'rt millat, turli o'n to'rt ot.
Shoahmadning avlodi deb tanilgan avlod.
Bu gulzorlar, bu hovuzlar, bog'lar, bog'chalar
Allanelar eslatadi bu keng ko'chalat...
Ha, bu yo'ldan borar edi ishiga har kun
O'z sevimli "Hamza" siga vazmin, serviqor,
Intizomi soat kabi, suhbatlari erkin,
"Artistlarning chin Og'asi", buyuk san'atkor.
O'siq qoshlar ostidagi ko'zlarda xanda,
Yaxshilikdan so'z ochardi har ko'rishganda.
Biz u bilan qo'shni edik va oshna edik,
Unutilmas bir joziba bor edi unda.
Didi nozik, axloqi pok, idroki yetuk,
Ibrat mag'zin axtarardi har bir o'yinda.
U Toshkentda tug'ilgandi "Zanjirlik" yoqda,
Hozir uxlari kindik qoni oqqan tuproqda.
O'smirlikdan g'o'zallikka ochdi bag'rini,
San'atimiz mudom eslar Mannon Uyg'urni,
Bu maydonlar, tutash ketgan asfalt ko'chalar,
Dohiytlarning, shopirlarning, qahramonlarning
Nomlarini saqlash bilan zo'r insonlarning
O'zlarini ham ulug'likdan go'yo kuch olar,
O'sha kuni necha soat, necha daqiqa
Kezganimni eslayman papiros chekib,
Dilxush mavzu o'ylar edim xayolga cho'kib,
Yayov yursam nash'am butun! Bu gap haqiqat...
Bu shaharning yarmi tanish, do'st va og'ayni,
Omonlashib yurmoqdaman, xayolda mavzu,

(Har mavzuni tinchitmoqning chorasi yozuv.)
Mavzuyimning zamirida bu Toshkent, ayni...
Mashinada, tramvayda yoki piyoda
O'tayotgan do'st-oshnalar haddan ziyoda.
Salomlashib bormoqdaman ko'krakda qo'lim,
Bu el bilan sheriklikdir hayotim, yo'lim.
Mana artist, mana ishchi, talaba, shofyor,
Mana doktor, bu ministr, bu-chi, injener...
Men bu xalqning shoirimani... Shu uchun go'yo
Har salomda ehtirom bor va biroz da'vo...
Ko'p xayollar, goho ravshan, goho pajmurda,
Taxlanmagan varaqlarda turar fikrda...
Qumrilarning "hu-hu"lari, gullarning ishi,
Shabnamlarda hali o'chmay qolgan oy nuri,
Tunov kungi ziyofatda qizlar kulgisi,
Lola rangi, nay ohangi, shiyyonlik so'ri,
Marhumlarning xotirasi, tirik vasiyat,
O'tgan kunlar, bugungi ish, ertangi niyat...
Lekin bildim va angladim o'ylarga tolib:
Yomonliklar o'tkinchidir, yaxshilik g'olib,
.....
Jahonshumul shaharlarning sirasida shahrimiz,
Xaritada uning ramzi — besh burchak qizil yulduz.
Toshkentlikning iftixorga haqi ulkan olamda:
Navoiy teatriga tomoshaga kirganda
Nafosatning maktabida go'zallikdan o'qir dars,
Halimani eshitmoqlik — grajdanlik burchi — farz.
Fontanlarda yarqiragan guldasta olmossimon,
Bu — shahrimiz yuragida do'stlar uchun armug'on.
Kecha ko'rdim samovotda dunyomizning yo'ldoshin,
Hayron-hayron qarabdikan minglab o'lka va shahar.
Qit'alarga keltirarkan biz yasagan bu yashin

Xayrli bir pochtaoyunday oydin salom, xushxabar.
Insoniyat dahosining, totuvlikning hamrohi,
Yer yuziga osmondan qarar fanning nigohi.
Ko'p o'tmasdan yo'ldosh bilan barcha olam tanishdi,
Bu yo'ldoshning bunyodida butun Vatan qatnashdi,
Bunda Toshkent ilmining ham ishtiroki bor biroz,
Yulduzlarga qiziqmoqlik biz uchun eski meros.
Barcha millat olimlari bir oila — urug'dek,
Asrlarning muammosi o'tib qoldi bizlarga.
Sevingandan mot qolardi tirik bo'lsa Ulug'bek,
Yer yulduzi qovushar deb ko'kdagi yulduzlarga.
"Qori aka" deb tanilgan domla Qori Niyoziy
Ilmimizning mashaqqatli o'tmishidan xabardot.
Ibi Sino Buxoriyning bizga o'tdi merosi,
Mashhur ilmiy markazlarga Toshkent bo'ldi hamqator!
Donishmandlar anjumani bizning Akademiya,
O'lkadagi bilimlarga yuksak dargoh va miya.
.....
Hovlisiga kirganday bizga kelar paxtakor,
Kengashli ishi bordir olim — paxtashunosda.
Aslin desam: shahrim o'zi paxtachidir mirishkor,
Zarur bo'lsa hasharchimiz, kuchimiz ayamasd'an.
Mirzacho'ning agronomi, Toshkentdagi injener,
Paxtamizni asrab terib topshirmoqning g'amin yer.
Yangilikning ixlosmandi, ertani o'ylar nuqul,
Chinakam el faylasufi Hamroqulov Tursunqul.
Yerning, suvning, g'o'zalarning tiliga xo'p tushunar,
Tabiatning sir — kitobin uqib olmoq zo'r hunar.
O'zicha bir viloyatdir uning mashhur kolxozi,
Ivanovlik to'quvchi ham, Toshkent ham undan rozi.
Biz u bilan qadimiy do'st, shu bilan faxr aylayman,
U Toshkentga kelganida uni ko'rgach o'ylayman:
Rassom bo'lsam solib qo'yib uning azim rasmini,
"O'zbek xalqi — o'ziga bek" deb qo'yardim ismini.
Alisherning nomidagi kutubxona shuhrati

Navoiy va kitob so'zi bor har joyda yuradi,
Qancha do'stlar orttirganman u ma'rifat yerida!
Garchi bular ko'pchiligi ismin qo'yib kitobda,
Izzat ko'rmay, zahmat tortib nomardlarning qahrida,
Ko'z yumganlar allaqaysi asrlarning qa'rida,
Aspirantka varaqlaydi nomin eslab shu tobda...
Bilamanki, kecha bilan bugun payvand tutashgan,
Kecha bilan ertangi kun bugun vaji qarindosh.
Bu kechagi Toshkent, ammo emas, kechagi Toshkent,
Kecha bilan bugun yor-u, ammo emas o'rindosh,
Jinko'chalar, egri-bugri mahallalar o'rmini
Zamonaga uyg'un yangi imoratlar egallar.
Shu yag'rinli keng shaharning o'ziga bop to'nini
O'zbekning o'z uslubida me'morchilar tikarlar.
Ishxonalar, oshxonalar, go'shtxonalar, zavodlar,
Idoralar, magazinlar, shifoxona, maktablar.
Shuncha uyni keng bag'riga sig'dirolgan zo'r shahar
Kiyintirar va o'qitar, to'ydirar va ishlatar.
Hovuz bo'yi — choyxonada gul gilamda olib tin,
Oqpar choyni saratonda ichmagan bilmas qadrin!
Bir piyola choy uzatgan bizga bo'lur do'st-hamdam,
Oshnamiz qancha ortsa, yotlar bo'lur shuncha kam.
Hech qayerda Toshkentchalik, balki, bozor topilmas,
Haftamizning yetti kuni rasta-do'kon yopilmas.
Nonin, go'shtin, qandolatin, mayizinmi aytayin,
Palovini, tar mevasin, qimizinmi aytayin?
Ammo nega yashirayin, hali soqchi hushtagi
Goho zarur bo'lib qolar bizning bozor-guzarda,
Yuvs'a ketar loy yopishgan yangi to'nning etagin,
Qushqo'nmasni qo'porurlar, bosh ko'tarsa gulzorda.
Bilamizki, shahrimizning loyi changi ko'p hali,
Bu — qorong'i kechalardan yuqib qolgan sarqitlar,
Loy kulbalar go'yo bukkik marsiyalar haykali,
Yiqiq yillar puchligini qayta-qayta ta'kidlar.
Ammo saqlab o'g'illikning udum-qoidalarin,

Hurmatlaymiz otalarning mashhur obidalarin.
U mujassam binolarki, tagida tosh poydevor,
Xalqning mehnat dahosiga qotib qolgan tarona.
Ko'kaldoshning madrasasin qurayotgan binokor
Bilar edi zindon emas u qurgani — darsxona.
Toshkentlikning mazmunida asrlarning qiymati,
Toshkentga ilk daraxt ekkan bog'bonlarning himmati.
Abu Rayhon Beruniyining bukilmas haqiqati,
Navoiyning muhabbati, odamzodga shafqati,
Muqimiyning qahqahasi, yomonlikdan diqqati,
Ma'rifatning fidoyisi, Farg'onaning Furqati.
.....
"Ellik yilda el o'zgarar" degan gap bor o'zbekda,
Shu qirq yilda yangilanib qoldi odam va tuproq.
Kel, hamshaharim, olg'a tomon, biz turmaymiz bir chetda,
Shahrimizning o'tmishidan kelasi kuni ko'proq.

XVI

Shaharlarning nomi abadiy,
Bu nomlarni qo'yg'an el-ulus,
Manglaylarni sekin o'padi
O'tib turgan asrlar xolis,
Odamlarga qo'yg'anday laqab,
Shaharlarning sharafin olqab
Qo'yilganda unvonlar maxsus,
Toshkentimiz olgan taxallus
"Salomobod" bo'lar edi, rost,
Bu taxallus shahrimizga mos!
Sharqdan, G'arbdan, Janubdan mudom
"Salom" deya kelar mehmonlar,
"Salom" desa, "alik-assalom",
Va guldasta olar mehmonlar,
Ular ko'ngil qo'noqlaridir,
Chin do'stlikning inoqlaridir.

Osoyishning, ravshan tinchlikning
Ustimizda esar havosi,
Shu uchun ham bosqinchilikning
Cho'chitmaydi bizni ig'vosi.
O'n ikkimas endi darvoza,
Balki bir yuz o'n uchdan oshiq.
Olam aro, iliq ovozi —
Shuki — Toshkent, qo'li ko'p ochiq!
Qul yerlarda jabr-u zulmidan
Jafo tortgan yo'lichilar kelar,
Besh qit'adan, yetti iqlimdan,
Suzib, uchib elchilar kelar.
Sharqning havo darvozasi biz,
Yangilikning andozasi biz.
Do'stlar uchun eshiklar ochiq,
Salomlar-la nurlanar qo'shiq.
Tinchlik bizning an'anamizdir,
Mehmon kelsa tantanamizdir!
Shaharimiz raisi har gal
Tanti mehmon qo'lin siqqanda
Deymiz: "Toshkent bilan shu mahal
Tinch shaharlar jo'ra ekan-da!"
Qo'lida ud tayog'i bilan
Hindistondan kelganda Neru,
Shahrimizni uyiday bilgan,
O'z nutqida shu gapni der u.
Prezident Ahmad Sukarno
Qo'yg'an "Yulduz" ismin ko'tarib
Shahrimizda o'sar sho'x, barmo
Bir qizchamiz emaklab turib,
O'z ismining ma'nosin bilib,
Yulduzlarga qaraydi kulib.
Indonez va o'zbek do'stligi
Qardoshlikning asli, rostligi,
Yulduz kabi porlaydi doim,

Bir yulduzki, vafoda qoyim.
 Toshkentlikda bag'oyat qadim,
 Yashab kelar ezgu bir udum:
 Uchrashganda birinchi so'roq —
 "Tinchlikmi!" deb hol surishtirmoq...
 "Tinchlik" so'zi o'zbekning ayni
 Tuprog'idan tug'ilgan ma'ni.
 Bu — yoqimli, serohang bir so'z,
 Hayot — buloq, tinchlik — unga ko'z.
 Bog'bonlarning yeridir Toshkent,
 Bog'bonlarga tinchlik kerak-ku!
 Korxonalar shahridir Toshkent,
 Ishchi qilar tinchlikni orzu.
 Olimlarning markazi Toshkent,
 Olimlarga lozim osoyish.
 Qo'shiqchilar o'lkasi Toshkent,
 Sulhni qilar qo'shiqchi xohish.
 Mehmonlar, siz — yurak qo'nog'i,
 Xush kelibsiz uyimizga siz,
 Ortar do'stlar soni-sanog'i,
 Jang balosin hech ko'rmagaysiz!
 Sizga berar guldiastalarda
 Anqir mehmondo'stlikning atri.
 Qalbi-dili payvastalarda
 Kam bo'lmaydi mehrning qadri!..
 Dobrichadan kelgan bulg'orga
 Bag'ishladik urug'lik chigit,
 Oltin hosil yig'gach omborga,
 Eslar bizdan rozi u yigit!
 Yashasin gul, yashasin kulgi!
 Yashnab tursin shunday bir gulki,
 Uning nomi bo'lgay yaxshilik,
 Kuyib ketgay yovlik-vahshiylik,
 Kurashlarda saflar zichligi,
 Shunda ellar, dillar tinchligi...

O'ychan oqshomlar!..
 Salqin oqshomlar!..
 Nash'aga eltar,
 Qo'shiqni etar —
 Talqin, oqshomlar..
 Kechalar kayfi!
 Oqshomlar fayzi!
 Uni aytmagan,
 Ta'rif etmagan
 Shoirilar qaysi?!
 "Ertagacha xayr!"
 Deb quyosh botar,
 O'ylamang yotar,
 Yiroqlarni sayr
 Etgali ketar.
 Oqshom quyoshning
 Kechki yoridir,
 Soya otashning
 O'z me'yoridir.
 Irmoq bo'yida
 Ko'm-ko'k maysalar,
 Maysa bo'yidan
 Yel hidi kelar.
 Bodringning isi
 Bu o'tlarda bor,
 Shuki boisi:
 Hamisha bahor.
 Oh, o'tgan yillar,
 Havaslar, mayllar...
 Intizoringa
 Sirdosh sohillar
 Seni bu yerda
 Kutgan chog'larim,

Ana bu jarda
Yotgan chog'larim
Ketmaydi ko'zdan,
Chiqmaydi esdan.
Bormi xotirda
Beg'am kunlaring?
Ana bu yerda
Kuttirganlaring?!
Men-chi, qalbimda
O'z nomimsimon
U ilk bo'sani
Tashiyman hamon.
Qosh qoraymoqda,
Mayin irmoqda
Shu kechki chog'da.
Kunduz issig'in,
Havo bosig'in
Timimsiz yellar
Shimirib eltar!
Cho'kar qorong'i,
Ne xush, qarang, ul!
Bog'larda jimlik,
Nilrang o'simlik,
Havo sharbatday
Xushbo'y ichimlik.
Uyqular kezar
Gullar arosi,
Sukut — tushlarning
Aks sadosi.
Suvda yulduzlar
Barq urib turar,
Go'yoki qizlar
Sayilda yurar.
Bog'larda garchi
Uyquchil jimlik,

Ammo parklar-chi,
Shovqin, gavjumlik;
Raqsga tushganlar,
Pivo ichganlar,
Xiyobon aro
Iuft yurishganlar.
Bir yoqda suhbat
Palovdan, choydan,
Bir yoqda doklad
Mirrixdan, oydan.
Bu kecha yana
Yuz xonadonda
Albatta, to'y bor,
Suron, hoy-ho'y bor.
Hofiz va mashshoq,
"Lapar" va "Ushshoq" —
Uchun talashuv,
Yalpi talab shu.
Goho mot qilar
Tirik kuychini
Eshitsak agar
Plastinkadan
Mulla To'ychini..
Kuylar serqayg'u
Fuzuliydan u:

"Shifoyi vasl qadrin hajrila bemor o'landan so'r,
Ziloli zavq-shavqin tashnavi diydor o'landan so'r.
Labing sirrin galib guftora mandan o'zgidan so'rma.
Bu pinhon nuktani bir voqifi asror o'landan so'r!"

Bunisi ko'p soz.
U baxmal ovoz —
Saqlangan ekan
Ulug' hofizdan...

Musiqqa o'sar
Asl ildizdan
Ahli to'y shu chog'
Ulfat, xushchaqchaq...
Oq musallasni,
Yo may charosin
Ko'tarar do'stlar,
Aytishar tostlar.
Kuyovni siylab,
Yelkasin silab,
Kelinga esa
O'n farzand tilab
Qo'yarlar talab,
Tonggacha o'yin,
O'yna va suyun!..
Tramvay yurar
Odami tashib,
Kinodan chiqqan
Yosh-yalang shoshib
Uyma-uy jo'nar,
Qandillar yonar,
Xuddi shu paytda,
Tungi navbatda
Sexida bu tun
Ko'z yummay butun
Ishchi ish qilar,
U yaxshi bilar:
Mahsuli faqat
El uchun ne'mat.
U bilan hamdam
Yotmas shoir ham,
O'z xalqin kuylar,
Shafaqni poylar.
Shoir biladi:
Tun homilador.

Uning bo'lg'usi
Har ishi kitob,
Va tug'ilg'usi
Farzandi oftob.

XVIII

Vatanning ma'nosi ulug'vor, ulkan,
Ha, Vatan so'zining cheki bepoyon.
Bu yerda tug'ilgan, yashagan, o'lgan,
Yaratgan, ishlagan, kurashgan inson
Vatan mehri bilan o'z qadrin bilgan,
Vatansiz kimsalar darvesh deyilgan.
Yuraklar — yulduzlar, Vatan — koinot,
Bir tilak, bir g'oya, bir tan koinot.
.....
Vatan — uzukdagi zumrad toshlardan
Yerning osmondagi yo'ldoshigacha.
Sersoya, mo'yasafid qayrag'ochlardan
Mo'min binafshaning ko'z yoshigacha.
Chapdast, hozirjavob sartaroshlardan
Qishloqda muallim maoshigacha;
.....
Vatan — buvilardan nabiragacha,
Cho'pon surnayidan operagacha...
Vatan — go'zallikdan yaxshilikkachacha,
Qishdagi qorlardan yashillikkachacha;
Saviskiy o'tli galereyadan
Shahid Ulug'bekning maqbarigachacha;
Ertaklar aytuvchi bir qariyadan
Radioning so'nggi xabarigachacha..
Ammo har kimsaga shu aziz yurtda
Yozilgan bironta manzil pasportda.
Mening pasportimni so'rasang agar,
Men eski toshkentlik... Joyim — bu shahar.

“Toshkent shahri” degan muhr menga bas!
Hovlim, magazinim, choyxonam shunda.
Yozda chanqamagan choy qadrin bilmas,
Ko’k choyni naqshi bor har bir koshinda.
Toshkent qadamjodir... Aziz joy ekan.
... Mardlikka qadamjo shu qutlug’ tuproq,
Zamonlar yellarin ko’p ko’rgan bu yer...
Mirzateraklardan qilinsa so’roq,
Shimol yellarining qulochidan der.

.....
Toshkentni sevmqlik yurakning ishi,
Shu uchun shartmikan bunda tug’lmoq!
Shartmi, bir romanga ishqiboz kishi
O’zi u romanga qahramon bo’lmoq?!

Umrim bino bo’ldi Ozarbayjonda,
Kechdi bolaligim u gul makonda.
Nizomiy Vatani, Ganja o’lkasi
O’pkamga to’ldirdi she’r havosin,
Kur nahrin muloyim, tinch muzikasi
Ko’nglimda uyg’otdi kuylash havasin.
Lekin shoirlikning nozik toleyi
Kuldi Sirdaryoning havzalarida.
O’zbek quyoshining chin otaligi
Aks etdi mastoba kosalarida.
Hazrat Navoiyning o’pib qo’lini —
O’zbek vodiysida otimni surdim,
Ijod karvonining uzoq yo’lini —
Aziz yo’ldoshlar-la o’toldim, yurdim,
Yo’q, men taqdirimdan emasman xafa,
Shoirlik unvoni baxtimdan tuhfa...
... Ko’chat ko’chib kelib ekilgan tuproq
Uning Vatanidir deyish to’g’riroq.

Bu shahar she’rimning tiniq chashmasi,
Yashadim o’ttiz yil bunda chamasi.

Bu yerda tug’ilgan G’afur va Oybek,
Umrimning boshlang’ich mavsumlarida
Meni ardoqlashdi quchib og’adek,
Inilik ko’rsatdim ta’zimlarida.
Biri — she’rimizning o’tli yuragi,
Biri — nasr uyining baland tiragi,
Ochdilar uy bilan qalb eshiklarin,
Ayamay o’git va mezbonliklarin.
Yigitcha edim men havaskor; sodda,
Bo’ldim oqibatda shoir Shayxzoda!..
Eh-he, o’rgan kunlar yellari esdi,
Qalin sochimizni chimchilab kezdi,
Do’stlar-la bahslashdik, ichdik, kulishdik,
(Oftob mazmunli bir qadah sharob
Yurakka singdirar sho’xlik, issiqlik).
Og’ir zamonlarda nonni bo’lishdik,
Sherikli yozildi jangovar kitob...
Sharqi-janubdagi shavkatli poytaxt,
Toshkent, sen o’zingsan azim poema.
Seni asrab keldi ona kabi vaqt,
Hech qachon, yo’limni tugatdim, dema!
Sen mangu shaharsan, kunday bezavol,
Seni ta’rif qilgan dostonchining ham
Baytlari tugashi, bu — amrimahol,
Har qancha tarannum etilsang, bu — kam!..
Safar chog’i seni tushda ko’raman,
Sharqdan uchib kelgan qushda ko’raman,
Naqshi gul ko’ylakda va sur papoqda,
Sharob shishasida, marmar ravoqda,
Achchiq murch solishgan oshda ko’raman,
O’smalar qo’yilgan qoshda ko’raman.
Men o’zbek she’riming to’qqiz vaznida
Sening dostoningni ohangga soldim,
Qissaga keskinlik bermoq jazmida
Baxshi bisotidan o’lchovlar oldim.

Derlar, kam o'qilar uzun dostonlar,
Ayniqsa, sarguzasht oz bo'lsa agar.
Ammo yaxshi ko'rgan narsa tufayli
Kishi sergap bo'lsa bu uzr, mayli!
Oshiq o'z ishqidan so'ylasa, nuqul,
O'yilarki, hammaga sevgisi ma'qul...
Uzrim shu tariqa, aziz kitobxon,
Sergap bo'lishligim suyganimdandir.
Toshkent taqdirida kelajak ayon,
Dilda kelajakni tuyganimdandir.
Kuyladim, o'n sakkiz bobda — qo'shiqda,
Va Toshkentnoma'ga qo'ydim so'ng nuqta.

1957

JALOLIDDIN MANGUBERDI

Besh pardali tarixiy fojia

Qatnashuvchilar:

Sulton Muhammad Alovuddin Xorazmshoh — Xorazm shohi.

Jaloliddin Manguberdi — uning o'g'li.

Sultonbegim — shohning qizi, Jaloliddinning tug'ishgan singlisi.

Amir Badriddin — Samarqand hokimi, Sultonbegimning qaylig'i.

Temur Malik — sardor. Xo'jand hokimi.

Elbors pahlavon — cho'pon.

Muhammad Nasaviy — tarixchi, Jaloliddinning kotibi.

Ona — Jaloliddin va Sultonbegimning onasi.

Imom Shahobiddin Xevaqiyy.

Yaroqbek — Badriddinning mulozimi.

Chingizxon — mo'g'ul xoqoni.

Qodog'on no'yon — Chingizxonning sarkardalaridan.

Devona chol, sipohlar, bozor ahli, saroy xonimlarli, kanizlar, mo'g'ul askarlari.

Voqea XIII asrning birinchi choragida bo'lib o'tadi.

BIRINCHI PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Samarqandda **Sulton Muhammad Xorazmshohning** muhtasham saroyi, Sultonning o'z qizi **Sultonbegimni** Samarqand hokimi **Amir Badriddin**ga chiqarish to'yi. Xorazmcha kiyingan qizlar qatorida kelin — **Sultonbegim**, Samarqandcha kiyingan yigitlar qatorida kuyov — **Amir Badriddin** o'tirar edi. Bir yoqda hofizlar, mashshoqlar, raqqoslar, soqiyalar.

Kelinga qarab qizlar yallasi.

YALLA

Vasli aro lahza huzur ko'rgali,
Xatti jamoliga xiroj bergali,
Xoki qadam joyiga ko'z surgali,
Bir qaramoq shuncha gunohmi hali?
Ahli jahon bo'ldi zabun, yali-yali,
Ishqi yana bo'ldi fuzun, yali-yali!

Bizni yana shuncha unutmog nechun,
Hajring aro g'ussani yutmog nechun?
Sevgi debon o'zgani tutmog nechun?
G'urbat aro bizlarni otmog nechun?
Sohibi baxt aylar iloh, yali-yali!
Shoh qizi Sultonbegim, oh, yali-yali!

Balki kuyov ko'nglini shod aylabon,
Sevgi tuni va dani yod aylabon,
Nag'mayi navzodni murod aylabon,
Bir chaqaloq har yili bas, yali-yali!
Yilda biri hech ko'p emas, yali-yali!

Yilda biri hech gap emas, yali-yali)
(*Jaloliddin va Nasaviy kirib keladilar*)

Maddoh

Assalom, davlatpanoh, hazrat Jaloliddin, yasha!
Assalom, davlatpanoh, hazrat Jaloliddin, yasha!
Mangulik birla yasha, yo Manguberdi, marhabo,
Xorazmshoh davlati bo'lgay muzaffar doimo!

Hamma

Assalom, davlatpanoh, hazrat Jaloliddin, yasha!
Assalom, davlatpanoh, hazrat Jaloliddin, yasha!

Badriddin

(kelinga)

Xayolingiz ishqida go'yo devona,
Qalbim ichra tutdingiz shunday bir xona,
Unutdim men o'zimni, elni, mansabni,
Vijdonimni, diyorni, din-u mazhabni!

Sultonbegim

Sevgi qildi shunchalik parishonxotir
Unday bo'lsa bo'layin men ham xavotir,
Tag'in sevgim tufayli unutmang meni!

Badriddin

Nomimni ham unutsam, unutmam seni!

Jaloliddin

Oling, do'stlar, bodani kechikmay shu dam,
Boda oqar xonaga sira yog'mas g'am!

Sultonbegim og'asiga may uzatadi. **Jaloliddin** o'ziga xos joyda o'tiradi. Yonida **Nasaviy, Xorazmshoh** o'z vazir va a'yonlari bilan kirib keladi. **Hamma** ta'zim qiladi. Shoh taxtiga o'tiradi. Soqchilar va maddohlar shoh huzuriga borib madhiya aytadilar.

Maddohlar

Assalom, ey Xorazmshoh shahriyori — purviqor,
Bir qo'lingda ganji olam, bir qo'lingda zulfiqor!

Qiblayi olam tasadduq, yo amiralmo' minin!
Davlatningda mustarihdin ahli islom, ahli din.
Tangrining olam aro soyasidursan, hukmdor.
(*Kuyov va kelin kelib shohga ta'zim qiladilar*)

Xorazmshoh

Parvardigor menga aylab ulug' inoyat,
Besh iqlimda qura oldim shonli bir davlat.
Lashkarimning savlatidan titraydi jahon,
Xalifai Bag'dod menga bosh egar al'on.
Taxtigohim poygahida g'ururlar, afg'onlar,
Tiz cho'kdilar qaro xitoy, saljuq, naymonlar,
Shafqatimg'a sig'inmoqda bir yoqda Iroq,
Yonboshimda Hind-u Panjob, bir yoqda Qipchoq.
Bir puflassam irg'ib tushar shohlarning toji,
Karvonlarning tashigani xazinam boji.
Saltanatning andishasin o'ylaymiz keyin,
Susaytirmay davom eting qizimning to'yin!
(*Raqqosalar o'yinga tushadilar, Xudoychi kirib keladi*)

Xudoychi

Chingizxondan kelmish elchi!

Xorazmshoh

(*qaltirab*)

Kira qolsinlar!

(*Xudoychi chiqib ketadi.*)

(*o'zicha*)

Oh, yana bu badbashara, jinlar, mal'unlar!..
Dashti Qipchoq sahrasida besh yil ilgari
Jang qildim, mo'g'ul xuddi shayton singari.
(*Qo'rqinchli qiyofalarda mo'g'ul elchilari kirib keladi*)

Elchi boshlig'i

Ulug' xoqon Chingizxon
Yubormishlar bir farmon:
Xoqon bir-u jahon bir,
Xoqonimiz jahongir.

Taslim bo'lib xoqonga,
Boj to'lang Chingizxonga!
Bo'lmasa jang-u jadal,
Boshlanadi shu mahal!

(*Xorazmshoh ikkilangan holda o'ziga botadi*)

Jaloliddin

(*shohga yaqinlashib*)

Javob ber, shahanshoh, kutmasin ular,
Kuttirak qo'rqishga alomat bo'lar!
(*Badriddin kelib to'rdan joy oladi*)

Xorazmshoh

(*dadillanib turadi*)

Hech kimga bo'ysunmas xorazmshohlar,
Mo'g'ul o'g'risimi menga barobar
Yo'qoling, yo'qoling, bedin majuslar,
Egam bo'lmoqchilar shu benomuslar!..
(*elchilar chiqadilar*)

Qulasa birgina qal'amda devor,
Ostida ming Chingizxon bo'lur xokisor.
Qani, nima deydi ahli maslahat?

Jaloliddin

Qonlarni qon birla yuvarlar albat,
Bag'oyat zo'ravon g'animdir Chingizxon,
Bunga ko'z yummayin rostin bilingiz.
Dedingiz, qulasa qal'amda devor,
Ostida chingizlar bo'lur tor-mor.
Lekin u yotmaydi devor ostiga,
Yo'l qilib chiqadi qal'a ustiga.
Vayrona ostida halok bo'lmas ul,
O'zi vayronalar yasaydi mo'g'ul.
Zinhor qal'angizga yaqinlatmang hech,
Yiqilsa poytaxtlar, omad qolur kech.
Sirdaryo bo'yida bor kuchingizni —
Musht qilib qaytaring qonli Chingizxonni!

Xorazmshoh

(asabiy)

Amir Badriddin!

Badriddin

Hayronman shunga,
Hayronman valiahd Jaloliddinga.
Olam shahanshohga tom kamarbasta,
Bu nima... Chingizxon-u Chingizxon... payvasta?!
Cho'llarning bo'risi sherga ne qilur?
Behayo bir gado elga ne qilur?
O'tiz yil damo-dam qiblayi olam,
Xasmlar qasdini qiloldi barham.
Chunki shioridir: tavakkal — Olloh.
U Tangri soyasi, udir ziballoh!

Xorazmshoh

Imom Shahobiddin

Imom

Ahkomi — Qur'on

Buyurmish: Vatanni hifz ayla har on,
Hadisa Muhammad rasul-zishon
Debdi: "Xubbil — Vatan minal — imon!"
Dushman majusiydir, bedin, budparast.
Musulmonobodga aylamishdir qasd.
Unga bermoq kerak hoziroq shikast,
Hazrat valiahdning taklifi xo'p mos.

1-vazir

Fikri o'jizonam: qiblayi olam,
Afg'on tuprog'ida askar bo'lsa jam,
Bu yerda har qal'a o'zi jang etsun,
Dushmanni charchatib holin tang etsun.

2-vazir

Yovga ko'rinmaslik hunar dunyoda,
Qo'shinni jam qiling Amudaryoda.

Xorazmshoh

(o'rnidan turib)

Eshiting amrimni... Mulohaza bas!
Hozir jangga kirmak aqldan emas!
Ko'pdir mamlakatda keraksiz cho'llar,
Yov kelib yetguncha ochidan o'lar.
Yovga raddibadal qilgay har qal'a!
(Badriddinga)
Samarqand qal'asi sizga havola!

Vazirlar

Ko'p dono qaror, taborakallo!
Xorazmshoh

(o'tirib)

Men jangdan qochmayman, Tangridir guvoh,
Ammo qumloq dashtda urushsak agar,
Mo'g'ul ko'p, ozor tortadi lashkar.
Yalmog'iz mo'g'ul shum, yotog'idir qum,
Ichgani qimizdir, taomi zaqqum.
Men ko'rdim ularni Dashti Qipchoqda...

Jaloliddin

Shahanshoh, bor edim men ham u chog'da:
Dastiga sipoh tortib yaroqli, o'qli —
Bosgandi Jo'jixon — Chingizxonning o'g'li,
Siz qo'lga tushmakka sal qolgan edi,
Xossa askaringiz qamalgan edi.
U chog' qilichimning damini o'pib,
O'tlanib hamlaga boshladim chopib,
Shahanshoh, u yog'i yodingizdami?!

Xorazmshoh

Najotni yozgandi Tangri qalami.

Nasaviy

Mashhurdir sardorning shu qilgan ishi,
El deydi: "Mo'g'ulni qochirgan kishi".

Badriddin

(*Nasaviyga*)

Ne kerak tarixdan o'qimoq qissa,
Taxtigoh qachondan bo'lmish madrasa?

Xorazmshoh

Bas qil, maqtanmoqni, Jaloliddin, bas!

Jaloliddin

O'zingiz guvohsiz, bu yolg'on emas!
O'tmish bu sarguzasht Dashti Qipchoqda,
Yovni quva oldik cho'lda, qumloqda!

Xorazmshoh

Odamzod umrida ming sarguzasht bor,
Hammasin eslamog, aytmoq ne darkor?
Buyrug'im buyruqdir, boshqa gap bekor...

Jaloliddin

Bizning xonadonga bu nomus, bu or,
Taxtnishin bo'lgandan sulh-u rohatda,
O'lkaga bo'laylik sarvar ofatda.
Emas Vatanimiz Xorazm faqat,
Kunchiqar tomonda Sirdaryo sarhad.
Buyuring, sipohga bo'lay sarkarda,
Safarda tug'ildim, o'sdim egarda.
Qilichim hassadir, tulporim o'rtoq,
Menga koshonadan chodir yaxshiroq,
Qo'shin bering menga,
boshlay jang-u jahd,
Shahanshoh noyibi, menman valiahd.

Badriddin

(*shoh qulog'iga*)
Maqtanar men shohni qutqazdim deya,
Siz hayot, u taxtga bo'lmoqchi ega!

Xorazmshoh

Itoat., haqqimdir otalik, shohlik!
Bu qanday sarkashlik, qanday gustohlik?!

Jaloliddin

Otamsiz valloamat va shahanshohim,
Go'daklik chog'imdan pushtipanohim.
O'sdim bu hayotda poyama-poya,
Endi men yurtimni qilay himoya.

Xorazmshoh

U qanday himoya?! Barhayot-ku, shoh?

Jaloliddin

Himoya qilmasa u xoh-u noxoh...

Xorazmshoh

(*g'azab bilan*)

Sen emas valiahd... shu kundan boshlab
Qarorim qat'iydir, o'zgarmas matlab!

Jaloliddin

(*tojni taxt oldiga qo'yadi*)

Kishi tug'ilmaydi boshda toj bilan,
Tug'ilar erklikka ehtiyoj bilan,
Boshimning tojidir onamga qasam!
(*ketadi*)

Imom

Shahanshoh, shahanshoh, qiblaviy olam,
Turkiston eliga cho'kirmang alam.

Mo'g'ulni qochirgan kishi — shu kishi,
Faqat shu Jaloldan qo'rqar ul vahshiy.

Ayvondan bir guruh xotinlar yo'rgakda bir bolani olib o'tayotganida
Xorazmshoh uni imlab,

Xorazmshoh

Bas, imom, valiahd o'zlig' Qutbidin,
Mening kenja o'g'lim. Itoat qiling!
(*Vazirlar u tomonga qarab ta'zim qilishadi*)

Nasaviy

(*o'zicha*)
Birovning davlatin olarkan Xudo,
Dastavval aqlidan qiladi judo.

Shohni **Badriddin** qo'tliqlagan holda vazir va a'yonlar chiqib ketadilar.

(*orqalaridan Badriddinni imlab*)

Chirikka o'xshaydi bu qo'ltiqtayoq,
Nasibni qarangi, bitta chaqaloq
Va yana aljirab qolgan qaysar chol,
Sohibi farmonlar... Taxt esiz, uvol!
Ko'p yillar men yozdim tarixi zamon,
Ko'rganim, bilganim qayd etdim hamon.
Taxti oliy topdi xorazmshohlar,
Falakka rashk berdi baland dargohlar.
Ammo boshga tushdi yomon tushkunlik,
Shohning donoligi bo'ldi uch kunlik.
Nifoq-u nizolar tushdi o'rta,
Girdobga botmasak, yorab, ertaga:
Agar bo'lmasaydi Jalol olamda,
Qudrat bo'lmas edi shu qo'l, qalamda.

(*Jaloliddin kirib keladi*)

— Shahzodam,
bu ishdan bo'lmaning g'amgin,
Betoj ham siz — sardor, siz — Jaloliddin!

Jaloliddin

(*beparvo*)

El-o'lka sog' bo'lsin, toj kelib ketar!

Nasaviy

Kalla omon bo'lsin, soch kelib ketar.
(*kulishadilar*)

Jaloliddin

Fursat oz, so'ylagin tez, xazinador,
Bersin lashkarimga bir yuz ming dinor!

(*Nasaviy chiqadi*)

Odamlar o'ylarki, bo'lmasa tojim,
Qalandar bo'lurman, qolmas ilojim.
Bechora otam-chi, fahmi shuncha ko'r?
Bilmaski shu bilan taxtga qazir go'r...

Otami azizdur yoki saltanat?

Ko'p og'ir masala... Kufrdir albat —

Otaga qarshi ko'tarmak isyon.

Ayyom xatarnokdir, bu menga ayon.

El uzra bulutlar kelsa havodan,

Maydonga kirmaymi qo'rqib balodan?

Yo'q, kelsin bo'ronlar, yog'sin toshlar ham,

Bular nazarimda sahargi shabnam.

Bu gal o'xshamaydi otaga o'g'il,

Mulk ahli mo'g'ulga sira bo'lmas qul.

Tug'ildim qilich-u qalqonga xushtor,

Bo'lay g'anim uzra misoli ajdar.

Hazar aylamasman devdan, shaytondan,

Hatto Azroildan, hatto Yazdondan.

(*xazinador va Nasaviy kiradilar*)

Xazinador

Buyurgansiz lashkarlarga bir yuz ming dinor...

Jaloliddin

Qani, qani?

Xazinador

Kechirgaysiz!

Jaloliddin

Nima arzing bor?

Xazinador

Valiahdlik muhri kerak, u sizda emas!

Jaloliddin

(*chakmoni ostidan qilichini ko'rsatib*)

Mana muhrim...

Farmonimga shuning o'zi bas.

(*xazinador ta'zim bilan qo'rqib chiqadi*)

Nasaviy

(*qahqaha bilan*)

Ammo sizning muhringizning odati boshqa,

Farmonlarning tagigamas, bosilar boshga.

Jaloliddin

(*sho'x*)

Bo'imasa-chi! Xazinaning bor-yo'g'i, ichi,

Muhr bilan topilganmi deysan, tarixchi).

Mahram

(*kirib*)

Sizdan ruxsat so'rar ekan Elbors pahlavon.

Jaloliddin

Darhol kelsin!

(*mahram chiqadi*)

Otaxonim, qadimgi cho'pon

(*Elbors pahlavon kiradi*)

Jaloliddin

(*uni quchoqlab*)

Ko'rganimga o'n yil bo'ldi sizni, otaxon!

Elbors

Siz shahzoda, biz Sirdaryo bo'yida cho'pon.

Jaloliddin

(*kulib*)

Qo'ying, qo'ying Sirdaryoning yashil, ozoda

Qirg'og'ida chaman ichra bitta shahzoda —

Otni qo'yib o'tloqlarga nay tinglagani

Sira esdan chiqarmikin? O'sha nay qani?

(*Elbors cho'ntagidagi nayni ko'rsatadi*)

Qanday xabar bilan kelding, pahlavon og'a?

Elbors

Podamizga kirgan bo'ri bag'oyat katta,

Mo'g'ul bosdi Sirdaryoni...

Jaloliddin

Hoy, keksa cho'pon,

Bo'ri kirar bo'shang bo'lsa albat posbon.

Darhol Temur Malikka elt bizdan farmon,

Xo'jand bo'lsin, yovga qarshi bahaybat qo'rg'on.

Nayni bekkit, yoniga ham bitta xanjar os,

Cho'pon ota, hunar ko'rsat, bo'rilarni bos!

Elbors

Badaxshonning ko'ppagiday bo'lib men yovuz,

Yirtib, bo'g'ib tashlagayman yovni ayovsiz!

(*bir guruh mingboshilar va sipohlar kirib keladi.*)

Jaloliddin

Do'stlar, birga edik doim to'yda, azada,

Yana endi hamsaf bo'lsak qonli g'azoda!

Badriddin

(*kirib*)

Xorazmshoh bo'lmish sizdan bag'oyat diltang,

Yaqin biron sirdoshingiz qildimi nayrang?

Sir bermangiz har kimga ham...

Jaloliddin

Ha! Bu qanday sirdir?!

Badriddin

Taxt haqida balki biron tashvish yoki qasd...

Jaloliddin

Xato! Amir! Jaloliddin emas taxtparast.

Badriddin

Bo'Imasa, bu qo'shin — "lashkar".

Jaloliddin

Niyatimiz bir.

El-o'lkamiz Chingizxonga bo'Imasin asir.

Badriddin

Samarqandda g'avg'oga yo'l qo'yman sira.

Elbors

(*Nasaviyga*)

Ana kuyov! Istar kelin bo'lsin asira.

Badriddin

Ma'lumingiz Samarqandda menman hukmron,

Bir qal'ada bo'Imas ikki sobihi farmon!

Nasaviy

(*Elborsga*)

Ko'p mehmondo'st hokim ekan bu amir, yohu!

Darvozaga kelgan yovga peshvoz chiqar u.

Jaloliddin

Viloyatni kim saqlasa udir hukmron,

Ko'kragimga oshnodir selob-u bo'ron.

Bu qasming sobihi siz, mayli, bermalol

O'tiringiz devon ichra va lekin Jalol —

Shu og'oyin sipohlar-la jangga tayyordir,

Kim eliga g'amxo'r bo'lsa el unga yordir!

Sizga izzat va ehtiromlar, to'smangiz yo'lim,

Sipohlarning xil'atidir men uchun so'lim.

Va bilingki, sipohlarning bir odati bor,
Jang chog'ida sustkash yorni biz deymiz ag'yor,

Badriddin

Qaynag'aning domadiga shumi hurmati?

Bu pajmurda sarbozlarning ketmish omadi.

(*chiqib ketadi*)

Jaloliddin

Kim charchagan, kim kamarni beldan yechmoqchi,

Ochiq aytsin, kim sipohiy ishdan kechmoqchi?

(*sukut*)

Har kim tayyor qilib kutsin o'z askarini

Intizorda, men berguncha jang xabarini

Mahramlar piyolalarda may keltiradilar. Har kim qo'lida piyola, tik-
ka turgan holda.

Jaloliddin

Oling, do'stlar!

Elbors polvon, chiqar nayingni!

Pahlavonning nayiga moslab yalla.

(*sipohlar yallasi*)

Sipohiylik har kishining ishi emas,

Nomard yovga yalanganlar kishi emas.

Nomard yovga yalanganlar kishi bo'lsa,

Bu dunyoda lochin shohlar qushi emas.

O'g'ling bor-ku, ona qalbing tinsun, shunday!

Ko'zlaringga biroz uyqu qo'nsun, shunday!

Biz sipohlik diyoriga chiqqanlarmiz,

Noinsoflar xonasini yoqqanlarmiz.

Noinsoflar xonasini yoqib, yiqib,

Insof ahli — jononlarga yoqqanlarmiz.

Dilbaro, xayr, yigitlar ot minsun, shunday!

Dushmanlarning boshlari ham sinsun, shunday.

Hammasi mayni ichib, piyolalarini birdan yerga tashlab sindiradilar.

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Oydin tun. Xo'jand yonida, Sirdaryo o'rtasida bir orol. Bu yerda **Temur Malik** bir to'da askari ila bir necha oydan beri mo'g'ullar bilan kurashmoqda. **Gulxan** atrofida bir guruh soqchi isinmoqda. Sahnadan nayning tovushi eshitiladi. Soqchilar naydagi kuyga moslab qo'shiq aytishadi.

Soqchilar qo'shig'i

Baland uchgan oq laylak,

Birpas menga boq, laylak,

Buxoroning yo'lida —

Yor eshigin qoq, laylak!

Baland uchgan oq laylak,

Ko'ylaging — shohi ko'ylak!

Laylak, Urganch yetarsan,

Yorga salom eltarsan,

Yor eshikni ochmasa,

Sarson bo'lib netarsan?!

Yo Bag'dodga ketarsan,

Yo Sayhunga qaytarsan

Qiyg'och uchgan ko'k kaptar,

Bunda birpas ko'k, kaptar.

G'arib ko'nglim intizor —

Intizorlik bas, yetar!

Qiyg'och uchgan ko'k kaptar,

Yordan keltir xat-daftar!

*(Elbors pahlavon qo'lida nay bilan sahnadan o'tib ketar ekan,
soqchilar uni ko'rib qoladilar)*

1-soqchi

Pahlavon, hisobing nechaga yetdi?

Elbors

Kecha rosa bo'ldi bir yuz-u yetti

Hali qo'yilrimning sonicha emas,

Mo'g'ul hali menga uch yuz kalla qarzi

(Elbors o'tib ketadi)

2-soqchi

(Uning orqasidan)

Nodon-u hisobda munajjimday soz!

(Orqadan vahima belgisi. Bong)

Tovushlar

Suvdan xabar O-ol, sarbo-oz!

Soqchilarning har qaysisi har yoqqa tarqalishib ketadi.

Temur Malik o'z mahrami bilan kiradi.

Mahram

Mijja qoqmay yurdingiz uch kecha qator,

Mizg'isangiz ozgina deyman, yo sardor!

Temur Malik

Mayli, o'tsin tun-u kun, haftalar o'tsin,

Mayli, quyosh uxlasin, yulduzlar yotsin.

Ko'p o'tmay yotog'iga borsin yuvosh oy,

Allalasin cho'llami bu aldoqchi soy.

Balki suvda uxlaydi betinch baliqlar,

Ammo tingla, daryoda josus qayiq! —

Girdoblarning qo'ynida yo'q menga tinim,

Chunki kutar sarkardam, Jaloliddinim!

Uyqu harom otaga, xavf chog'i har dam,

Uxla, o'g'lim, shahringda mening uchun ham.

Uyqu harom sardorga yil o'tsa harchand,

Chunki yig'lar tutqinda uyqusiz Xo'jand!

Bir muddat Xo'jand qal'asining oydindagi

ko'rinishiga qarab turadi.

Ko'hna Xo'jand mag'rurdir asoratda ham,

Uning qaddin bukolmas o'lim va alam.

Oh, ne uchun bu orol emas bir qayiq,

Toki ulug' sohilga suzib chiqayik.

Asov, ildam Sayhunning baxtli suvlari,

Xorazm dengiziga qovushar bari.

Qo'shilib to'liqlarga kurashar, qaynar,
Quchib Jayhun suvlarin jo'r bo'lib o'ynar.
Ammo men-chi, yiroqda Jaloliddindan,
Vatan ichra g'aribman, vovaylo, attang!
Biroq men barqarorman qoyaday shunda,
Garchi uch yuz sarbozim qolmish qo'shinda
Yov o'rdusi uch oydir shunda ovora,
G'animlarning ko'ksida ochdim ko'p yara.
Bir kishi qolganda ham, axir yengamiz,
Shu shart bilan sipoh, deb tug'di onamiz!

Temur Malik ketadi, soqchilar kela boshlaydi.

1-soqchi

(*qornini ishqab*)

Hay Jo'ra, somsaga qalaysan hali?

2-soqchi

Gapirma, kishining chiqadi jahli!

1-soqchi

Bo'lmasa mantiga toqatlari qalay?

2-soqchi

Qo'ysang-chi. Shu topda karnay.

1-soqchi

Bo'lmasa ta'bingiz tortarmi kabob?

2-soqchi

Sirdaryo suvidan qilayin ardob?

(*qornini ishqaydi*)

1-soqchi

Jim... Daraxtning orqasida kim?

(*noma'lum kishi — tabib kirib keladi*)

Tabib

Musulmonlar, menman bir hakim,
Bedavolar dardiga g'amgin!

2-soqchi

Qanday chiqding orolga, aytgin?

Tabib

Pusib keldim men mo'g'ullardan,

Chetlab o'tib qorovullardan —

Bir qayiqqa otlandim darhol,

Bilar edim — yaqindir orol.

1-soqchi

Ne gaplar bor?

Tabib

Bechoralarim,

Necha oylab ovoralarim!..

Jaloliddin o'lgandan beri

Urushmoqdan ma'ni qolmadi...

Soqchilar

(*hayron*)

Jaloliddin o'lgandan beri?..

Tabib

Ha, bandalik!

2-soqchi

Yolg'ondir bari!

Tabib

So'zim haqdir, Xudovand guvoh,

Jangda ortiq qon to'kmaq gunoh!

Ayolmandsiz, serqayg'u, yo'qsil,

Och sarbozdan afzaldur to'q qul!

Kim bo'ysunsa xoqonga darhol,
Izzat topar, mana, men misol.

2-soqchi

Tabibmisan, og'zingga qara,
Bilib qo'yki, tiz cho'kmas sira
Temur Malik sipohilari.

Tabib

Jahlingni bos, tentak, go'rso'xta,
Ne bor shunda? Bog'mi yo g'azna?
Non gadoyi — chekasiz faryod,
Kim ham sizni hozir qilar yod?
Mendan boshqa...

Soqchilar

Xo'sh, hakim ota?!

Tabib

Sarbozmiz deb bo'lmang go'l — sodda.
Bu orolda ko'k kaphtarlar bor,
Ovlasangiz kabob ham tayyor,
Bu sir! Ammo bilmasin sardor!
Kaphtarlarga u ko'p ixlosdor!

2-soqchi

Kaptar qilar mozorni tavof,
Gunoh bo'lur go'shtidan kabob!

Tabib

Och qolishni kim deydi savob?!
Tentak bo'lmang, botmay hanuz oy —
Borib ovlang, tayyor-ku, o'q-yoy,
Yana biling ovlansa agar,
Oyog'ida halqali kaptar,
Kaphtarbozlar kaptaridir ul,

Go'shti bo'lur ko'p shirin, ma'kul,
Darhol boring!

(soqchilar ketishadi)

Ko'p shirindir kaptarning go'shti!
Bu go'llar ham qo'limga tushdi.
Yaroqbek deb bu ovoraliq,
O'g'lim bo'lgay hokim va malik!

(ketadi)

Soqchilar kirishadi, **Temur Malik** sarbozlarga yuzlanadi.

Temur Malik

Qarang, yigitlar:
Suvdan eshkak sadosi kelar,
Yov chiqmasin bunga mabodo,
Har go'shada bo'ling omoda!

1-soqchi

Malik sardor, masala ayon,
Jang ne kerak, ayt, bundan buyon!

Temur Malik

Kim ekan u, nomard boyaqish,
Lochin aro yurgan, hoy, boyqush?

1-soqchi

Jaloliddin, azamat rahbar
Shahid, shahid bo'ldi, deydilar.

Temur Malik

Jim... Kim aytmish bu shum xabarni?
(*hayajon bilan*)

O'zi ham boshini ushlab qoladi. Shu paytda sahna orqasidan **Elbors** pahlavonning nayi eshitiladi. **Temur Malik** qayrilib chuqur taassurot ichra nayni tinglaydi va birdan:

Bu gap yolg'on...
Tinglang unlarni!
U kuylarni, u qamish naydan
Eshitgandim Jalol ila men
Sirdaryoning labida bir dam,
Necha yillar bundan muqaddam.
Yosh bir o'smir edi shahzoda,
Ammo nayni tinglar asnoda
Turib, qarab osmonga u,
Degan edi: — Yashaydi mangu
Shu qamish nay, uning kuylari,
Shu erkin xalq, Sayhun bo'ylari!
Yo'q, shahzoda hamon tirikdir,
Har qayoqda bizga sherikdir!

Soqchilardan biri

Qanday sherik, yo'q dom-u darak?

Boshqa ovoz
Bundan buyon jang ham ne kerak?

Temur Malik

(*nay chalinadi*)
Eshitinglar u sas nimasi?
Sarkardaning o'lmas nafasi.
Jalol yashar, demak jang yashar,
Yurt jangida o'lmaydi bashar.
Biz qasamda keltirdik qulluq,
Jaloliddin buyrug'i — buyruq!
U, tur debdi, turamiz shunda,
Ikki farmon bo'lmas qo'shinda.
Kim yon bersa biron qutquga
O'zim bo'g'ib tashlayman suvga!
(*1-soqchi sekin chiqadi*)
Boray desa kim yurtga tirik,
Yovni qirib yasasin ko'prik.

Elbors

(*kirib*)

Men ham bo'lay bu ishga sherik,
Hisobimda yuz yetti o'lik.

Temur Malik

Jaloliddin o'lmas dunyoda!

Hamma

Hech o'lmaydi bizning shahzoda...

Temur Malik

Kim bo'htonchi, u ahli fasond?
(*1-soqchi tabibni ushlab olib keladi*)

1-soqchi

Sardor, shudir "oliy xizmat zot!"

Elbors

(*hujum qilib tabibni ushlamoqchi bo'ladi*)
Shu baqani menga beringiz,
Hisob bo'lgay bir yuz-u sakkiz.

Temur Malik

(*uni to'xtatib*)

To'xta, Elbors!

(*tabibga*)

So'ylagin, sen kim?

Tabib

(*qo'rqa-pisa*)

Janob sardor, men eski hakim,
Shu orolda yig'aman goh-goh,
Doru uchun maysa-yu giyoh.

Elbors

(*o'zicha*)

Ko'p sotqinga o'xshaydi ko'zi,
U shaytoni lainning o'zi.

Temur Malik*(istehzo bilan)*

Xo'sh,

qanaqa dorilaring bor?

Tabib

Sizga loyiq ma'jun bor, sardor,

Bir ichsangiz bir haftaga bas,

(bir shisha beradi)

Taom, uyqu hojat ham emas,

Elbors*(shishani tortib olib tabibning**o'ziga cho'zadi)*

Avval ichgin sen o'zing bir bor,

Bizning elda shunday odat bor!

Tabib*(qaltirab, cho'kib)*

Sardor... Sardor...

(polvonga)

To'xtagin, to'xtat!

Elbors

Dorong qalay, tabib go'rso'xta!

Taom, uyqu kerak emasmish!

O'zing uxla endi, kalamush!

Tabib

Sardor, afv et, oliyanob bo'l,

Buyurgandir bu ishni mo'g'ul,

Sizga ma'jun deganim zahar!

Elbors

Ana xolos,

tabib bachchag'ar.

I-soqchi

Doring zahar bo'lsa, sharmanda,

Kaptar go'shting zaqqum ekan-da!

Ol, o'zing ye.

*(etagi ostidan bir kaptar**jasadini tashlaydi)*

Boshqa bir soqchi

Ol, o'zing ye, pes!

*(u ham bir kaptar jasadini tashlaydi)***I-soqchi**

Bu muttaham, biz bo'lsak — bees.

Kaptar go'shti shirin bo'lur deb

Bizga qutqu qildi bu tabib!"

Joningizga qasd aylabdi u,

Qaydam? Kaptar go'shti ham og'u?..

Elbors*(birdan yerga tashlangan bir**kaptar jasadini olib)*

Sardor, sardor, ana shu kaptar...

Ana halqa, tanidim, yetar!

Tentak emas, bu tabib, ayyor!

Temur Malik

Ochiq so'zla, bunda ne sir bop!

Elbors

Samarqandga qilarkan safar,

Bu oroldan besh-o'n kabutar —

Shahzodaga sovg'a eltgandim,

Oyoqlariga halqa ilgandim,

O'sha halqa!

Temur Malik

Chiqar halqani!..

Elbors kabutar oyog'idan halqami chiqaradi. Uning tagiga o'ralgan bir xat chiqadi.

(*sevinib*)

Menga ber-chi... menga ber, qani!

(*o'qiydi*)

"Temur Malik, salom-u alik!

Muhtim: ixlos va birodarlik,

Uzib suvda mo'g'ul zanjirin —

So'l sohilga sarboz ko'chiring!

Sizga ma'lum shikorgoh tomon

Hozir xavf-u xatardan omon.

Band bo'lmoqlik u yerda tamom,

Menga tez yet, — hosili kalom,

Sipohlarga sipohiy salom,

Jaloliddin".

Hamma

Alik salom!

Temur Malik

(*xatni o'pib buklarkan,*

hamma sarbozlar hayajonda)

Bu ish na tushdir va na karomat,

Sarkardadan jonli alomat.

(*tabibga*)

Jaloliddin haqida bo'hton —

Sen to'qiding, tabib, badgumon

Tabib

Yolg'on edi. Tamoman yolg'on!

Elbors

Sen tabibmi yoki kaptarboz?

Tabib

Insof qiling, eshiting biroz,

Men begunoh tabib, savdogar,

Majbur etdi meni mo'g'ullar.

Topshirdilar qo'limga zahar,

Tilimga ham yolg'on, shum-xabar.

Buyurgandi menga no'yonlar:

Orol uzra nomachi kaptar

Uchrab qolsa ovla va yo'qot,

Toki Temur Malik qolsin mot.

Temur Malik

Yurtturushga yo'q amn-u omon.

Tabib

To'xtang, sardor, bir sir bor... Al'on,

Oy botganda chiqmoqchi ular,

Tayyorlangan yuzlab qayiqalar.

Sardor, valloh, yuragim toza,

Ketmoqlikka bering ijoza!

Temur Malik

Sotqinlarga yo'q amn-u omon!

Tabib

Lutfingizga sig'inib hamon

Rost gaplarni aytdim birma-bir.

To'g'ri gapga uvol yo'q axir!

Temur Malik

Sening umring butun iflos, dog',

Yolg'onlarga chulg'angan har chog'.

Umring bo'yi qonli g'uboring —

Yuvolmaydi nochor iqroring!

Elbors, to'ldir bir yuz sakkizni!

(*Elbors olib ketadi*)

Tabib

(*sahna orqasidan*)

Faryod... Men-ku, islom, bu nega?

Elbors

Cho'qingansan Chingizxon butiga,
Bu yoqqa yur, hoy, bir yuz sakkiz!

Temur Malik

(*sarbozlarga*)
Kunbotarga borib turingiz,
Xabar oling har bir sharpadan,
Suvni ko'zlang toshloq tepadan,
Mayli, chiqsin sohilga dushman,
Barcha qayiq kelguncha shoshmang!
So'ngra qirib mo'g'ulni birdan
Qayiq'larga hatlangiz yerdan.
So'ngra sohil, ulug' el, Xorazm!
Sarkarda deb qilg'usimiz azm.
Boring, pusib yotingiz jarda
Omon bo'lsin ulug' sarkarda!
(*soqchilar ketadilar*)

(*mahranga*)

Jaloliddin meni doimo
O'ng qo'lim deb qilardi nido.

Mahram

Zabardastdir qilichga o'ng qo'l!

Temur Malik

(*kulib*)

Fotiham shu: sen ham sardor bo'li!
Uzoqda hayajon bongi.

Ovozlar

Qaytiqlar... Mo'g'ullar!

Temur Malik

Chiqsin... Chiqsin!... Chiqsinlar ular,
Bu yer yovga go'riston bo'lar.

Chirib keting bunda murdorlar,
Sohillarga chiqsin sardorlar,

Bir guruh mo'g'ullar sahnaga chiqadi, Pistirmadan sarbozlar chiqib
urusha boshlaydilar, Qodog'on no'yon ko'rinadi.

Qodog'on no'yon

(*qilichini sug'urib*)

Endi o'zim holingni ko'ray!

Temur Malik

Labbay!

(*o'q uzadi*)

Ko'rmalikka bir ko'z ham yetar!

Qodog'on no'yon

La'nati mergan!

(*cho'kadi*)

Temur Malik

Ko'rganingni xonga ber xabar!

(*sipohlarga*)

Chiqqanlarni qilichdan o'tkaz,
Sarboz... o'zini qayiqqa yetkaz!...

(*keta turib*)

Kallasini uz!

Elbors

(*uzoqdan*)

Bu, bir yuz to'qqiz!

P A R D A

IKKINCHI PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Urganch... Xorazmshohning oliy qasri. Saroydan bazm va aysh-u ishrat nidolari eshiltimoqda.

Hofizning ashulasi

Ofarin, ey Xorazmshoh, shahriyori purviqor,

Bir qo'lingda ganji olam, bir qo'lingda zulfiqor!
Qiblayi olam tasadduq, yo amiralmo'minin,
Davlatingda mustarihdir ahli islom, ahli din!
(*ayvondan Sultonbegim chiqib
hovliga tushadi*)

Sultonbegim

Oh, dilda tashvish bor, ulug' andisha,
Ilonlar ko'raman tushda hamisha...
Xabar yo'q, Badriddin ne bo'ldi ekan?
Daryoda qayiqman go'yo beyelkan.
Sevgini bir balo debdilar: bu chin.
Oh, xotin yuragi betinchdir, nechun?

Amir **Badriddin** yonida mulozimi Yaroqbek bilan maydon tomondagi darvozadan kirib keladi. Qo'lidagi sandiqchani ayvonga qo'yib, **Yaroqbek** qasrga kirib ketadi.

Badriddin

Malikam, farishtam, quyoshim, oyim!

Sultonbegim

Bu tushmi, yo o'ngmi, rostmi iloyim?!
Insofsiz, shuncha vaqt na xat, na payom,
Intizorlik mahv etdi umrimni tamom.
Endi sizga beray katta bir jazo...

Badriddin

Hukm sendan chiqsa,
dorga ham rizo!

Sultonbegim

Gunohingiz uchun sizga zo'r jazo:
Men bilan doimo bo'lmoqlik sazo...

Badriddin

(*kulib*)

Shunday jazo uchun men yana ko'p bor
Shu xil gunohlarni qilmoqqa tayyor!

Sultonbegim

Samarqand nechukdir, so'ylangiz darhol!

Badriddin

Chingizxon oyog'ida bo'ldi poymol.

Sultonbegim

Urush bo'lmadimi? Mardlar yo'qmidi?

Badriddin

Yo'q edi dushmani yengmoq umidi.

Sultonbegim

Qal'ada bo'ldingmi so'nggi damgacha?

Badriddin

Chiqoldim qal'adan qorong'u kecha!

Sultonbegim

Azizim, yashirmang, jarohat bordir?

Badriddin

Yorga majruh bormoq biz uchun orditir.

Sultonbegim

(*xafa*)

Nima deb qildingiz Xorazm azmin?

Badriddin

Seni deb... Keltirgan sovg'am ham vazmin!

Ayvondagi sandiqchani olib, qimmatbaho toshlarni va gavharlarni ko'rsatadi.

Sultonbegim

Samarqand siyamni ilk ochgan shahar,

Sevgimni qutladi u yerda sahar.

Oh, eri yarasin silab bog'lagan

Baxtli kelinlarga hasad qilaman.

Oh, koshki shunchalar ziynatdan ko'ra

Keltirsang u yerdan bitta g'ishtpora!

Ne kerak Samarqand la'li, tillasi?!

Rahmat derdim bo'lsa mo'g'ul kallasi.

Badriddin

Ayt, nega shuncha ham tajang bo'ymoqlik,

Vaslingga yetganda shunday bir qiliq!

Ana, boq, kokillar xuddi malika,

Naqadar yarashar bu ziynat senga!

Sandiqchadan chiqargan bilaguzuk, gardonband va halqalarni malikaning o'ng qo'li, bo'yinlariga va qulog'iga taqib qo'yadi. Sandiqdan yana bir uzuk chiqadi, **Badriddin** uni tezda o'zi oladi.

Va lekin bu uzuk meniki, bu sir,

Anchayin sir emas, tilsimli sehr.

Menga bag'ishlagan ezgu bir ustoz,

Jangda taqsang, derdi, ishing bo'lur soz.

(*uzukni yashiradi*)

Biroz kul, malikam, ochil va sochil,

Men hijronzadani qilmagin xijil.

Samarqand borurmiz, bil inshoolloh!

(*sekin*)

Sen erkin malika, men esa...

Sultonbegim

(*sevinib*)

Oh!.. Oh!..

Badriddin

Bu sirni men bilay... sen hamda Oллоh.

Sultonbegim

(*o'zicha*)

G'alati imolar, tavakkal Oллоh!

Badriddin uni qo'ltiqlab saroyga

kirib ketadilar.

Yaroqbek

(*qasrdan chiqadi*)

Otamni tashlagan Sirdaryosiga —

Yo'liqay falakning har balosiga

Temur Malik ekan otam qotili,

A, men-chi? Dunyoning tentak sofdili!

(*Badriddin chiqadi*)

Badriddin

Yaroqbek, nega sen shuncha ham ma'yus?

Yaroqbek

Dardni ming aytсам ham kamaymas, afsus!

Gumroh bir darvishday sizni pir dedim,

Beshni bir desangiz men ham bir dedim.

Amir, yuragimni parchalar qasos!

Badriddin

(*kulib*)

O'zingni tui, tentak, jahlingni sal bos,
Va'dasin unutmas amir Badriddin.
Manzilga oz qoldi, marraga yetding!

Yaroqbek

Topmog'im vojibdir Temur Malikni!

Badriddin

Qo'y deyman, qo'y deyman shu tentaklikni.
Darbadar yurgansan dasht-u biyobon,
Ammo bo'lmagansan aslo shikorbon.
Burgutlar boshlig'in otmasang agar —
Galasin to'zg'itma yuz yil shamollar.
Boshliqdan qasos ol, ammo yashirin,
Qo'lga tushmagaysan, hayot ko'p shirin,
Yana bil: xun olay degansan, taqsir,
Xanjarni kim bersa, senga baribir,
Ko'p bordir yovingga yov bo'lgan dilgir!
(uning qulog'iga pichirlaydi)

Yaroqbek

(xursand)

Ha... Ha, tushunaman.

Badriddin

Qasosni axtar —

Xaroba cho'llarda o'limdan battar.

Yaroqbek

Otamning xuni... Otamning xuni:

(chopib chiqib ketar)

Badriddin

Mo'ljalga yetkiz, baxt, ushbu o'qimni!

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Urganch. Bozor. Savdogarlar, dehqonlar, chorvadorlar, to'ralar, kosiblar, folbinlar, amaldorlar, mirzalar, mullabachchalar, domlalar, sarbozlar, masxarabozlar... Yuruvchilar o'rtasida turkistonliklar, Movarounnahr ahli, arablar, qipchoqlar, xitoylar, kavkazliklar, eronlar, hindular, slavyanlar, turkmanlar o'z qiyofalari bilan ajralib turmoqdalar. Bozor ahli o'rtasida erlar qatorida ochiq xotinlar ham ko'rinadi. Sozandalar soz chalib, masxarabozlar o'yin-kulgi qilmoqda. Qassoblar, bozor ahli va savdogarlar umumiy ashula aytadi.

Bozor ahli

(xor)

Poytaxti jahonda,
Xorazmshoh tomonda —
G'aroyiblar bor anda,
O'lmay desang armonda —
Urganchni bir ko'rib ket!

Bozorlar rasta-rasta,

Do'konlar ham payvasta,

Taom tayyor birpasta.

Qolmay desang dilxasta —

Urganchda kayf surib ket!

Yigit va qizlar

(xop)

Xorazm eli dilnavoz,

Ko'llarida o'rdak, g'oz,

Qizlaridir ko'p tannoz,

Sevay desang biron yoz —

Urganchda bir turib ket!

Ajnabiy savdogarlar, sayyohlar va karvonboshilar

(xor)

Aylandik olamaro,

Ko'p shahri azimaro,

Xaloyiq, odamaro
Qolmay desang g'amaro —
Urganchda bir yurib ket!

Bozorda har xil o'yin-kulgi, masxarabozlik, suvchi bolalar suv olib o'tib qichqiradilar.

Bolalar

Obizamzam, obizamzam,
Obi Jayhun!

1-chol

(*suvdan ichib*)

Jayhundan aylanay, bolam, sog' bo'lg'in!

Bolalar

(*o'tib ketadi*)

Obizamzam, obikavsar!
Obi Jayhun, yaxday!

1-ajnabiy

(*suvdan ichib*)

Amudaryo tabarruk,
nimasin maqtay?

Masxaraboz

Chingizxon haykalini ko'rsatuvchi bir qo'g'irchoqni olib kelib o'rtaga qo'yadi.

Bo'ji keldi, bo'ji keldi,
Chingizxon bilan Jo'ji keldi.
Bir esnabon ko'ray-chi,
Bazo'r kimning kuchi keldi?!

Masxaraboz uzoq masofadan turib esnashi bilan qo'g'irchoq yiqiladi. Kulgi. Bir necha qochqin hovliqib bozorga kiradi.

Qochqinlar

Musulmonlar, musulmonlar, ogoh bo'lingiz,
Buxoroni xarob qilib kelmoqda Chingizxon!

Xalq do'kon-bozorni berkitib qochadi. Bozor maydoni bo'shaydi. Orqadan hofizning tanbur chalib aytgan ashulasi eshitiladi.

Shom-u sharif labborasi mushtari, yo mushtari,
Ahli Qofqoz jubbasi mushtari, yo mushtari,
Buxoroyi sharif jomasi mushtari, yo mushtari.

Shoh jarchilari bozor maydonidan o'tib qichqiradilar.

Jarchilar

Eshit hamma odam,
Shahanshoi olam,
Podshohi zamon,
Homiy ahli imon,
Sulton ibi Sulton, ibn Sulton
Sulton Muhammad Alouddin Xorazmshoh,
Sohibi muluk va sipoh
Irodayi shohonani
Bayon qilgani
Arkdan chiqadilar.

Bozor maydoniga xalq to'planadi. Shoh orqasidan **vazirlar, Badridin, mulozimlar** safar kiyimida chiqadilar. Saroy va haram ahli yo'ldan o'tib turadi. Maydon o'rtasida shohga ko'chma taxt quriladi.

Xalq

Yo madad, yo shoh!
Shafqat, davlatpanoh!

Xorazmshoh

Tinchlaning, ey xaloyiq, dunyodur foni,
Bu taqdiri ilohiy, amri rabboniy:
O'ttiz besh yil saltanat bo'ldi andisham,
Fuqaroga g'amxo'rlik shohona pesham.

Endi poytaxt ahliga katta dard keldi,
Allaqaydan odamxo'r bir nomard keldi.
Men lashkar to'plagan ketmog'im zarur,
Sizga bo'lsa itoat vazifa erur!

Xalq

(*hayajon bilan*)

Bizlar-chi, podshohi!
Evoh, evoh!

Badriiddin

Bu qanday bir sarkashlik... jim bo'l, jamoat!
Bu qanday gap, isyonmi, yo'qsa jaholat?
Xorazmshoh poytaxtin bosolmas Chingizxon,
Fil o'rmini bosolmas karkidon hargiz!
Eronda lashkar yig'ib qiblayi olam,
Buxoroda qilmoqchi dushmani barham!

Xorazmshoh

Podshoh bir, Xudo bir, va'da ham birdir,
Sabr qiling xaloyiq, Xudo — sobirdur.

Xorazmshoh taxtdan turadi. Sipohlar yo'l ochmoqchi bo'lib xalqni itara boshlaydi, xalq esa birdan yoppasiga yerga yotib yo'lni to'sadi.

Xalq

Qiblayi olam, qiblayi olam,
Jasadimiz ustidan o't, bosib qadam!

Bir yoqdan Xorazmshohning katta ulamolaridan imom Shahobiddin Xevaqqiy paydo bo'ladi.

Imom

Bu murtadlik, bid'atdir, tur, ey xaloyiq
Faqat Tangri taolo sajdaga loyiq.

Xalq asta-sekin tura boshlaydi, imom Xorazmshohga qarab.

Payg'ambar ham, choryor ham bo'ldi sarkarda,
Umr o'tkazib chodirda, jangda, egarda.
Charchadimi qo'lingiz g'azot jangidan,
Oyog'ingiz toldimi ot-uzangidan?
Yo amiralmo'min omad kutmak bas,
Poytaxtni tashlamang, taxtsiz shoh bo'lmas,
Buyuring amirlarga, bo'lsinlar hamkor,
Siz bo'ling lashkarboshi va sipohsolar!

Xorazmshoh

Imom, imom qo'yingiz, bu gaplar bekor,
Haq taolo o'zidir menga nusratkor!

Yigitlar

Biz tayyormiz, yo'l boshla bizga hukmdor!

Xorazmshoh

Qo'ying, qo'ying o'g'lonlar, bu gaplar bekor!

Xotinlar

Bizni ayang, tashlamang, mo'g'ul ko'p g'addor!

Xorazmshoh

Beklar, torting karvonni, muhlat — fursat tor!

Shoh turadi. Beklar xalqni itarmoqchi bo'ladilar.
Sahna orqasidan jangovar musiqa eshitiladi.

Bir necha kishi

Jaloliddin!

Boshqalar

Shahzoda!

Yana birovlar

Manguberdi!

Bittasi

U g'oziydir!

Ikkinchisi

U sardor!

Uchinchi kishi

Xorazm mard!

Imom

Kelayotir mo'g'ulni qochirgan kishi!

Xalq

Baxtiyor aylangay dunyo gardishi!

Jaloliddin, uning yonida Nasaviy bir to'da askar ila kirib keladi.

Xorazmshoh

Jaloliddin, men sendan emasman rizo,

Nega taxtim atrofi nifoq-u nizo?

Nedur da'vong?

Jaloliddin

Da'vomga yo'q sizda davo.

I-vazir

Shu javobmi o'g'ildan otaga ravo?!

Xorazmshoh

(*g'azab bilan*)

Da'vong nima, maqsad na, baxti bad o'g'lim,

Sen dono-yu tantakmi shu yetti iqlim —

Bo'ysunarkan falakning kajraftoriga?

Jaloliddin

Bo'ysunmayman shum falak ixtiyoriga!

2-vazir

Faqat sizmi ixloskor shoh diyoriga?

Jaloliddin

Nifoqlarga oshyon qasingiz, ey shoh,

Qinga qaytmas qilichim, shohiddir Olloh,

Birlashmasa bu ellar, beklar, o'lkalar

Xorazmshoh taxtiga pes mo'g'ul kelar...

Javobim shu... Keraksa eshiting yana!

Tepib tursa yurak rost, cho'kmaydi siyna.

Ulug' davlat tiz cho'kmas, botir yolbormas,

Chinor sinar, egilmas, bedov ot hormas.

Chingizxondan qo'rqmoqlik — kurashsiz o'lim,

Sizga hamroh emasman, o'zgardir yo'lim.

Xorazmshoh

Bu xunrezlik, qonxo'rilik... Oqibat bekor!

Jaloliddin

Ey padari buzrukvor, shunda xatong bor.

Tavakkalning, sabrning yo'qmi poyasi,

Siz deysiz, men dunyoda Tangri soyasi.

Lekin soya qochmaydi nuqul bir tomon,

U ham bosar kechki chog' tog'-dashni, inon!

Sirdaryoda dushmanni qaytarish uchun

Menga lashkar bermasdan ketdingiz nechun?

Garchi sizdan beruxsat talashdim, turdim,

Quyonlarni qochirdim, yovni ko'p qirdim.

Hanuz nomim aytilsa qaltirar Chingizxon,

Bu lof emas, ota, siz faxr qilingiz!

Muhringizning bor ekan hukmi, obro'yi —

Ayting, menga bosh egsin beklar yurt bo'yi.

Qo'shin boshlab Chingizxonni qilay tor-u mor.

Badriddin

(*shoh qulog'iga*)

Shunchalik ham o'g'lingiz taxtga havaskor.
Emish unga lashkarning jilovini tut,
Sizga esa, sultonga kafan va tobut.

Xorazmshoh

Yo'q, sarkarda — Qutbiddin O'zlig'shoh, kenjam.
(*qat'iy*)

Jaloliddin

Qani o'sha?

Xalq

Chiyillar beshikda beg'am.
(*qiziq kulgi*)

Jaloliddin

Xaloyiq, yo'l beringiz jo'nasin sulton,
Yo'llarda bor ko'p zahmat, xatar, biyobon!

Sulton guruhi jo'nab ketadi. Sahnadan haram xotinlari o'tadi, **Jaloliddin**ning onasi ham o'tar ekan, o'z kanizlari bilan to'xtab qoladi.

Ona, so'yla, kim haqli, otam yoki men?
Qaroringa ishonay, so'yla, toki sen!

Ona

(*tumor beradi*)
O'g'lim, javob tumorni armug'on qilish,
Otang bo'lsam berardim dudama qilich!
Tiz cho'kmaysan do'zaxdan kelsa fohih ham,
Oq sutimni oqlagin, senga fohiham!
(*ona o'pib o'tadi*)

Jaloliddin

Xorazmshoh yo'q desa, ha, der xotini,
Jaloliddin onasi derlar otini.
Bu dunyoda onasiz tug'ilgan kim bor?

Jon berganga jon bermoq mardlarga darkor!
Onamizning onasi bo'lsa shu Vatan —
Ko'rlik afzal bu yurtni asir ko'rmoqdan.

Xalq

Yoshulli Manguberdi!
Yoshulli Jaloliddin!

Temur Malik ham **Elbors** pahlavon bir-ikki mulozim bilan kirib keldilar.

Jaloliddin

Xo'jandning bahodiri shu Temur Malik,
Ey odamlar, sevinglar uni menchalik!
Agar chidamasaydi Xo'jand mardona,
Allaqachon bo'lurdi Urganch vayrona!
Biling, avval bu mening katta og'amdir,
So'ngra Temur sardorim, mashhur dorg'amdur.
(*quchoqlashadilar*)

Xalq

Temur Malik yoshulli!

Nasaviy

Quyushganday Jayhun ham Sayhun barobar,
Xorazm dengizida misli birodar,
Xorazm sarkardasi, Xo'jand sardori,
Birga bo'lsa qurimas elning madori.

Xalq

Jaloliddin yoshulli!
Temur Malik yoshulli!

Temur Malik

Ulug' sardor, amringni keltirdim bajo,
Hozir nedur amringki, menman muhayyo!
Yetmish ming yov bo'g'ildi, qochdi, tarqaldi!

Elbors

U orolda faqat bir ko' r quyon qoldi.

Xalq

Temur Malik yoshulli!

Jaloliddin

(*Elborsni ko'rib, kulib*)

Ha, Elbors ota,

Kaptardan keltirmabsan deyman bu safar.

Elbors

Sizga uchib keldi-yu, ming-minglab kaptar.

(*kulgi, xalqni ko'rsatib*)

Yuz ming kishi yuragi, shahzodam, yetar!

Temur Malik

(*Elborsni imlab*)

Unutdirdi azobni nay chalib nuqul,

Bitta o'zi o'ldirdi yuz ellik mo'g'ul!

Elbors

Cho'ponlarning qarisi mendurman balki.

Jaloliddin

Sher ming yil keksaysa ham bo'lmaydi tulki!

Temur Malik, ko'raylik qal'ani birga.

(*mahramga*)

Sipohilar kirishsin aytgan tadbirga!

Jaloliddin, Temur Malik, Elborslar ketadi. Orqalaridan xalq va sipohilar har yoqqa tarqalishadi. **Sultonbegim** bir kanizagi bilan o'ta-turib to'xtaydi. Yerdan bir hovuch tuproq olib o'padi.

Sultonbegim

Vatan, Vatan, ajralmoq tuprog'ingdan, oh!

Bu jazoga sazovor qildi ne gunoh!

Garchi edim Xorazmshoh qasriga bezak,
Baxtiyorman bu yerda qolsam kanizak,
Bedanaday talashar ko'nglimda hislar,
Tosh otilgan bir ko'lday qaynaydi eslar!
Erga sevgi, og'amga mehr-u muhabbat,
Vatanga-chi? Unga ham ishqim zo'r albat!
Sevgi, ishq ham muhabbat... Qanday ajib hol!
Amudaryo suvidek qorishdi xayol

Aziz tuproq, oh, yana seni quchmoqlik,
Nasibammi chashmangdan suvlar ichmoqlik?

Mabodo shu bo'lmasa quriydi sho'rim,
Hech bo'lmasa qo'yingda kosh, bo'lisa go'rim!

(*Badriddin shoshilib keladi*)

Badriddin

Sultonbegim, bu ne hol?

Kutmoqlikka yo'q majol!

Kechikdik-ku, biz toza,

Bekilgusi darvoza!

(*uni qo'ltiqlab elta boshlaydi*)

Sultonbegim

Yo'q qolmoqqa madorim,

Xayr yurtim, sardorim!

Ketadilar. **Jaloliddin, Temur Malik, Elbors**, qisman sipohilar va xalq to'plana boshlaydi.

Mahram

(*chopib kelib*)

Sultonbegim dargohdan chiqqan, shahzodam,
Amir Badri birla u ketganmish baqam.

Jaloliddin

(*o'zicha*)

Singlimga so'ng bo'sa ham bo'lmadi nasib,
Kim o'lar-u kim qolar, taqdir ko'p ajib!

Temur Malik

Buyuringiz shahzoda, borib shitoban
Darvozani berkitay, to'xtasin karvon,
Qaytarayin shohni ham, sipohini ham,
Yo'lni to'ssam, o'tolmas ular bir qadam!

Jaloliddin

(o'ylanib)

Yo'q, ketsin saroy ahli, bizga ne darkor,
Lekin singlim qolsa-chi.. Ha... ne foydasi bor?
Uzuk taqqan u nozik barmoqlarga, bil,
O'q-kamonni tortmoqlik bag'oyat mushkul!

(xalqqa)

Bu yurt uchun o'lmakka bo'ling muhayyo,
Obizamzam deysizlar shu Amudaryo —
Do'zaxiyalar labidan bo'lgaymi murdor!

Xalq

Yo'q, biz jangga tayyormiz, ey ulug' sardor!

Jaloliddin

So'l qanotning sardori Temur Malikdir,
Men sarkarda, zafarga garov — birlikdir!
(to'ralarga)

To'dalarni jam qiling, lashkarlar tuzing,
Qo'shilmagan beklarni bostiring, buzing!

Nasaviy

Sulton qochdi, sizlarga sarvar, bahodir,
Buyuk Manguberdidur, Jaloliddindur!

Imom Shahobiddin

Istamam la'nat bilan meni qilsin yod,
Islom machtilarida ahli e'tiqod!
G'azovotga qo'zg'oling, yo ayyuhannos,
G'oziyarlarga sharofat, shahidga o'roz!

Minorlarda takbir sadolari. Yigitlar Nasaviy oldiga kelishadi. U ro'y-xatga ola boshlaydi. Qizlar, kelinlar Jaloliddin mahramiga qimmatbaho buyumlarini — halqa, uzuk, isirg'alarini bermoqdalar.

Bir kelin

Oling, to'ram, kelinning oltin uzugi —
Emas uning yagona ziynat-bezagi!

Jaloliddin

Yettidan yetmishgacha qo'zg'al el, o'lka,
Hurriyatning ishqida boshlayin yo'lga!

Xalq

Ulug' sardor, sen bo'lg'in bizga najotkor!

Jaloliddin

Qilichlar dami o'tkir, sadaqa o'q bor,
Qulasa ham bosh egmas bu shahri azim,
Erlar o'lar, qilmaydi Chingizxonga ta'zim!

Xalq

Yoshulli!

P A R D A

UCHINCHI PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Parda ochilganda xarob bir manzara ko'rinadi. Bu yerda yiqiq devorlar, cho'kik imoratlar, kesik daraxtlar katta bir falokatdan darak bermoqda, ufqda yongan bog'lar va tepalar ko'rinadi, Parda ochilarkan, sahna orqasidan bir cholning g'amgin ashulasi eshitiladi.

Chol

O'yla bir devonaman, mendan qochar devonalar,
Yostig'im tosh-u tikan, xonam bo'lib vayronalar.
Suvda gar aksimni ko'rsam, o'z-o'zimdanda alhazar,
Xasta soyamdan cho'chib, solmasman unga bir nazar!

Sahnaga parishon sochli, devonasifat bir chol kirib keladi. Ashulani davom ettiradi.

El xarob, umid sarob, davlat turob, ko'nglim kabob,
Yo Xudo, men tobakay kutgum samovotdan javob?
Bir zamon insonaro odam edim men purviqor,
Xonumon, nomus-u nom, imon bo'libdur tor-u mor.

Safar kiyimida **Sultonbegim** bir mulozim bilan kirib keladi.

Sultonbegim

So'yla, bobo, sen kimsan, bu yer qaysi yurt, o'lka?
Nega cho'kkan har yoqqa ko'p parishon bir ko'lka?

Chol

So'ramay qo'y, oh, qizim, tirnamagin yaramni,
Do'zaxiyman, yo'qotdim go'yo Bog'i Eramni,
Ne qilasan nomimni, unutibman o'zim ham,
Allanima derdilar, esdan chiqqan tamoman.
Boshim ko'rgan baloni ko'rsa edi bitta fil,
Erib sichqon bo'lurdi, o'Imaganda... Tingla, bil!
Bu ofatga Azroyil, mo'g'ul xoni Chingizxon,

Dunyodagi qoplonlar urug'iga u xoqon.
Ko'z oldimda so'yildi avlodlarim, xotinim,
Yosh qizginam zo'rlandi, men urildim betinim.
O'g'lim halok etildi bog'lanib ot dumiga,
Bir qizim qaynatildi tashlanib xum suviga.
Kichik o'g'lim ko'mildi tiriklayin tuproqqa,
Bundan keyin ne kerak umr menday ahmoqqa!

Sultonbegim

(*ma'yus*)

Kattamidi aybingiz?

Chol

Inson edim, vassalom.
Ular qonga xumori, tashnadirlar bil, bolam.
Na falakdan javob bor, na duodan savob bor,
Ko'p mahkam kulfatlangan ilohiy baland darbor!
Xafa bo'ldim olamning Xudosidan, Rabbidan,
Ko'p istidod so'radim payg'ambardan, nabiydan.
Hayhot, ular kar ekan, insof darbadar ekan,
Dunyoda nafas olish o'zi serxatar ekan.
Qo'l-butog'i kesilgan samarasiz bir to'nka —
Mana menman... Yashamoq lozimikan hech menga?
Umrimga yagona bir ma'ni bo'lsa — intiqom.

Sultonbegim

(*o'ylanib*)

Oh, bechora Vatanim bir afsona bo'libdur,
Mo'ysafidlar devona, bog' vayrona bo'libdur.
Qayerlarga qochibdur u g'azalxon bulbullar,
Yo'llarimda ko'rganim o'lik erlar va tullar.
Suv qurigan, cho'l kuygan, bo'g'ilgandir mitroblar,
Dilim torin uzdilar bu sarsari, xaroblar.
Yig'lamayin o'tarmi bundan g'arib bir yo'lchi,
Bu devona ota ham shum xabarchi, bir folchi.
(*cholg'a*)

Bobo ayt, shu tepaning qanaqa bir nomi bor?

Chol

Atashga ulgurmadik, ko'p g'alati bir minor.

Chol tepadan bir kesakni olib, Sultonbegimga ko'rsatadi.

Sultonbegim

(*qaltirab*)

Oh, bu kesak emas-ku... Allaqanday bir kalla!

Chol

Kallalardan bu minor. Payqading, barakalla!

Shu qishloqda aholi to'lamagan edi boj,

Mo'g'ul kesib boshlarin, shunday topdi tez iloj.

Bu yerda istiqomat qilar bitta devona

Va badbaxt boyqushlarki, ixlosmandi vayrona!

Sultonbegim

(*titrab*)

Oh, bu dahshat!

Mulozim

(*qilichini ushlab*)

Tez yuring, yo'ldan bilsak bir xabar!

Sultonbegim

Bobo so'yla, qayerda Jaloliddin o'rdasi?

Chol

U soyning chap yonida, huv tepaning orqasi

Ammo bu yo'l ko'p sirli, yotlar bundan bexabar?

Sultonbegim

(*keta turib*)

Sir olgan o'zga emas, qizingiz, ko'p mo'tabar!

Sultonbegim va mulozim ketadilar. Chol zohiran hech ajratib bo'lmaydigan bir g'orga kirib, teshikni berkitadi, G'or ichidan cholning yana g'amgin ashulasi.

Chol

O'yla, bir devonaman, mendan qochar devonalar,
Yostig'im tosh-u tikan, xonam o'lub vayronalar!

Yaroqbek to'ra va uning orqasidan bir to'da mo'g'ul izchilari kirib keladi.

Qodog'on no'yon

(*Yaroqbekka*)

Xorazm kiyimida ikki kishi edilar,

Izma-iz poylab kelib, ko'p yo'l bosdim barobar,

Shunda nihon bo'ldilar...

(*yerga yotib izlarni iskab oladi va turib soy tomomni imlaydi*)
Soy tomon ketgan ular...

(*Yaroqbekka*)

Shu tomonda bor ekan, yashirin so'qmoq yo'llar,

Sen mulozim, soqchilar sendan shubha qilmaslar.

(*bir bo'xcha beradi*)

Buni Sultonbegimning tuhfasini deb berasan!

(*bir xanjar beradi*)

Buni ulug' xoqonning jazosi deb urasan!

Yaroqbek

Men otamning tabarruk xuni uchun qasoskor!

Qodog'on no'yon

Bari bir-ku, xoqonga bu zarbangda xizmat bor.

Menga qara.

(*ko'r ko'zini ko'rsatib*)

O'ylama, men tug'asi shunday ko'r,

Temur Malik o'qidan bu ko'zimdan uchdi nur!

Yaroqbek

Temur Malik?!

Qodog'on no'yon

Bilaman, u otangning qotili,

Uning ham bor payida yoronlardan bir xili.
Ammo sen-chi? Burgutlar boshlig'iga xanjar ur,
So'ngra xoqon qasrida sultonlarcha davlat sur!

Yaroqbek

(*keta turib*)

Yo, omad!

(*ketadi*)

Qodog'on no'yon

Xizmat qilgin mo'g'ulga johil, tentak musulmon,
Olqishlaymiz shu tusda bir-birovga itsimon!
Temur Malik ko'zimga o'qni uzib degandi:
Qahrimizni ko'rmoqqa bir ko'zing bas, ket endi!
Shu bir ko'zning o'zi ham dushman izin payqadi,
Shu yo'l ulug' dushmanga to'g'ri olib chiqadi.

(*qaytib ketadi*)

Chol

(*g'ordan chiqadi*)

Ilohim, har yoqda xiyonat, pastlik,
Odamzod qonidan ko'zlarda mastlik.
O'limlar shohidi — ko'zlar devona,
Fikrim-chi? Ko'r emas, fahmim — nishona!
(*qochib ketadi*)

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Parda ochiladi, **Jaloliddin** qarogohi. Chodirlar. **Jaloliddin** sipohi qiyofada bir to'nka ustida o'tiribdi. Bir chetda Nasaviy o'z daftariga so'nggi chog'larning voqealarini yozmoqda.

Jaloliddin

O'qigin yozganingni, do'stim Nasaviy,
Sherikdur qilich birla qalam ikkovi.

Nasaviy

(*daftarga qarab*)

Xorazmshoh voz kechdi jangdan, janggohdan,
Laqqa baliq qochganday yutqich timsohdan.
Xarob bo'ldi Buxoro, mahv o'ldi Urganch,
Pok tuproqni toptadi majusiy jirkanch.
Ammo sher Jaloliddin tortdi na'rasin,
Tig' sug'urib o'pirdi mo'g'ul marrasin.
Beshta ulug' janglarda qochdi yov — vahshiy,
Rost debdiilar: mo'g'ulni qochirgan kishi!

Jaloliddin

Xiyla bizni maqtabsan, do'stim tarixchi!

Nasaviy

Tarixni siz yasaysiz, bizlar yozamiz,
Ishingizga yarasha bor andozamiz.
(*chiqadi*)

Mahram

Kelibdir qal'adan Yaroqbek to'ra!

Jaloliddin

Ayt, kirsin!

(*chiqadi*)

Ko'ray-chi, qochiqdan so'ngra —
Qaysi noibiga sig'inmish sulton?
(*Yaroqbek kiradi*)

Yaroqbek

Assalom: Valiahd, sardori zamon!

Jaloliddin

Nechuk xabarlar bor uzoq ellarda?

Yaroqbek

Ishingiz bo'lmishdir doston tillarda,
Sizni kutmaktadir ezilgan o'lka,

Boqar intizor-la doimo yo'lga.

Sizga hasadkorlar tamom pushaymon,

Onangiz, singlingiz qal'ada omon.

Sizga yubordilar sipohiy xil'at,

Safarda yarar deb sardorga, albat.

Ko'p duo aytishdi malika xonim!...

(*Bo'xhadan to'nni oladi*)

O'zim kiyintiray, shudir armonim!

Jaloliddin

(*xursand*)

Ha, meni ko'p o'ylar azizalarim,

Afsuski, ayirdi bu jang, shu g'anim,

Orqasini o'giradi. **Yaroqbek** chopon ostidan xanjar chiqaradi.

Yaroqbek

Otam qonin unutmaman hech!

Xanjarni o'qaladi. Shu chog'da devona chol o'tilib kiradi. Yaroqbekning orqasidan pichoq sanchadi. Orqasidan mahram, Nasaviy kirib keladi.

Chol

Shukurkim, madadkor qolmaptikan kech!

Eshiting avvalo, o'ldiring keyin,

Ha!

Men-ku, qotilman, ammo bu xoin...

Umrimda ilk odam o'ldirishim shu.

Ammo najot topdi bir el, yoshulli!

G'orimda poyladim men yashirincha —

Bitta ko'r no'yon-u shu mal'un bacha.

Ozurda ekanlar Temur Malikdan,

Sizga qasd qilgali bo'lishdi bir tan.

Xanjar o'qtaganga qadadim nishtar,

U yog'i ma'lumdir, hikoyat etar!

Jaloliddin

Tugul Jaloliddin ko'kragini san,

Qutqarding lashkarning yuragini san!

In'omlar berilsin cholg'a farovon!

Chol

Ne lozim, shahzodam, ulug' qahramon,

Kerakmas menga hech tuhfa, in'omlar...

Kerakmas unvonlar, oliy maqomlar,

Sadoying eshitdim, o'zga kerakmas,

Kimsasiz ko'nglimga shuning o'zi bas!

(*qochib ketadi*)

Jaloliddin

Koshki shunday bo'lsa jumla otalar.

Nasaviy

Shu xil ota bo'lsa barcha kattalar!

Nasaviy chiqadi, mulozimlar Yaroqbek jasadini olib chiqadilar.

Jaloliddin

Afsus, badbaxt bo'lsa bir o'lka agar,

Uning o'g'illari ko'r bo'lur yo kar.

Shunday buzuvlarni fitnakor Chingizxon

Makr ila tuzoqqa oldi u xunrez.

Ammo menga botmas nayza-yu xanjar,

Meni o'ldirolmas qilich yo zahar,

Suvlarga cho'kmayman, jardan yiqilmam,

Nomard qo'lidagi xanjardan ne g'am?

Nasaviy

(*kiradi*)

Sizga ajib bir sovg'a, sardor.

Jaloliddin

Chingizxonning kallasimi, ufunat, murdor?

Nasaviy

Yo'q, boshqa!

Jaloliddin

Xo'sh, mo'g'ul tutqunlarmi?

Nasaviy

Yo'q, boshqa!

Jaloliddin

Ha, yordam qo'shinlarimi?

Qo'shinlarki,

kutaman G'iyosiddindan?

Nasaviy

Yo'q, boshqa!

Jaloliddin

Kutirma! Darhol so'yla sen!

Nasaviy chodirning darpardasini ko'taradi. U yerda **Sultonbegim** ko'rinadi. **Nasaviy** chiqadi.

Sultonbegim

Yo'q, og'am bu na amir,

Na mo'g'uldan bir asir,

Va na Chingizxon kallasi.

Bu bir qizning hiylasi.

Bu urganchlik g'arib qiz —

Tanirmisiz?

(*quchoqlashib ko'rishadilar*)

Jaloliddin

(*hazilona*)

Jajji kelin, bu qanday jahongashtalik

Kuyov jonga tegdimi? Sevgi shunchalik!

Sultonbegim

Yorim birdur va lekin og'am ham bitta,
Tug'ilmaydi ikkinchi og'am albatta.

Siz jang ichra, har lahza holingiz qaltis!
Diydoringiz g'animat, niyat shu yolg'iz!

Jaloliddin

So'ylagin sarguzashting, bo'layin ogoh!

Sultonbegim

Chiqdik Xorazmdan g'urbatga, evoh,

Yashirindik onam-la mulki Eronda,

Xayolim uyida Urganch har onda.

Shoh ziyoratiga ketdi Badriddin,

Men esa og'amni sog'inib g'amgin,

Hijronga chidolmay chiqdim qal'adan,

O'tdim daryolardan, bog'-u daladan,

Yo'limda uchradi vayrona-yu dasht,

Nasib bo'ldi diydor, mana, sarguzasht.

Jaloliddin

Ko'p ulug' sovg'asan, azizim, singil,

Kelishing yaxshi fol men uchun, bilgil.

Sultonbegim

O'zim bo'lsam hamki ko'p ulug' sovg'a,

Sizga bir armug'on keltirdim, og'a!

(*unga bir uzuk cho'zib*)

G'alati bir uzuk, o'zi ham tumor,

Nizo-yu janglarda har dam xaloskor,

Kim buni barmoqqa bir taqsa agar

O'limlar, yaralar bo'lur bexatar.

Samarqand shahrida ulug' alloma

Buni Badriddinga qilmish iona.

U jangda yurmasa uzuk ne kerak?

Sarkarda og'amga berur deb ko'mak —

Bir omad keldi-yu, qo'lg'a tushirdim,
Esdalik qatori sizga keltirdim.

Jaloliddin

(uzukka qarab)

Ko'p nafis, munaqqash, sehrli uzuk!

Sultonbegim

Ustida duosi, undan ham tuzuk!

Lekin o'qib bo'lmas mushkul muammo!

Jaloliddin

Mullaga yechmoqlik osondur, ammo!
Hazrat Nasaviy!

Nasaviy uzukni olib davotdagi siyohni uning ko'ziga surkadi va so'ngra ipak qog'ozga bosib, **Jaloliddinga** ko'rsatadi.

Nasaviy

Sardor, bu muhrdir, kechiring meni,
Lo havlo..., Siz o'qing shu kalimani!

Uzuk va qog'ozni topshirib chiqadi.

Jaloliddin

(qog'ozga qarab)

"Podsho Badriddin shohi barru bahr
Sultoni Samarqand, Movarounnahr!"

(Sultonbegimga)

Eringga shohlikni so'z bergan Chingizxon,
Bu ham xo'jasiga ishlagan shaksiz.

Yurtiga sarlashkar bo'lishdan ko'ra —
Shohlik nomi bilan mo'g'ulga to'ra...

"G'alati bir uzuk — o'zi ham tumor".

Emish: — o'limlarga qarshi madadkor, —
Endi shu uzukda ochildi tilsim,

Oh, yomon dahshatdir g'azabim, hirsim!

Uning bir boshiga yuz marta o'lim!..
Ering bir sotqindur, bechora singlim!

Sultonbegim

Voy, endi tushundim, so'yildardi doim,
Samarqand taxtida bo'lurmiz qoim,
Bosh egmay hech kimga mustaqil, erkin!

Jaloliddin

Zohiran pok so'z-u, ma'nosi chirkin,
Pokiza labingga sen-ku, hamisha,
Qo'ndirmay yurarding hattoki pashsha,
Endi ko'r, labingga lab qo'ygan mal'un,
Yalaydi Chingizxonning u qonli qo'lin.

Uzukni yerga tashlab chiqadi, **Sultonbegim** chuqur alam ichida uzukni yerdan oladi.

Sultonbegim

To'y kuni jang chiqib, dilpora bo'ldim,
Yurtdan yiroq tushib ovora bo'ldim,
Evoh, nomard ekan suyulgan yorim!
Endi bas, endi bas, ey, bir-u borim,
(qo'lidagi uzukni barmog'iga taqib)
Shuncha jilvakorsan munaqqash, nozik,
Ko'p yurding sen uning qo'lida, uzuk!
Lekin olmos ko'zing shuncha bema'ni,
Ularda xiyonat o'qilar ya'ni.

Iloyim, chiroyning zamirida ham,
Chirkinlik yashaydi iflos, nomahram.

(uzukka qarab)

Senga nishon bosmish sevgi, deydilar,
Seni ishq qasridan belgi, deydilar.
Lekin voqif bo'lgach maxfiy muhringdan,
Voz kechdim husningdan, ishq-u mehringdan,
Voz kechdim u nokas sohibingdan ham,

Seni tashlaganday tuproqqa og'am —
Chiqardim barmoqdan, dildan, xotirdan,
Sen ham xarob bo'lg'in, yo'qolgin birdan!

Uzukni barmog'idan chiqarib tashlab, chodirdan chiqadi, **Jaloliddin**
va **Elbors** kirib keladilar.

Jaloliddin

Gapirgin, gapirgin Temur Malikdan,
Ofarin, u doim mardlikka yaktan!

Elbors

Bizni ko'p ovora qildi zo'r qal'a,
To'g'ri hamla qildi...

Jaloliddin

Ha, barakalla!

Elbors

O'zi Temur Malik o'tib daradan,
Quvdi mo'g'ullarni katta marradan,
Olindi Banokent qal'asi darhol,
Tushdi qo'limizga ko'p asir, ko'p mol,
Soyda to'lgan edi ming kesik kalla,
Yovlarning kallasi...

Jaloliddin

Ha, barakalla!

Elbors

Nihoyat o'n yara yesa ham sardor
Tushmadi otidan, turdi ustivor,
Men ham qo'lda xanjar, og'zimda yalla,
Baqadri imkon...

Jaloliddin

Ha, barakalla!

Elbors

Hozir hamma lashkar katta o'rmonda,
Turgay pistirmada, tayyor shu onda...
Amir Badriddin birla kengashib...

Jaloliddin

Kim, kim?

Elbors

Shoh nomidan kelibdi shoshib...

Jaloliddin

Nima qilar unda u shayton, sotqin?

U yo murdor bo'lsin va yoki tutqin!

Oh, Temur Malik ko'p ulug' sardor

Va lekin dilisoda, hiylada nochor.

Mulozim!

(*mulozim kiradi*)

Otlangin turkman otiga,

Borib ayt, qo'shinning so'l qanotiga —

O'rmondan chiqsinlar, soyga o'tsinlar,

Badriddin xoinni darhol tutsinlar!

U, Temur Malikka bir hiyla qurgan,

Yomon bir niyatda u yerda yurgan.

(*mulozim chiqadi*)

Chiq jarning bo'yiga,

Elbors pahlavon,

Yirtqich to'da birla tur unda pinhon!

(*Elbors pahlavon chiqadi*)

Mulozim!

(*ikkinchi mulozim kiradi*)

Otlanib jo'nagin, chiqqin sen tog'ga,

Qo'shin tog'dan tushsin orqa qishloqqa.

(*mulozim chiqadi*)

Jaloliddin

(o'zicha)

Bizning mavqelarni ham birin-ketin,
Yovga ma'lum qilgan sotqin Badriddin!

Adir bo'yi yotar askar jim,
Kun botmasdan qilaman hujum,
Shapoq otday yovvoyi mo'g'ul,
Kunga qarab yurolmas nuqul.

(*Nasaviy kiradi*)

Sultonbegim hozir serqayg'u,
Chodirida tinch uxlasin u.
So'rab qolsa meni basharti,
Tag'in oshib ketmasin dardi...
Ot solaman bostirib yovga,
Unga, meni chiqdi de, ovga!
(*Nasaviy chiqadi.*)

Hansirab bir chopar kiradi)

Mulozim

Yomon xabar keltirdim hozir,
Temur Malik bo'lmishdir asir!

Jaloliddin

A, Badriddin, amir Badriddin?!
Qani, qo'lg'a tushdimi xoin?!

Chopar

Darvozani Badriddin ochgan,
Sardor asir tushgach, u qochgan.

Jaloliddin

Oh, dahshatli, ko'p yomon xabar,
Ming o'limdan ming marta battar.
Bir qanotim sindi Temursiz,
Go'yo qoldi bir ko'zim nursiz.
(*mulozimga*)

Darhol qo'ying bedovga egar,
Hujum uchun shaylansin lashkar!

Mulozim chiqadi, uzoqda hujum qilayotgan askarlarning "Oллоh-Oллоh", "ur-ur" sadolari... Jangovar kiyingan **Sultonbegim** va orqasidan **Nasaviy** kiradi.

Nasaviy

Unamaydi, shahzoda, begim!

Jaloliddin

Kim bo'y sunmas sarkardaga, kim?

Sultonbegim

Og'am, og'am, jangovar og'am,
Men ham sizga bo'lg'ayman hamdam.
Ko'p xafasiz,
men xabardorman,

Men singlingiz, men ham sardorman!

Sizga jon va sut bergan ona —

Nahot bo'lsa menga begona?!

Aybim nima? Ayolligimmi?

Kokilimmi?

Jaloliddin

(*uni quchoqlab*)

Barakalla, singlim! Kim deydi

Jalolning yo'qdir inisi?..

Tuhmatdur bu...
Mana botir er.

(*mulozimga*)

(*mulozimga*)

Bir ot bering, tez chopar, bardam,

Jaloliddin singlisiga ham!

Mulozim chiqadi. **Jaloliddin** va singlisi chodir eshigiga chiqadilar. Uzoqda jang-g'avg'o sadosi. Boshqa mulozim chopib keladi.

Mulozim

Erovullar surib ketdilar,
Dashtga qochar mo'g'ul darbadar.

Jaloliddin

(*sevinib*)

Oh... Oh...

Qasam bo'lsin Tangriga billoh,
Tiriklikda eng shirin holat —
Yov qochishin ko'rmoqdir faqat.

Jaloliddin qilichini sug'urib, o'pib baland ko'taradi. Singlisi ham shunday qiladi. **Jaloliddin** narigi tomonga qarab buyruq beradi.

Hujumga qo'shin!

Qon — qasos uchun!

Qilichni sug'ur,

Dushmani ur-ur!

Jaloliddin va **Sultonbegim** yugurib ketadilar. Uzoqda katta olo-mon Jaloliddin buyrug'ini takrorlab, "Hu-jum qo'shin!", "Yo Olloh, yo haq!" deya nidolar ko'taradi, otlar kishmashi va qilich, qalqon qarsillashi eshitilib turarkan, chodir ichida yakka va tikka turgan Nasaviy daftariga nimalarmidir yozmoqda.

Nasaviy

Ha... Shu yo'sin tug'ilar tarix.

P A R D A

TO'RTINCHI PARD A

BIRINCHI KO'RINISH

Parda ochiladi, **Chingizxon** qarorgohi. Bosib olingan shaharlardan bittasidagi koshona. Xoqonning a'yon, no'yon va navkarlari kamarbasta turibdi. **Chingizxon** taxtda o'tiribdi. Devorda qator mixlarga qoqilgan kallalar ko'rinadi.

Chingizxon

Falaklar yozganday bo'ldim olamgir,

Odamzod tug'ilgan bo'lay deb asir.

Nega mavjud erur ko'hna dunyolar

Kim aytar ma'nosin, ayo donolar?

Oyog'im tagida qadimgi tojlar,

O'lkalar ham o'lar, ham to'lar bojlar.

Meni jallod deydi olam barisi,

Xatodir, men o'zim o'lim Tangrisi.

Adolat yo insof nima degan u?

Tupurdim bularga, ming karra tpu!

Bu dunyo bir jangal, men usta qoplon,

Itimni alishmam yuz inson bilan.

Ranglarda shirin rang, rangi — xunindur,

Kim nola tinglasa uniki huzur.

Birdan o'ldirmasam deymen kishini,

Darhol bitirmasam san'at ishini.

Dastavval kessam-u olmasam jonin,

Menga yolvorsa-yu, men ichsam qonin.

Qo'limda ingrasa, endi men bo'g'sam,

O'lmasdan burunroq otashda yoqsam,

Va so'ngra kullarin olib hidlasam,

Ana kayf-u lazzat, ana baxtli dam.

(*no'yonlarga*)

Qani Jaloliddin? Qani va dalar?

Yetsam ham quloqqa na'rasi kelar.

Eh sizlar, maqtanchoq, mag'ur no'yonlar,
Sizga ustoz bo'lmish qaysi quyonlar?

(o'zicha)

Mening o'g'illarim, ularni deng-chi,
Ular sarkardami va yoki ko'nchi?
Besh tobqir qochirdi mo'g'ulni Jalol,
Adashsam meni ham qilardi qamol.

1-no'yon

G'am yemang, g'am yemang, ey ulug' xoqon,
Uni mahv aylamak sizga ko'p oson.
Bir na'ra tortsangiz bo'lur parishon
U sahro o'g'risi...

Chingizxon

Yolg'ondur, yolg'on!

Jalol qanday dahshat, sen o'zing iqror,
Nomini eshitsam men ham beqaror.

(no'yonga istehzo qilib)

Daryoda nahangdur, sahroda arslon,

Xayriyat, u emas yurtida sulton,

Ko'p ham taajjubdir dunyoning ishi:

Yaxshi in'om olar noloyiq kishi.

Xorazmshoh uchun shunday bir farzand,

Otasi ne onglar, ne bo'lur xursand.

Oh, koshki to'rt o'g'il o'rninga falak —

Menga birin bersa Jaloliddindek.

(xayolga botib)

U garchi dushmandir, ammo ulug' yov,

Agar u qo'limga tushsa, beayov

Yorib ko'kragini, ichardim xunin,

So'ngra... Tiz cho'kardim oldida uning!

Xo'sh, bormi daraklar Xorazmshohdan?

1-no'yon

Qochar bir qal'aga bir xilvatgohdan,

Ketidan izma-iz o'tliqlar chopar,

Sichqon inidan ham bir kuni topar...
Lekin asir etdim haramxonasin.

Chingizxon

O'farin!

(xazinadorga)

Dinordan o'n ming donasin —

No'yonga berasan shu xizmatiga,

Va lekin shu qilgan jinoyatiga —

Hoy jalold! Uz buning kallasin hamon!

Xushomadgo'ylikda aytilgan yolg'on —

Qo'shinga xiyonat qilishdan yomon!

1-no'yon

(tiz cho'kib)

Mening xizmatlarim, xoqon, marhamat!

Chingizxon

O'lsang ibrat bo'lur, bu ham bir xizmat!

(jallod no'yonni olib chiqadi)

Dushmanni ko'ziga ilmagan sardor,

U sardor emasdur, maqtanchoq, ayyor.

Bilingiz, siz tomon o'tsa bir sotqin,

Undan foydalaning, ustalik qiling —

Ammo ado bo'lgach qilarlik ishi,

O'ldiring, kerakmas unday bir kishi;

O'zining yurtini sotsa u agar —

Bir kuni sizlarni sotgusi battar.

Shu taxlit ayladim ellarni ishg'ol,

Maydonda men yenga olmasam darhol —

O'rtaga tushirdim zahar yo xanjar,

Yo pora, yo oltin, shirin va dalar.

Dushmantlar safiga sololdim nifoq,

Ne'mat-u davlatdan, quroldan tuzoq!

Shunday olmoqchiman butun dunyoni,

Xon bo'lur mo'g'ulning har bir no'yoni,

Mo'g'ul otlarining tuyog'i bosgan —
Har bir yer xoqonga mulkdir yo maskan.

(*navkar kiradi*)

Navkar

Qabulga muntazir amir Badriddin!

Chingizxon

Hay-hay, kirib kelsin, kirib kelsin, deng!

Badriddin kirib ta'zim qiladi va borib Chingizxonning qo'limi o'padi.

Badriddin

Oliy xizmatlarda, aytay xoqonim,

Bajo keltirildi ahd-u paymonim,

Men Temur Malikni tushirdim asir!

Chingizxon

Samarqand taxtining yarmisi hozir!

A, Jaloliddin-chi?

Badriddin

Qiyin juda ham!

Chunki Jaloliddin mening qaynog'am,

Bu ishni payqasa singlisi albat —

Menga la'nat o'qir u ilal-abad.

Chingizxon

(*qahqaha va istehzo bilan*)

Muhabbat, muhabbat!.. Ahmoqona so'z!

Boshqa xotirlarda yo'qmi qosh va ko'z?

Muhabbat? Bu so'zni kimlar to'qigan?

Go'l shoir yozgan-u tentak o'qigan.

Sen agar shoh bo'lsang, yuzlab guluzor —

Yotog'ing boshida yalang'och tayyor.

Kelsin asiralar!

Xorazmshohning haram ahli — xonimlari kirib keladi. Ular go'zal,
kibor kiyimli, lekin ma'yus va pajmurda.

Chingizxon

(*iblisona qahqaha bilan*)

Ana Xorazmshoh bog'idan gullar,
Mening bir zarbamdan hammasi tullar!

Chingizxon bir kosa may ichadi. Turib, aylanib har qaysi ayolga ya-
qindan qarab o'tadi. Uning dahshatli qarashlari oldida xotinlar bukiilib,
munkayib qoladilar.

Mungli bir ashula aytinglar, qani?

Yig'langiz, eziling, kuldiring meni!

Asiralar jim. **Chingizxon** ishorasi bilan yasovullar asiralar tepa-
sidan qamchilarini shuvullatadilar. Ular qo'rqib ashula boshlaydilar.

Asiralar

(*xor*)

Qal'aning darvozasi

Ochiq ekan kechasi,

Ochiq ekan kiribdi —

Majusiyning itbachchasi.

Oh, to'ram, voh to'ram,

Qayda qolding bekaram?

Shabadaxon, sekin es,

Holimizni so'rab kez,

Holimizni so'ragach —

Urganch yoqqa eltgin tez!

Oh, to'ram, voh to'ram,

Qo'lim siqar nomahram!

Ko'z yoshim tomchisidan,

Ko'l bo'ldi tomchisidan,

Biloh yelkam yaradur —
Majusning qamchisidan!

Oh to'ram, voh to'ram,
Go'rga eltar bu yaram!

Chingizxon

Endi o'yinga ham tushinglar, ko'ray,
Nozik badanlaring o'zim tekshiray!

Xorazmcha raqs. Bu raqsda asiralarning musibati ifodalangan.
So'ngra mo'g'ul bakovullari va chavandozlari ham "Qamchi raqs"ni
o'ynab, xotinlar o'rtasiga tushadilar.

(*may ichib*)

So'ylagin bu kimdur, amir Badriddin!
(*bitta xotinni qo'lidan ushlab*)

Badriddin

Oltinchi xotini Xorazmshohning!

Chingizxon

Jallod, mandan senga ko'p shirin tuhfa,
Senga ham kanizdur ham yumshoq ko'rpai!
So'ylagin bu kimdir, ana bunisi?

Badriddin

Bu Xorazmshohning to'rtinchi qizi!

Chingizxon

Bakovul, ol senga shu do'ndiqcha qiz,
Unga tinchlik berma kecha-yu kunduz.
(*olib ketadi*)

Qani, bunisi kim, amir Badriddin?

Badriddin

Kenja xotinidur Xorazmshohning!

Chingizxon

(*Badriddinga*)

Nimang kam yo Sulton, Xorazmshohdan?
Ol, senga xushbo'y gul uzganman shoxdan,
Sening-ku, sirlaring olamga ayon,
Endi bosqinlarga bel bog'la hamon.
O'zing savalashgin Jaloliddin-la,
Iqboling kulmoqda, so'zimni tingla!
Seni kutib turar toj Samarqandda!

Badriddin

(*o'zicha*)

Bu tojning zahmati shunchalar katta!
(*Chingizxonga*)

Amringga hozirman xoqonim har dam!

Chingizxon

(*xotinlarni ko'rsatib*)

Jo'nasin haramga qolgan ayollar.
(*o'zicha*)

Asalga o'ch bo'lur odatda chollar!

Boshqa xotinlarni bakovullar surib chiqaradilar, **Badriddin** ham
Kenja xonim qoladi. **Chingizxon** ham yarim mast chiqadi.

Badriddin

(*xonimni quchoqlamoqchi bo'lib*)

Bu kecha meniki bo'lasan, xonim,
Chun seni iltifot qildi xoqonim.
Shukur qil, o'ynashing emas gadoy, och,
Qo'yingga kirguvchi bu sohibi toj!

Kenja xonim

(*nafrat bilan*)

Yo'qolgin sen nomard, domod emas, yot,
Shohning xotiniga taklifing uyot!

Badriddin

Siz shohga qirqinchi xotin edingiz,
Endi-chi, sultonga sevikli kaniz!

Kenja xonim

Benomus, esingni yedimi mo'g'ul
Belingda kamarsiz yurganing ma'qul!
Sultonmish! BeVatan, belashkar bir qul!

Badriddin

(*g'azabli*)
Shoh — qochoq, taxt — barbod, nechun bu da'vo?
Qatlingga boisdur kibring benavo!
Hoy navkar, sen yaxshi kallakesarsan,
Boltangni shu chechak birla bezarsan.

Kenja xonim

(*ketarkan*)
BeVatan banda!
(*Olib ketadilar. Badriddin ham orqalaridan chiqadi*)

Og'ir muzika ostida no'yonlar kirib kelishadi. Qo'l-oyoqlari kishanlangan **Temur Malik**ni itarib kirgizadilar.

Qodog'on no'yon

(*unga yaqinlashib*)
Tanidingmi, menman Qodog'on no'yon!
(*Temur Malik jim*)

Bir ko'zimni sog' qo'ygan zamon,
O'ylamabsan, tanirman seni —
Kishanlarda so'roqlar kuni,
(*Temur Malik jim*)

Sen xoqonni aylading sarson,
Qirding mo'g'ul lashkarin beson,
Yashirmagin, sen Temur Malik,
Kamtar turmoq endi shunchalik!

Temur Malik

Gunohkorlar gunohdan tonar,
Men sardorman, tig' surmak hunar!
Guvoh bo'lar yer birla osmon
Yanchganimda sizni qurtsimon —

Guvohliging ko'r shayton, bekor!
Ha, mendurman, bil Temur sardor,
Shunday javob xonga ham tayyor!

Chingizxon mahramlari bilan kirib keladi. Hamma tiz cho'kadi. **Temur Malik** tikka turib qoladi, **Chingizxon** taxtga o'tiradi.

Qodog'on no'yon

Tiz cho'k asir, bandalik ko'rsat!

Temur Malik

Sardorlarda yo'q bunday odat!
Bukilmaydi tizzamiz hech vaqt!

Chingizxon

(*o'zicha*)
Ko'p sazovor yovuz jangari,
Afsus, emas Chingizxon sardori.

(*Devorni ko'rsatib,*
Temur Malikka)

Boq, barchasi sohibi farmon!
Ana budur shohi Turkiston,
Ana budur Qoshg'orning xoni,
Bu badbaxt bosh qipchoq sultoni,
Bu Eronning sipohsolori,
Bu-chi, ahmoq Chin hukmdori.
Yo menga sen bo'lursan sardor,
Yoki bir mix senga ham tayyor!

Temur Malik

Hukmingni tez chiqar, jallodga buyur,
O'limdan qo'rqmaydi shu Malik Temur.
Va bilki, qo'limga tushsang agar sen,
Ho'kizday so'yardim o'zim bo'g'zingdan.

Chingizxon

Botirsan va lekin aqling kam, evoh!
Qadringga yetdimi, ayt, Xorazmshoh?

O't menga, bo'lursan qo'shin ulug'i,
Senga besh qal'ada no'yonlik tug'i!

Temur Malik

Xorazmshohga men bo'lmadim sardor,
Jalol amri bilan men alambardor!
Yurtimga navkarlik ulug'vorlikdir,
Qal'amda erk tug'i chin tug'dorlikdir.
Vatanga qulchilik — shohona mansab,
G'azotdan qaytmasman bilgil, badmazhab!

Chingizxon

Bilasan, yagona farzanding asir?!

Temur Malik

Oh, dahshat, bu xabar motamangiz sir!

Chingizxon

Ehtimol, senda bordur otalik mehri,
Ha, desang o'g'lingning omonda umri.

Temur Malik

O'g'lim tirik qolsa, balki umrbod —
Meni la'nat birla aylasinmi yod?
Yo'q, yo'q, bundan ko'ra u bo'lsin barbod —
O'larkan, rahmat, deb meni qilsun yod.
Sharafdan ko'z yumib topilgan najot,
O'g'ridan sadaqa so'rashday uyot!
(Chingizxon Qodog'on no'yonga
ishora qiladi)

Chingizxon

Mirg'azab o'zing bo'i, Qodog'on no'yon!

Qodog'on no'yon

Temurlar erigay panjamda.

Donishmand

(sahna orqasidan)

Ko'zlarim... ko'zlarim kuyadi, imdod!

Temur Malik

(o'zicha)

Donishmand... e falak, dastingdan faryod!
Koshki quloqlarim bekilsa kardek,
Chida, Temur Malik, chida, ey yurak!

Chingizxon

(zaharxanda ila)

Bilki, u ko'r emas hali unchalik,
"Ha" de, rozi bo'lg'in, ey, Temur Malik!

Temur Malik

Bilardim, sen qonli qassobi odam,
Endi tushundimki, kabobpazsan ham!
(bolaning nolasi)

Chingizxon

Bilki, hali uning bir ko'zi tirik,
"Ha" de, rozi bo'lg'in, ey, Temur Malik!

Temur Malik

Koshki quloqlarim bekilsa kardek!
Chida, Temur Malik, chida, ey yurak!
(bola nolasi)

Dahshatli urushlarni ko'rdim,
Bir sheri g'arron kabi bo'kirdim,
Ammo shu qadar azobni aslo,
Bergan emas edi haq-taolo,
Yo rabbano!

Donishmand

(orqadan)

Ota! Ota!...

Temur Malik

Evoh, kuyar u nuridiydam,
Alamdan ammo quridi ko'zimda yosh-nam!
O'g'lim, meni sen eshit, chidam ber,
Sherbachaning ham bo'lur dili sher!
Sabr et, senga chora etgali men
To'tiyo keltirgali Yamandan,
Otlansam edim bedovga chindan,
Nur javharin topardim Hinddan.

(o'zicha)

Hayhot, siqar qo'limni zanjir,
Maydonda tutib buxoriy shamshir,
Yo rabbano!

Chingizxon

(navkarlarni chaqirib)

Navkarlar, nega siz ishlamaysiz soz?

Navkar

Qancha ham kuydirsak, chiqarmas ovoz!

Chingizxon

La'nat, nafrat, hazar,

bu yurt, bu eldan,

Keltiring!

(Yuz-ko'zi qonli Donishmandni keltiradilar)

Donishmand

Voy, bir ko'zim bilan tanidim seni!

Temur Malik

Otang sotqin emas, guvoh bo'l o'zing!

Chingizxon

O'ying!

(Qizigan temirni Donishmandning
ko'ziga bosa boshlaydi)

Temur Malik

Jigar qonga botdi motam ichida,
Chida, Temur Malik, ey yurak, chida!
(o'g'liga)

Jim turgin, Donishmand, chin o'g'lim ersang,
Garchi jussang kichik, o'zing zo'r ersan.
Buyuraman, erday va sherday o'lgin,
Xohishim birla sen tug'ilgan eding,
Jim turib o'lishing endi xohishim!

(Navkarlar bolani qiynaydi,
lekin bola jim)

Donishmand

Erib kuysa hamki dimog'im, tishim,
Dada, sen buyurding, men jimman, ishon!

Temur Malik

(o'zicha)

Sardor bo'ladigan o'g'il begumon!

Chingizxon

Chekingiz to'xtovsiz ko'ziga milni,
To so'qir qilayin bu yurt, bu elni!

(Donishmandni olib chiqadilar)

Temur Malik

Sukunating bila yeng ablah mo'g'ulni!
Gar Temur Malikning ko'r bo'lsa o'g'li,
Avlodi ko'zlari bo'lur yorug'li.

Navkar kirib Chingizxonga sekin so'zlaydi, Chingizxon g'azab
bilan navkarni itaradi.

Chingizxon

Ha, qayerdan o'tibdi deding?!
Jaloliddin, ha... Jaloliddin?!

2-navkar

(kirib)

Yovlar soyda!

Chingizxon

Qani Chig'atoy?

2-navkar

Qo'shinlari qochar poyma-poy!

Chingizxon

Uh, uch oylik mehnatim barbod.

Chop, qo'shinlar qaytib chiqsin bot!

Temur Malik

(*ta'na bilan*)

Tutqun sherga do'q qilmoq oson,

Erkin sherdan bo'lding haroson?!

Chingizxon

Fursat berma, chiqarib mahv et,

Ketmog'imga bo'lmasin shohid!

Temur Malik

(*chiqa turib*)

Jaloliddin o'lmas qahramon,

Yurt yasharkan, o'lsam yo'q armon!

Chingizxon

Jaloliddin bosmish banogoh,

Jang qilmaymiz, chidamas sipoh!

Tashlang qasr-u chodirga darhol —

Xazinalar, liboslar, zar, mol!

Ular bo'lsin bunga sargardon!

Chekilsinlar qo'shinlar hamon!

Chingizxon va a'yonlari shoshilib chiqib ketadilar. Mulozimlar qimmatli buyum, tilla va javohirlarni sochib, ularning ketidan ketadilar. Tashqarida jang suroni eshitiladi.

PARDA

BESHINCHI Parda

BIRINCHI KO'RINISH

Jaloliddin qarorgohi. Chodirlar... Urushdan qaytgan qurolli sardorlar ikki qator saf tortib turadi. Zafar marshi chalinadi. To'loqini va bardam muzika ohangi ostida "**Jaloliddin!**", "**Jaloliddin!**" degan tabrik nidolari eshitiladi. **Jaloliddin**, uning orqasidan Sultonbegim, amirlar va sardorlar kirib ketadi.

Jaloliddin

Rahmat sizga, sipohlilar, rahmat, amirlar,

Dam oling,

amrim kuting, azamat erlar.

(*askarlar tarqalib ketadi*)

Nasaviy

Sultonbegim ko'rsatdi ulug' jasorat,

Dushmanlarga yetkazdi zarar, malomat.

Sultonbegim

Qarasam bir chekkada bir dushman — a'yon,

Bir tanholik izlardi bamisli quyon.

To'g'ri otni soldirib ayladim asir!

Jaloliddin

(*sho'x*)

Sen menga sardor eding,

endi bir vazir!

(*Nasaviyga*)

U asimi bu yoqqa olib keltirgil!

(*Nasaviy chiqadi*)

Qani bo'lsa sendayin yana yuz singil,

Sultonbegim

Hammasi ham vazirmi?

Jaloliddin

Yo'q, bu ko'p mushkul.
Har sohibi mansabga fuqaro kerak.

Sultonbegim

Xo'sh, bittasin chin sevib qolsa-chi, yurak?

Jaloliddin

Nahotki sevmak gunoh? Men kimdan yomon?

Yaxshi sevsa yaxshiroq urushar o'g'lon.

Lekin Sultonbegimday bo'lsin, vassalom,

Husni, fe'li sen bilan barobar tamom!

Sultonbegimning qalpog'ini ko'taradi. Qalin kokillari yelkaga tushadi, **Jaloliddin** kokillarni qo'lga olib:

Yana bir shart, kokili kokiling monand,

Mening sarkash ko'nglinga bo'lolsin kamand.

(*Asirni keltiradilar. U soyada. Yuzi ko'rinnaydi*)

Sultonbegim

Seni asir aylagan menman — bir ayol.

Sen kim?

(*asir jim*)

Jaloliddin

Sen kim?

(*asir jim*)

Sultonbegim

Bayon ayla, sen kimsan, mo'g'ul no'yon?

Bergay toki jazzangni hukmi rabboniy!

Nasaviy

Bu sukut alomati — rizodir, sardor,

Ayting, jazosi qanday jazodir, sardor!

Jaloliddin

Qonli yovning jazosi — itlar o'limi.

Asir tiz cho'kadi. Yorug'da yuzi ko'rinadi. Bu Badriddin. Uning bir qo'lida sug'urilgan qilich, ikkinchi qo'lida kafan.

Badriddin

Hech qasdim yo'q, shu qilich yodgoringiz,

Shu — kafanim, o'ldiring, ixtiyoringiz!

Asir bo'lib tushuvdim mo'g'ulga nogoh,

Chunki yarador edim xoh-u noxoh.

Sultonbegim

Yo'q, gapingiz yolg'ondur, to'g'risin ayting,

Men bilaman, siz emas amir Badriddin.

Badriddin

Boqing, menman, unutmog' shuncha tez, evoh!

Sultonbegim

Siz Badriddin emassiz, siz Badriddinshoh!

(*Amir Badriddinda o'zgarish*)

Muhringizda shunday-ku!

Siz Badriddinshoh!

Nasaviy

Xiyonat deb atalar siz qilgan gunoh!

Badriddin

(*Sultonbegimga*)

Eslagin sevgimizni, visol chog'larin,

Samarqandning oydinli, gulzor bog'larin!

Sultonbegim

Qani va'dang, vafodor bo'lgayman devding,

Ma'shuqaning qalbimi najot umiding?

Badriddin

Oliyhimmat deydilar sevgi dargohin,
U yerda afv etarlar oshiq gunohin!

Jaloliddin

(*Badriddinga*)

Vatan, sevgi, sadoqat nazaringda hech,
O'ylaganing toj bo'ldi sening erta-kech!
Sotding Temur Malikni, ishlatding nayrang,
So'yla, nedur xoinning jazosi, so'yla!

(*Badriddin andishada.*)

Xudoychilar kiradilar)

Xudoychi

Xorazmshoh shu onda

Qal'ayi "Sar jahon" da,

Yashirincha omonda.

Kuyovning ahvolidan —

Xabar olgach u shu dam —

Tartib bo'ldi shu farmon:

Amirga amn-u omon.

Bo'shatilsin tez kuyov,

Qal'aga borsin darrov!

Farmonni **Jaloliddin**ga beradi. **Badriddin** xursand. U **Xudoychiga** bir xaltacha oltin tashlaydi.

Badriddin

Ahsan Ollo, oliyhimmat shohimizga ofarin!

Soqchilar uni uzr bilan bo'shatmoqchi bo'ladilar.

Jaloliddin

(*birdan qat'iy qaror bilan*)

Modomiki shoh jangdan qochar ovora,

Farmoni ham soqitdir, bu bir xatpora.

(*farmonni yiritib tashlaydi*)

Badriddin

Shahanshohning amriga bu isyonkorlik,
Bu islomda fitnadur, oqpadarlik!

Nasaviy

Shomoniylar butiga cho'qingan "islom!"

Jaloliddin

Chirik farmon yirtilar, yirtidim, vassalom!

(*Xudoychiga*)

Shunday najotkor ekan hazrati sulton,

Nega qilar xoinga najotni ehson?

Asoratda yurarkan haramxonasi,

Yo'qdur kimdur o'lkaning bir begonasi!

Yo'qdur mendan boshqa hech sohibi farmon,

Ogoh bo'lgay azmimdan darbadar sulton!

(*Xudoychilar ketadi*)

Nasaviy

Na kun ko'rgan, na kecha shunday dahshatni,

Qurt yer ekan ichidan kekxa daraxtni

Afsus, buyuk bir davlat bo'lsa-da, Xorazm,

Taxtnishinlar bo'ldilar beg'ayrat, beazm.

Jaloliddin

Buyur, singlim, hukmingni,

buyur shu mahal —

Ijro qilay hukmingni men ham behayal!

Sultonbegim

U ishqidan aynidi, aynidim undan,

Uning yuzin unutdim men o'sha kundan!

Shu qalbaki sevgi-chun toptaldi ko'nglim,

Shu xorlangan sevgim der:

xabisga o'lim!

(*chodirdan chiqadi*)

Jaloliddin

Ammo ablah tulkining yana aybi bor:
Yurtfurushilik uchun u o'lsin ikki bor —
Ikki marta o'ldirgin buni jallod tez,
Avval o'q-la mixlagin, so'ngra boshin kes!

Badriddin

Musulmonlar, qo'ymanlar, men shohga domod!

Nasaviy

Domodlikning ipini uzding sen badzod!

Jaloliddin

Kallasini aylantir, ko'rsin el-diyor,
Bilsinlarki, xoinga shu oqibat bor!

Badriddin

Tavba qildim valiahd, umrimni ayang,
Bu bir xato, jaholat, ma'zurman diltang.
(*jallodlar Badridдини olib chiqadi*)

Jaloliddin

Qo'rqqoq o'lar har lahza, mard faqat bir gal.
Soya yanglig' yuradi biz bilan ajal.
Undan qochsang quvadi, quvsang qochadi,
Yalinmoqni, ajabo, bormi hojati?

Nasaviy

Koshki hech tug'ilmasa xoinlar deyman!

Jaloliddin

Tug'ilsa ham baribir qirib haydayman!
Ko'rganmisan, Nasaviy, Amudaryoda
Ba'zan sohil bo'yida yotgan bir xoda
Tegishadi suvlarning sarkash labiga,
Shunda o'sha xodani sekin-ohista,

Qimirlatib sudraydi suvlar ko'p usta.
Tepib-tepib tashlagach suvning bag'riga,
Polvon daryo ortadi uni sag'riga —
Bo'g'ib, ezib girdobda o'ynatar toshlar,
Xorazm dengiziga muttasil boshlar!
Men ham Amudaryoman, o'jar, qasoskor,
Yo'llarimda har to'g'on bo'lur tor-tor.
Farmonim shu: dam olsin biroz lashkarlar.
Yangi hujum amrida kutsin xabarlar!

Jaloliddin chodirga, **Nasaviy** boshqa tomonga chiqib ketadi, **Amir Ag'roq** bir guruh qipchoq sarbozlari bilan kirib keladi.

Ag'roq

Ammo yomon bo'lmadi, yigitlar, o'lja!

1-sipoh

(*o'zicha*)

Birovga xazina, birovgaga qulcha!

2-sipoh

Menga bopda o'lja-chi, yovning qochishi!

Ag'roq

(*sahna orqasini imlab*)

O'sha tulpor o'tni-chi, shohona bedov!

Sahna orqasida shovqin. **Amir Muzaffar**ning ovozi.

Muzaffar

(*sahna orqasidan*)

Xo... xo... qonni to'kkan biz, mazaxo'r qipchoq,
Yayov chopgan bizlar-u, ot minsin olchoq!

(*O'z sarbozlari bilan kirib keladi*)

Amir Sayfiddin Ag'roq, haqorat yetar,
Qizimga tajovuzdan bu ishing battar.
Pisib bording orqamdan, bizlar qon to'kdik,
Menga tegish tulporni minmaklik nechuk?

Ag'roq

Badbaxt g'urlar, haromxo'r, amir maqtanchoq,
Biz shahanshoh tag'osi, aslimiz qipchoq!

Muzaffar

Vahshiy qipchoq, dashti Gul!

Ag'roq

Jim, haromzoda

(qamchi bilan savaydi)

Tilingni qis, o'g'ri g'ur!

Muzaffar

(keta turib)

Ha, shundaymi g'ur bo'lak, qipchoq ham boshqa,
Tag'oyilar bir o'zi qolsin savashga.

Yuring, g'urlar, kerakmas bizga shon-shuhrat!

(ketadilar)

2-sipoh

(keta turib)

Tag'oyilar bir o'zi ko'rsatsin g'ayrat!

Ag'roq

Bizga tuhmat, adovat, ularga davlat,

Yuring Dashti Qipchoqqa, unda bor omad.

(qipchoqlar ham ketadilar)

Jaloliddin

(chodirdan chiqib ketib)

Yana mening uyqumga iblis qildi rashk,

Go'yo janjal... Balki bu sipoh qilgan mashq!

Haftalar mobaynida mizg'idim biroz,

Tushlar ko'rdim qayg'uli, g'amingin jongudoz.

O'lim mangu uyqudir deydi shoirlar,

Achchiq xato: o'lmasdan buni kim bilar?

Tush olami bir bog'dur, xayollar, qushlar,

Ammo afsus go'rlarga kirmaydi tushlar
Ko'rdim chaman... Urganchda... Amudaryoda —
Arg'uvoniy kosada xushbo'y bir boda,

Menga tutib qadim do'st der edi kulib:

Ko'p sog'indim, shahzoda, sendan ayrilib!

Yana bir bor ichaylik, suvdan kechaylik...

Mayni ichdim, tanidim. U — Temur Malik!

Yig'lamas deb o'ylaydi meni odamlar,

Ammo chaqmoqtoshga ham qo'nar shabnamlar.

Yashirib men olamdan ko'z yoshlarimni,

Kechalari eslayman yo'ldoshlarimni!

Nasaviy

(kirib)

Tong yorisha boshladi, hazrati sardor!

Jaloliddin

(kulib)

Tarixchiga shart erur bo'lmoqlik bedor,

O'tib qolsa basavlat biron hangoma —

Ko'rmay qolsang banuqson bo'ladi noma.

Menga ayt-chi, urushdik, shuncha jang qildik,

Goho yovni yiqiddik, goho yiqiddik,

Qal'alarni fath etdik, lashkarni ezdik,

Bodi sar-sar singari ellarda kezdik,

Kallamizni kesdilar, kallalar kesdik,

Sahrolarda yugurdik, daryoda suzdik,

Bosdik, yengdik, yengildik va yana yengdik,

Qilich o'pib, o'q uzib, ayg'irlar mindik.

Uni yutib ketmasmi bevafo zamon,

Jayhun — soyga tashlangan bir kesaksimon!

Xo'sh, yozganing ne bo'lur, kimlarga yetar?

Nasaviy

(daftarni ko'rsatib)

Ko'p yulduzlar o'chadi, o'chmas bu daftar!..

O'qir aziz avlodlar yuz-yuz yillarda!

Jaloliddin

O'qiydimi?

Nasaviy

Albatta!

Jaloliddin

O'qiydimi?

Nasaviy

Ha!...

Jaloliddin

Bo'lmasa yoz: shiddatli oyati jang bo'ldi,
Chingizxon qochdi Jaloldan, holi tang bo'ldi.
Bugungi tarixni yoz yettinchi jang deb,
Kimga qilar Xudovand zafarni nasib?

Turib aylanadi. Ufqqa qaraydi. Ufqda sahar quyoshi.

Shunday tuzoq qurganman Chingizxonga, bilsang,
Nogahoniy hamlamdan bo'lur hang-mang.
Chaqir, kelsun amirlar.

(*Nasaviy ketadi*)

Qurshab olay bu yerda uch yoqdan tamom,
To olamdan bu maraz bitkay vassalom.

Nasaviy, Elbors va bir necha amirlar keladi.

Qani boshqa amirlar, qani Muzaffar?

Nasaviy

Xafalashib ketibdi g'urlar barobar.

Jaloliddin

Qani Balxiy qo'shini, qayerda A'zam?

Nasaviy

Chiqisholmay ketmishlar bundan ular ham.

Jaloliddin

Qani, qipchoq amiri Sayfiddin Ag'roq?

Nasaviy

U ham ketdi va ketgan lashkari qipchoq!
Nizo chiqqan o'rtada o'lja tufayli!

Jaloliddin

Amirlarning o'ljaga ko'p nafsi, mayli,
Urug'lar o'rtasida chiqqani nizo —
Zafarning marrasida dahshatli qazo!

Mulozim

(*yugurib kiradi*)

Sardor, bo'ling xabardor!
Tog' yo'lidan mo'g'ullar kelmoqda, sardor.

Jaloliddin

Saflab qolgan lashkarni, tuzinglar to'g'on!
Dovonni egallab tur, Elbors pahlavon,
Orqamiz Jayhun soyi va g'urbat ellar,
Mahkam turing, bo'lgayman o'zim sarlashkar!

Hamma ketadi, **Jaloliddin** yolg'iz. **Sultonbegim** keladi.

Sultonbegim

Og'a, sizdan sevinchi, aziz, mehribon —
Onam keldi qal'adan eson va omon!

Jaloliddin

Har choq xursand bo'lay desang, singiljon
Bir musibat yuz berar bizga nogahon.
Qochib ketdi amirlar, kelmoqda mo'g'ul,
Onasini shu holda kutarmi o'g'il?

Ona keladi. **Mahram** ashyolarni chodirga kiritadi.

Ona

Seni ko'rmak oxiri bo'ldi muyassar,
O'g'ilginam, endi men o'lsam yo'q kadar!

Jaloliddin

Kulfatli bir lahzada tashrif buyurding,
Yolg'iz qolmish maydonda, bil, Jaloliddin.
(o'zicha)

Onamni qutqazaymi daryodan o'tib,
Yoxud yana urushay saflarni tutib?!

Yaxshi o'g'il yaxshimi, yo yaxshi sardor?
Yaxshi o'g'il maydonda turgay ustuvor!
(onasiga)

Ana, qara, ya'jujday bo'lishib g'ujum —
Bir to'daga mo'g'ullar qilmoqda hujum.
Ona, fotiha ber!

Bo'lsun pokiza duong jangda madadkor.

Ona

Xudo yor bo'lsin.

Jaloliddin

(singlisiga)
Posbon bo'l onamga, jangga tayyor bo'!

(onasini o'pib ketadi)

Hujum qo'shin, qon-qasos uchun

Qilichni sug'ur, g'animni ur!

(Sultonbegim va ona tepalikdan

ufqqa qaraydilar)

Sultonbegim

Qara, og'am otini jangga suradi.

Ona

Ko'zim yaxshi ko'rmaydi, dilim ko'radi!

Sultonbegim

Qara, og'am sher kabi zarba uradi!

Ona

Ko'zim yaxshi ko'rmaydi, dilim ko'radi!

Sultonbegim

Boq, o'ng yoqda mo'g'ullar qochar parishon.

Ona

Yov onasi yig'lasin, qirg'in beomon!

Sultonbegim

Oh, falokat, so'l yoqdan qochib afg'onlar,
Dushman yoqqa o'tdilar, tez beray xabar!
(ketadi)

Ona

Endi qilay sizni deb qiblaga duo!

Shoyad ijobat bo'lgay niyoz — muddao.

(daryo labiga borib qo'llarini
osmonga ko'taradi)

Ikki lochin yetkazib bo'ldim nomdor:

Bitta qiz-u bir o'g'il — ikkovi sardor.

Bitta siyna shunchalik parvarish qilor,

Bitta ona ko'p qilsa shuncha ish qilor.

Chodirga kirib ketadi. **Sultonbegim** qaytadi.

Sultonbegim

Dushman ko'pdur bag'oyat, musulmonlar oz,

Ming kalxatga ne qilor bitta shunqorboz?

(ketmoqchi bo'lur)

Og'am bilan o'lganim qo'lma-qo'l yaxshi...

(o'ylab)

Lekin onam, onam-chi... men unga soqchi!

Ona

(*kirib keladi*)

Buni bergin og'angga, aytgin, bu ma'jun.

(*bir shisha beradi*)

Bilmasin, tomiridan olingan sof xun!

U ochlikka yo'liqsa safarda agar,

Buning bitta yutumi unga jonparvar.

Endi sizlar boringiz g'urbat ellarga,

Tutqun Vatan dardini chertib dillarga.

Qaytib kelgach go'rlarga soling bir nazar,

Balki unda sunbul-u rayhonlar o'sar.

Mo'g'ullarga bir oqsoch bo'lishdan ko'ra

Baliqlarga yem bo'lsam — afzal ming karra.

Dunyoga oldin kelgan, oldin ham ketar!

Yashashim yetar!

O'zini suvga tashlaydi. **Sultonbegim** yugurib sohilga yiqiladi.

Sultonbegim

Ona, ona, oh, dahshat... To'xtang to'lqinlar!

To'xta daryo, hech onang yo'qmidir magar?

Jaloliddin

(*Bir necha mahram bilan qaytib keladi.*)

Ko'zi Sultonbegimga tushadi)

Sultonbegim, ne bo'ldi, onamiz qani?

Sultonbegim

(*daryoni ko'rsatib*)

U bir murda, na go'r bor va na kafani.

Jaloliddin

(*tiz cho'kib, boshini ushlaydi*)

Vatan deya kurashdim, onadan kechdim,

Unisidan sut ichdim, bu deb qon ichdim.

Mudhish tole bermishdir Jalolga Olloh,

Na ona bor, na yurt bor, na lashkar, evoh!

Uzoqdan jang sadolari. **Jaloliddin** turib, yuragini ushlaydi,

Ko'tara olarmikin shu dardni yurak?

Yo'q. Qasosni olay deb yashamoq kerak!

Sarboz, qara, daryoda bormi qayiqqlar?

(*Mulozim chiqadi*)

Sultonbegim

(*shishani beradi*)

Bir ma'jun, bergan edi onam — yodigor,

Dedi, qachon qilsangiz g'urbat ixtiyor,

Och qolsa Jaloliddin, ichsin ma'jundan,

Toqatsizlik va ochlik daf bo'lur undan.

Jaloliddin

(*shishani o'padi*)

Balki yurak qonidur, yoki bir eksir,

Bir eksirki, bag'ishlar abadiy umr.

Aziz ona, qaydasan, o'lsang ham tingla,

Qayerda men tiz cho'kay qabringga, so'yla!

Bildim sening qabringdur butun shu Vatan,

Daryo sening tobuting, ko'piklar kafan.

Sohillar, izzat ila ko'taring yelka,

Jayhun to'g'ri eltadi tobutni elga!

Quyosh o'zi guvohki azaldan beri,

Amudaryo oqqanmas aslo teskari!

Nasaviy

(*yarador bo'lib keladi*)

Beshta og'ir yaram bor, yaram o'ldirar,

Jangdan chiqdim, yo'qolib qolmasin daftar!

(*daftarini chiqarib yoza boshlaydi*)

Jaloliddin

Bir musht kabi yumilmay qoldi saltanat,

Qabila-yu urug'ga tushdi adovat!

Nasaviy

(*behol*)

Nafas bitar, Azroyil, yo'qol, badburush!
(*sardorga*)

Nima bilan tugadi yettinchil urush!

Nima yozay, sardorim... o'char nafas, xush!
(*u behol yerga yotadi*)

Jaloliddin

Yozgin, hali bitganmas yettinchil urush!

Nasaviy

(*ko'krak yarasidagi qon bilan yozadi*)

Siyana qonidan yozay so'ng fojiani.

(*Yiqilib o'ladil. Daftar qo'lidan tushadi*)

Jaloliddin

(*uning sovuq qo'lini o'pib*)

Shunday umring tugadi, buyuk tarixchi,

Ulug' jangga vasiqa shu qo'lining ishi.

Sultonbegim

Ko'msak Vatan yerida biz uni darrov,
Qaytib kelishimizga bu turfa garov!

O'likni olib chiqadilar. **Elbors** pahlavon ust-boshlari qon, qo'lidagi qilichi ham qondan qip-qizil bo'lgani holda kelib, holsizlanib o'tiradi va qilichini tashlab,

Elbors

Qirmoq bilan tugamas bu ya'juj — dushman,
Tirik qolib ne qilay, jangda o'lgayman.

Jaloliddin

(*Nasaviy tashlagan daftarini olib*)

Yo'q, sen yasha, bu yerda qol mardonavor!

Biz aylaymiz yig'labon g'urbat ixtiyor!
(*quchoqlashib xayrlashadi*)

Elbors

Qaytib kelgin, el butun bo'lmagay murda,
Kuyimga qiyom qilur o'liklar go'rda!
(*ketadi*)

Mulozim

(*kirib*)

Hech qayoqda ko'rinmas qaytiqlar, sardor!

Jaloliddin

Darhol, darhol egarlang chopog'on tulpor!

Mulozim

Egarlardan uzilgan jangda ayillar,
Daryoning suvi toshqin, quturmish sellar!

Sultonbegim

(*Birdan xanjarini chiqarib,
o'z kokillarini kesadi*)

Arqonga ham yaraydi shu qalin kokil,

O'n besh otga chiqadi bema'lol ayil!
(*kokilini beradi*)

Jaloliddin

Fido etding husningni, bahodir singlim!

Sultonbegim

(*qalpog'ini kiyib*)

Kokil yana o'sg'usi, bo'lmasin o'lim!

(**Jaloliddin** bir qo'lida kitobni ko'tarib, boshqa qo'li bilan **Sultonbegimni** qo'ltiqlagan holda)

G'urbatlarga yo'l olmoq uchun musibat,

G'urbatda ham armondir Vatanga xizmat!

Hali ado bo'lmapti ulug' hangoma,

Nasaviy bitirmasdan qoldi jangnoma.

Bir bo'lsaydi saltanat, el-urug'lar bir,
Dahshat sochib bo'lardik jangda olamgir.
Mangulikdan joy olgan — yashar abadiy,
Men-ku, Manguberdiman, olam biladi.
Ko'klardanmi, suvdanmi, yo yer tagidan,
Balki sahro bag'ridan, tog' etagidan,
Bir kun paydo bo'laman shu yurt, shu yerda,
Yurt shaydosi ko'milmas g'urbatda — go'rda.
Ulug'vor niyatlariga kor qilmas ajal,
Kim yurtdan yovni quvsa — mendurman o'shal.
(*mahram kiradi*)

Mahram

Otlar tayyor, fursat oz, tez bo'ling, sardor.

Uzoqdan **Elbors**ning nayi eshitiлади. **Jaloliddin** singlisining qo'lini
ushlab,

Jaloliddin

Eshit, xalq ham u kuyday, mangu poydor!
Bilasanmi, biz qaytar kunda u maqom
Yo'limizni belgilar! U kunga salom!

Nayning uzoqdan chalinayotgan sadosi va mo'g'ullarning kuchayib
turgan nidosi asnosida ikkalasi jarga tushib ketadi.

P A R D A

IZOHLAR

“**Jaloliddin Manguberdi**” tarixiy dramasi Ulug' Vatan uru-
shining eng qizg'in bir davrida — 1944-yilda yaratildi. Drama
o'tmishda chet el bosqinchilariga qarshi xalqimiz olib borgan mar-
donavor kurashning yorqin sahifalaridan birini badiiy sahna asari
vositasida tiriltirish va uni Ulug' Vatan urushi yillarining jangovar
vazifalariga hamohang idrok etish borasida katta tarbiyaviy ahami-
yatga ega bo'ldi. Dramada XII asrning birinchi choragida O'rta
Osiyo yerlariga bostirib kirgan Chingizxonga qarshi mustaqillik
uchun olib borilgan kurashning eng xarakterli davri aks ettirilgan.
Asar voqeasi asosan 1217–1224-yillar orasida bo'lib o'tgan tarixiy
hodisalarni o'z ichiga oladi.

Mazkur drama 1945-yilning yanvarida Hamza nomidagi
O'zbek Davlat akademik drama teatrida sahnalashtirildi, uni
tomoshabinlar va keng adabiy jamoatchilik qizg'in kutib oldi.
“Ko'pdan buyon uzun umrli, badiiy salmoqdor sahna asarlarini
orzu qilard edik, (Jaloliddin) bu asar orzumizga javob berishga qo-
dir”, — deb yozgan edilar akademik yozuvchilarimiz Oybek bilan
G'afur G'ulom.

Sulton Muhammad Alovuddin Xorazmshoh — xorazm-
shohlardan Tekeshning o'g'li, O'rta asr Sharqida vujudga kelgan
qudratli feodal davlatlardan birining hukmdori (1200–1220). Sul-
ton Muhammad mo'g'ul bosqinini daf qilish uchun saltanat taqdiri
haqida jiddiy tashvish chekkan bilimdon siyosiy arboblarning
oqilona maslahatlariga amal qilmadi, aksincha, o'z manfaati va
sha'n-shavkati uchun qayg'urgan saroy zodagonlarining so'ziga
kirdi. O'sha davr Sharq davlatlari orasida eng qudratli qo'shinga
ega bo'lgan Sulton Muhammad (besh yuz mingdan ortiqroq) o'z
qurolli kuchlarini birlashtirib yovga zarba berish o'rniga, askar-
larini mamlakatning turli qal'alariga bo'lib yuboradi. Dushmanga
qarshi faol hujum qilmaydi, balki mudofaa jangi taktikasini afzal
ko'radi. Iste'dodli sarkarda, donishmand davlat arbobi va bag'oyat
doviyurak katta o'g'li Jaloliddinni qo'shinga boshliq qilib tayin-

lamay, onasi Turkon Xotun va tog'alari — qipchoq amirlarining so'ziga kirib, uni valiahdlikdan mahrum etadi. Natijada, juda katta bir mamlakatda parokandalik yuz beradi. Xalq kimning farmoniga bo'ysunib, nima ish qilishini bilmay sarosimaga tushadi. Sulton Muhammad qochib borib, oxiri Kaspiy dengizidagi bir kimsasiz orolga yashirinadi va 1220-yilda shu yerda zotiljam kasalidan vafot etadi.

Jaloliddin — Sulton Muhammad Alovuddinning katta o'g'li. O'sha davr tarixchilari, ayniqsa, uning shaxsiy kotibi va tarixchisi Muhammad Nasaviyning Tarixi Jaloliya kitobida yozilishicha, Sulton Muhammadning vafoti xabarini eshitgan mamlakat a'yonlari Jaloliddinni Xorazm saltanatining sultoni deb e'lon qiladilar (1220). Shundan boshlab Jaloliddin Chingizxon bosqiniga qarshi kurashga o'tlangan barcha kuchlarga boshchilik qiladi. Mo'g'ul askarlari O'rta Osiyoda o'z hukmronligini o'rnatgandan so'ng ham Jaloliddin taslim bo'lishni xayoliga keltirmaydi. Kurashni Eron, keyin Hindiston yerlarida davom ettiradi.

Jaloliddin kurash davomida Chingizxon askarlariga qarshi birinchi qaqshatqich zarbani 1221-yil avvalida Nassa (hozirgi Ashxobod) shahri yonida beradi. Shundan so'ng G'azna tomon ketib, u yerda o'z qo'shinini 60 ming kishiga yetkazadi. Mo'g'ul qo'shinlari bilan jiddiy to'qnashuv 1221-yil o'rtalarida Afg'onistonning Panjshir vodiysida, Parvon mavzeyida bo'lib o'tadi. Bu jangda Jaloliddin mashhur mo'g'ul sarkardasi Shiki Xutuxu askarlarini butunlay tor-mor qiladi. Biroq, mo'g'ullardan olingan o'ljani taqsimlash paytida Jaloliddin qo'shini tarkibida janjal ko'tariladi. O'zbiarmon, manman amir va beklarni yarashtirib, ularning boshini bir yerga qovushtirishga Jaloliddin qanchalik urinmasin, natija chiqmaydi. Bir necha bek va amirlar arazlab, o'z askarlarini olib, Jaloliddinning qarorgohidan ketib qoladi. Oqibatda Jaloliddinning kuchi ancha zaiflashadi. Lekin bu holat Jaloliddin irodasini bo'shashtirmadi. U o'zining qolgan kuchlari bilan Sind (Hind)daryosi tomon yuradi. 1221-yilning noyabr oyida Sind daryosi bo'yida hal qiluvchi dahshatli jang yuz berdi. Mo'g'ul qo'shinlariga bevosita Chingizxonning o'zi rahbarlik qildi. Avvaliga Jaloliddinning qo'li baland keldi. Ammo, Chin-

gizxon tomonidan qo'yilgan o'n ming kishilik pistirma jang oqibatini hal qildi. Jaloliddin yengildi. Lekin taslim bo'lmadi. Onasi, xotini va singlisi Sultonbegimni mo'g'ullar qo'lga asir tushib, xo'rlanishini istamagan Jaloliddin ularni Sind daryosiga g'araq qiladi, o'zi oti bilan suvga sakrab, daryoning u qirg'og'iga suzib chiqadi. U bilan birga to'rt mingga yaqin askarlar ham omon-esson hind yeriga suzib o'tishadi.

Muhammad Nasaviyning yozishicha, Jaloliddinning dov-yurakligidan hayratda qolgan Chingizxon yonida hozir bo'lgan o'g'illariga qarab: Agar shunday o'g'lim bo'lganda, o'zimni... dunyodagi eng baxtiyor otalardan hisoblardim", deydi.

Jaloliddin hind yerlarida 1224-yilgacha yashadi, yana qo'shin to'plab, 1227-yilga qadar mo'g'ullar bilan jangni davom ettirdi. 1227-yilda Eron orqali Kavkazga o'tadi. U yerda vaqtinchalik o'z hukmronligini o'rnatadi. Ammo o'zi orzu qilganicha qudratli davlat tuzishga erisholmay, 1231-yilda Kurdiston tog'larida ov paytida fojiali ravishda halok bo'ladi.

Temur Malik — Xo'jand hokimi, Mo'g'ul qo'shinlariga qarshi olib borilgan kurash bahodirlaridan biri. Jaloliddinning yaqin do'sti va sodiq sarkardasi, Xo'jand mudofaasida ajoyib sabot-matona ko'rsatdi. Qorong'i bir tunda 70 ta kemaga qurol-yarog', oziq-ovqat va qolgan askarlarini joylab, Sirdaryoning quyi oqimi tomon suzib ketdi va mo'g'ullar qamalidan qutuldi. Ko'p mashaqqatlardan so'ng 1220-yilda Urganchga yetib bordi va Jaloliddinga qo'shildi.

Tarixchi Al-Juvayniyning xabar berishicha, Temur Malik mo'g'ullarga qarshi ko'pgina janglarda faol qatnashdi, ammo Jaloliddin qo'shinlari yengilgach, mo'g'ullarga itoat etishni istamagan bu sarkarda O'rta Sharq mamlakatlariga ketdi. Bir necha vaqt Suriya, Iroq va Arabistonda so'fiyona darveshlar libosida darbadar umr o'tkazdi. Qarib qolgach, taxminan 1245-yillarda o'z yurti Xo'jandga qaytdi. Mo'g'ullardan qo'rqqan xo'jandliklar uni qabul qilishdan bosh tortib, go'yo tanimaslikka oldilar. So'ng, u Chingizxondan keyin ulug' xoqon bo'lib qolgan O'qtoyxonning o'g'li Qodaxoqon huzuriga borib, o'ch olish maqsadida uning saroyiga xizmatga kiradi. Avvalgi janglarda Temur Malik o'qidan ko'zi ko'r

bo'lib qolgan bir mo'g'ul no'yoni (askarboshi) uni tanib qoladi. Va nihoyat Temur Malikni tutib, taxminan 1250-yilda qatl etadilar. Bu xalq qahramoni haqida Sadriddin Ayniyning Temur Malik risolasidan mufassal ma'lumot topish mumkin.

Sultonbegim — Jaloliddinning tug'ishgan singlisi. O'sha davr tarixchilarining xabar berishicha, g'oyat go'zal, oqila, dovyurak va tadbirkor ayol bo'lgan. Akasi Jaloliddin bilan birgalikda Chingizxonga qarshi janglarda ko'p marta ishtirok etgan.

Muhammad Nasaviy — Jaloliddinning yaqin a'yonlaridan. Mashhur tarixchi. Uning taqdiri qiziq. 1221-yil noyabrda Sind daryosi bo'yida bo'lgan mashhur jangda qattiq yaralanib, murdalar orasida qoladi. Mo'g'ullar uni o'lgan hisoblab, e'tibor bermaydilar. O'zining yozishicha, Chingizxonning Jaloliddin jasoratidan hayratlanib aytgan gaplarini o'z qulog'i bilan eshitgan. Nasaviy Jaloliddindan so'ng ancha yashab umr ko'rgan va mashhur kitobi — "Tarixi Jaloliya"ni yozgan.

Imom Shahobiddin Xeva'iy — mo'g'ullarga qarshi mar-donavor kurashda Urganchda qahramonlarcha halok bo'lgan ru-honiy arboblardan, shayxulislom.

Chingizxon — asli oti Timuchin bo'lgan. O'rtahol mo'g'ul feodalining o'g'li, xitoylar bilan bo'lgan bir jangda asir tushib, 24 yoshigacha qullikda umr kechirdi.

So'ng asirlikdan qochib, mo'g'ul yeriga keladi va mayda-mayda mo'g'ul beklklarini birlashtirishga kirishadi. XII asrning oxirlariga kelib, feodallar Qurultoyida unga Chingizxon (buyuk xon, xonlar xoni) unvoni beriladi. Mo'g'ul mamlakatining yagona hukmdori bo'lib qoladi. Qudratli qo'shin tuzib, Xitoy, Sharqiy Turkiston kabi qo'shni mamlakatlarni bosib oladi. 1218-yildan boshlab O'rta Osiyo yerlariga bostirib kiradi. 1222-yilda O'rta Osiyoda o'zining to'la siyosiy hukmronligini o'rnatadi.

Chingizxon 1227-yilda vafot etdi. Undan keyin O'rta Osiyoda uning ikkinchi o'g'li Chig'atoyxon va avlodlari bir asrdan ortiqroq hukmronlik qildilar. 1363-yilda O'rta Osiyoda Temurning hokimiyat tepasiga kelishi natijasida Chingizxon sulolasi hukmronligiga barham berildi.

Izohlar muallifi M. Zokirov

MIRZO ULUG'BEK

Besh pardali tarixiy fojia

Qatnashuvchilar:

Mirzo Ulug'bek ibn Shohrux — buyuk olim, Movarounnahr hukmdori — 56 yoshda.

Abdullatif Mirzo — uning o'g'li — 30 yoshda.

Ali Qushchi — Ulug'bekning shogirdi va mahrami. Astronom — 35 yoshda.

Gavharshodbegim — Shohrux Mirzoning xotini, Ulug'bekning onasi — 75 yoshda.

Sakkokiy — mashhur shoir. Ulug'bekning do'sti — 45 yoshda.

Shayxulislom Burhoniddin — zamonaning taraqqiyparvar ulamolaridan — 65 yoshda.

Firuz — Ulug'bekning sevikli xotini — 22 yoshda.

Nigor xonim — Ulug'bekning xotini. Xon qizi — 37 yoshda.

Sayid Obid — muhtasib. Reaksiyon diniy arbob — 65 yoshda.

Abbos — Sayid Obidning o'g'li. Abdullatifning mahrami — 28 yoshda.

Eshon Ubaydulla Xo'ja Ahror Vali Toshkandiy — Shayx — 45 yoshda.

Abdurazzoq Samarqandiy — mashhur tarixchi — 35 yoshda.

Bek Arslon — Sardor — 50 yoshda.

Mavlono Shamsiddin Muhammad Miskin — Samarqand qozi-si — 70 yoshda.

Farmonshoh Qo'rchi — Samarqand dorug'asi — 45 yoshda.

Piri Zindoniy (Hasan ohangar) — mahbus — 80 yoshda.

Bobo Kayfi — yoshini ham, ishini ham tayinlash mahol bo'lgan bir shaxs.

Berdiyoz — Ulug'bekning navkari — 35 yoshda.

Buroqbek — Qipchoq begi, qo'zg'olonchilar boshlig'i — 47 yoshda.

Xo'ja O'zbek — devonbegi — 50 yoshda.

Abdurahmon Jomiy — yosh olim va shoir — 26 yoshda.

Ota Murod — dehqon — 67 yoshda.

Chin, Hind, Farang, Mistr, Rus elchilari

Amir Temurning arvohi.

Madrasa talabalari, ulamolalar, haramxona xotinlari, raqqosalar, ashulachi qizlar, sozandalar, xonandalalar, dehqonlar, sipohlar, mahramlar, bozor ahli, asirlar, mahbuslar, qalandarlar.

1-PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Samarqand atrofida Ko'hak tog'ining etagida, uch oshyonalik rasadxonaning old tomoni va eshigi ko'rinadi. Bu imorat Obirahmat irmog'ining sohilida qurilgan. Pastroqda go'zal chorbog' ko'rinadi. Ikkinchi tomonda Ulug'bekning Chiniy koshonasi ko'zga tashlanadi. Eshik oldida, chap tomonda, tepalikda baland minor yuksalmoqda. Avvalkuz fasli. Qosh qorayib qolgan payt. Onda-sonda osmonda yulduzlar charaqlaydi. Soqchilikda uch posbon turibdi.

I posbon

Jim, yigitlar! A'lohazrat ilm o'ylaydilar.

II posbon

(*ohistarraq gapirmoqchi bo'lib*)

O'g'lon, sen ham yulduzlarga tushunasanbi?

I posbon

Bo'imasam-chi! Biz o'zimiz birlanchi posbon.

III posbon

(*kulgisi qistab*)

Tushuntir-chi!

I posbon

Bo'imasa-chi, hay so'tak, eshit!

Yulduzlarni bilganimdan shu amaldaman.

Olampanoh Ulug'bekning zamonasida

Nodonlarga bu dargohda tirikchilik yo'q.

Hayronmanki, sandaqlar qanday kun ko'rar!

Tavba dedim...

III posbon

Xo'sh, tushuntir, biz ham bilaylik!

I posbon

Tavba... Tavba... Shuncha to'pos, kalvak ekansiz!
Billoh yegan noningizni harom yegansiz!

II posbon

Mulla aka... Bizlar qoyil... Sen zo'r bilag'on:
Bizlarga ham shu osmonni anglatib bergin!

Tun yaqinlashgan sayin osmonda yulduzlar ko'proq charaqlay boshlaydi.

I posbon

Bo'lmasa-chi!

III posbon

Bo'lmasa-chi! Senda hech gap yo'q!

I posbon

Sen qaqildoq ilm qadrin bilib bo'libsan!

III posbon

Osmondagi hamma gaplar yerning naq o'zi.
Mana senga misol uchun, shu zangori ko'k.
Fahming yetsa uni degin yalanglik o'tloq.
Mana senga misol uchun, bir to'da yulduz,
Fahming yetsa, uni bilgin bir suruv qo'y deb.
Mana deylik o'sha bulut... Lekin asli-chi,
Yaylovdagi tog' tizmasin qorli sirtlari.

II posbon

Bo'lmasa-chi! Bo'lmasa-chi! Ha, barakalla!

III posbon

Bu podaning qo'ychivoni oy degan xumpar.
Goh to'nini yag'riniga tashlab kezadi,
Goh zim ketib, chodirida yotib pisadi.
Goh uyatsiz ishtonchangdir, turar yalang'och,
Pinagini buzmay kular yallo beparvo!

I posbon

(*ta'na bilan*)

Ko'z tegmasin!.. Ko'z tegmasin, bu gap tagida
ilm borgan o'xshab qoldi.

(*o'z-o'ziga*)

Juda qiziq bu!

III posbon

Og'a mulla! Gapim sizga ma'qulmi, qani?

I posbon

Xo'sh, chaqmoqlar, xo'sh,
yomg'irlar, xo'sh, qorlar, nima?

III posbon

Eh-he, buni bilmaysanmi? Bechora to'ram!
Fahming yetsa, sen chaqmoqni hassa deb bilgin,
G'orlardagi bo'rilarni zirillatay deb
Qo'ychivon — oy o'dag' aylab urar tog'larga.
Yomg'ir — osmon qo'ylarining tabarruk suti.
Qorlar esa oq qo'ylardan to'kilgan junlar.

II posbon

Xo'p bopladim, o'zing deyman qo'yboqarmisan?

I posbon

Bunaqasi ilm bo'lmas. Aslini desang,
Har bir yulduz bir insomning joni degani.
Yulduz ketdi, demak, birov ajali yetdi.

II posbon

Julduzlarni egalarin bilasanbi sen?

I posbon

Bo'lmasa-chi! Ana o'sha qibla tomonda
Charaqlagan yorug'yulduz Mirzomizniki!

O'shandan sal quyiroqda daraxt shoxiga
Ilinganday yaltiragan janob sardorning.
O'ng tomonda tog'ga tomon osilgan yulduz
Shayxulislom yulduzidir. Unga chap turgan
Anu, qizg'ish xunuk yulduz kimmiki deysiz?

II-III posbon

Xo'sh? Xo'sh?!

I posbon

O'sha Ahmad hoji qassobniki-da!

Ko'kdan bir yulduz uchib ketadi.

II-III posbon

Qara, qara, yulduz uchdi. Kim qazo qipti?

I posbon

Qaydan bilay?! Azroilga ro'yxatchimanmi?!
Kim ajali yetgan bo'lsa, o'sha o'lgan-da!
Ajal kelib, san tentakdan ijozat so'rab
Vaqtig bo'lsa jonginangni olay demas-ku?!

III posbon

Gaplaringning na tuzi bor, na ma'nosi bor.

I posbon

Sen istagan cho'pchagingni so'ra, yechaman...

III posbon

Bo'lmasa, oy qaysi jonning yulduzi ekan?

I posbon

Oy deganing, ya'ni, barcha yulduzga rais,
Ya'ni, ulug'jahongirga yulduz bo'ladi.
Sohibqiron Temurbekning yulduzi...

III posbon

Bema'ni gap. Sohibqiron jannat bog'iga
Ko'chganiga qirq yil bo'пти, biroq yulduzi
Nechuk ko'chmay hamon-hamon yartqirab tursa!

I posbon

Xo'p anqovsan. Bilimdonlar aytgan kalomga
Shak keltirgan g'irt ahmoqlar, johillar, xolos!

Rasadxona tomonidan Devonbegi kelib qoladi.

Devonbegi

Bas qilinglar safsatani, hay, og'zi bo'shlar!
Yulduzlarni tekshirmoqni sultonga qo'ying.
Besh qo'ldek u biladi falak uyini.
Eh, sizlarga kim qo'yibdi munajjimlikni!
Davlatpanoh chiqmoqchilar, qopqaga borib —
Darvozaning poylog'ida sergak turingiz!
Poytaxtdan kelmoqchilar aziz mehmonlar,
Odob bilan siz ularni kutib olg'aysiz!

Posbonlar darvoza tomon, Devonbegi esa qaytib rasadxonaga
yuradi.

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Yana o'sha joy. Hamma yoq qorong'i. Faqat Chiniy kosho-
naning derazalaridan xira yorug' nurlar ko'rinadi. Osmon g'oyat
yorqin. Go'yo firuza rang marmar ko'zguga sonsiz oltin zarralar
sepilgandek fazoda va bepoyon samovotda sanoqsiz yulduzlar
porlaydi. Ko'kdagi oy o'rog'i uflardan ko'tarilib kelmoqda.
Bir tomonda baland minorada **Mirzo Ulug'bek** qo'llarini qo-
vushirgan holda koinotning bu sehrli kitobini sayr-u tomosha
etmoqda.

Ulug'bek

Marhabo, ey samovotning oltin yo'lchisi!
Nega beling shuncha bukkik, charchab qoldingmi?
Oh azizim, ming-ming yillar yiroq yo'llarda
Yurgan yo'lchi tolib qolsa, taajjub emas!

Ammo doim umidvorsan. To'rt-besh kun o'lgach,
 Beling rostlab, qomatingni to'g'rilaysan-ku!
 Oq yo'l senga, manzillarda hormagin, hilol!
 Sen ham inson fikri qadar charchamas, tolmas,
 Azmimizdek yo'llaringni hech kim to'solmas.
 Oy borgan-u omon kelgin, har bir kelishing
 Koinotning manguligin eslatar tag'in.
 Va azaliy qonunlarga qilar dalolat...
 Uuu... Qaragin, manzillaring qancha serhasham,
 Hech bir shohga shuncha izzat nasib bo'lmagan.
 Yulduzlarning toifasi shuncha mehribon,
 Bir-birini olqishlaydi chiroqlar bilan.
 Shuncha ajib koinotning sirli kitobi...
 Falaklarning har qatida ne-ne olamlar!
 U sehrgar pardalarning orqa yog'ida
 Ko'p aksiriy husnlar bor, biz bexabarmiz.
 Go'shanganing shirin, mujmal damlarin poylab,
 Qalbi o'ynab tolpinuvchi kuyov singari
 Koinotdan nash'alarni qidirar bashar.
 Chunki sirlar betidagi niqobni ochmoq,
 Ziddiyatlar ma'nosini anglamoq, yechmoq
 Mutafakkir nazarida ulug' saodat.
 Ma'rifatning shaydoligi shunday sevgiki,
 O'chiray deb puflaganda so'nmay, yanada
 Yolqinlanib olovlangan gulxanga o'xshar.
 Go'daklikdan yulduzlarga bo'ldim oshifta.
 Bilmak, butun koinotga sirdosh bo'lmoqlik,
 Kitoblarning lol tiliga quloq solmoqlik,
 Haqiqatgo'y donolardan ta'lim olmoqlik,
 Menga orom bermas edi o'sha chog'larda.
 Esimdadir, bir kun ustoz Qozizodaning
 Qo'llaridan o'pganimni ko'rganda bobom,
 Menga tanbeh berib: — O'g'lim! — degan edi u,
 Erkak qo'lin, Aflotun ham bo'lsa u kishi,
 Shahzodalar o'pmoqligi butkul nojo'ya,
 Dunyo sening oyog'ingni o'pmog'i lozim!

Bu — qalbmida chechlarning kurtaklariga
 Kuz cho'lidan esib kelgan ilk shamol bo'ldi. —
 Qirq yil bo'ldi koinotning kitobin o'qib
 Ma'rifatning dargohiga qo'ydim ixlosim.
 Og'ir bo'ldi qismat menga ortgan vazifa.
 Men sultonlar o'rtasida bo'ldim donishmand,
 Donishmandlar tepasida sulton sanaldim.
 Ma'rifatni hukumatga qilib rahnamo,
 Bu o'lkaning yerida ham yulduzlar yoqdim.
 Insonlarga aytib turdim: boqqin samoga,
 Qancha toza va musaffo, farahbaxsh, zebo.
 Ey, odamzod, ibrat olgin yulduzlardan sen
 Xayrixohlik va balandlik xislatlarida.
 Shaltoqlarda ag'namagin, ko'taril, yukсал,
 So'qir baxtdan ko'rar ko'zli baxtsizlik afzal.
 Eh, saodat yaratilmas buyruqlar bilan,
 Zehnlariga nur urug'in sepdim muttasil,
 Katta hosil kutmoqdaman, nuroniy hosil!

Shu paytda Ulug'bek pastda ehtiromlar bilan intizorda turgan Devon-
 begini ko'rib qoladi.

Xo'ja O'zbek, ne xabar bor, sen ham meningdek
 Osmonga qaraysanmi?

Devonbegi

Yo'q, sulton, sizga.

Xayolingiz qochirmoqqa botinolmadim.

Ulug'bek

(*minbardan pastga tushib keladi*)

Xo'ja O'zbek, gaping ko'p rost, shu manzarani
 Kuzatganda shoir bo'lib ketadi olim.

Devonbegi

Kelib qoldi chaqirilgan zoti shariflar,
 Musofirlar kelishadi biroz keyinroq.

Ulug'bek

Bog'ni tuza! Peshvoz chiqqin musofirlarga.
O'z vaqtida meni kutsin hamma bu yerda.

(*Chiniy koshonaga keta turib*)

Ha, aytgandek, Devonbegi, rasadga kirib,
Bizning keksa olimlarga ruxsat, deb ayting.
Bechoralar fikran ishlab tolib qolishgan.
Tun paytida Samarqandga o'tlanmasinlar,
Tunasinlar Chiniy qasrin oshyonasida.
Yana aytki, Ali Qushchi ishni bitirsin,
Aytganinni o'z vaqtida bunga keltirsin.

Ulug'bek Chiniy koshonaga qarab ketadi. **Devonbegi** qo'lini qo'liga urib posbonlarga buyuradi.

Devonbegi

Hay, navkarlar, jadal bo'lg'in! Samarqandni kut!

P A R D A

UCHINCHI KO'RINISH

Yana o'sha bog'. Parda ochilganda mehmonlarni kutib olish uchun hozirlangan manzarani ko'ramiz. Daraxt shoxlarida va ustunlarda rangorang fonus va qandillar. Bog' sahnida gilamlar, so'ri va supalarda, kursilarda ko'rpa-yostiqlar. Sahna bo'sh. Lekin bog' orqasidan, darvoza tomonidan gaplashib kelayotgan odamlarning tovushlari eshitiladi. **Devonbegi** boshlab kelgan mehmonlar o'rtasida sardor **Bek Arslon**, **Shayxulislom Burhoniddin**, **Samarqand** dorug'asi **Farmonshoh Qo'rchi**, tarixchi **Abdurazzoq Samarqandiy**, shoir **Sakkokiy** va yana ba'zi bir mahramlar kirib kelib, ba'zilari o'tiradi, ba'zilari esa oyoqda turib o'zaro suhbatlashadi. Hammadan alohida ravishda qozi **Miskin** keyinroq kelib, chekkaroqda xomush bir holatda o'tiradi.

Shayxulislom

Ahsan sizga, baytingiz xo'b, shoir Sakkokiy.
Faxriyasi alalxusus manzur tushibdur.
Dubora bir qaytarilsa!

Sakkokiy

(*qog'ozdan qarab o'qiydi*)

Falakqadro, mening xud yo'q hunarda fazlim asrosang.
Va lekin bir duochiman, meni Tangri uchun astro!
Arastolis-u, Aflotun-u, Petimus-u, Jolinus.
Alisino-yu, Fayloqus Arastu-yu Abu Ma'shar,
Riyoziy, hashti hikmat-u rasad, aksir-u Aqlidus,
Badiiy-yu sanoyini seningdek bilmadi anlar.
Falak yillar kerak sayr etsa-yu keltirsa ilkiga
Meningdek shoir turk-u, seningdek shohi dononi!

Bek Arslon

Shohi dono deganlari?

Sakkokiy

Mirzo Ulug'bek!

Bek Arslon

Shoiri turk deganlari?

Sakkokiy

(*o'zini ko'rsatib*)

Bandayi ojiz!

Abdurazzoq

Asrlarning sarguzashtin tekshirib ko'rdim,
Ko'p o'rgandim sultonlarning amallarini,
Ammo hazrat Ulug'bekday olim bir sulton
Iskandardan keyin taxtda o'tirgan emas.
Fanning shohi, fazilatning podshohi erur.
Qomatiga xo'b kelishgan sultonlik to'ni.
Adolati mamlakatga yog'dirar yog'du.
Haqiqatning mafhumlarin ko'b kashf etdi u.
Bu to'g'rida mashhur, ma'ruf o'z asarimda
"Matlaus — sa'dayn" degan muxtasarimda
Aynan shunday bitib qo'ydim. Bu bari to'g'ri.

Sakkokiyning "shohi dono" bahosi ko' b rost.
Ammo, ammo, o' zin maqtab aytganlariga
Nima deyman? Aytgan bo'lsa, demak to'g'ri-da!

Hamma kuladi.

Farmonshoh

Men hazrati shahriyorning o'rnida bo'lsam,
Shoh haqida ta'rif uchun sizga o'zog'on
Qorabayir bedovini bag'ishlar edim.
Ammo shoir haqidagi faxriya uchun
Sizni bog'lab o'sha otning dumiga mahkam,
Qamchi savab quvar edim otni sahroga.

Sakkoki

Lutfan, haqli bir taklifni aytingiz, begim!
Ammo mendek turkiyzabon yangi bir shoir
Movarounnahr o'lkasida paydo bo'lguncha
Bu baytimni o'zgartmayman. Ne deysiz, begim?
Ammo, ammo, ehtiyot shart, mabodo menga
Janob sulton otni sovg'a qilg'uday bo'lsa
Dumiqt otni so'rayman-da, bexatar, begim!

Hamma kuladi. Chiniy koshona tomonidan **Ulug'bek** shohona libos
bilan kelib, to'rga qo'yilgan ko'chma taxtga o'tiradi.

Devonbegi kelib uning orqasida turadi: Hamma turib ta'zim etadi.

Ulug'bek

Marhabo, ey ahli-urfon, xayrli oqshom!
Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim!
Sizlarni shu bemahalda aytishdan maqsad:
Hozir shunga bizlar bilan vidolashgani
Musofirlar kelganida xo'shlabib qolmoq,
Yaxshilikning irodasin izhor etmoqlik.

Hamma

Qulluq, janob shahriyori falak iqtidor!

Ulug'bek

Kam bo'lmanglar!

(*kulib*)

Xo'sh, bitdimi munozarangiz?
Gapingizdan bir shingilin eshitib qoldim.
Bilib qo'ying: Sakkokiyning nafis ash'ori
Bizning turkiy tilimizda zang bosmas gavhar.
Taronaga tushar ekan shoir g'azali,
Demak, uning xalq dilida umri azaliy.
Xo'sh, Farmonshoh?

(*tabassum bilan*)

Devonbegi, isbot qilgin shu da'vomizni!

Devonbegi Chiniy koshona tomon ketadi.

Farmonshoh

Bu fikringiz aynan javohir, shohim!

Ulug'bek

Aha, shuncha tez o'zgarar ekan ra'yingiz!
Shoirga siz beradigan bo'ldingiz otni!

Sakkoki

(*mamnun, Farmonshohga*)

Lutfan, shunday qozilikka siz nima deysiz?

Shu paytda Chiniy koshona tomonidan soz va tarona eshitiladi. Bir
qizning yoqimli ovozi **Sakkokiyning** g'azalini ijro etadi.

Qiz ashulasi

Kuydirdi ko'ngil mamlakatni yor firoqi,
O'tdek suni so'ng'il g'am o'tin o'chrali, soqiy!
Yorimni ko'ra turmoq uchun umr tilarman,
Yo'q ersa, menga nega kerak umr uzog'i?
Yorimning erur qaddi chinor, enlari gulhor,
Jonlarga safu berur aning husni-yu toqi.
Yor qarshisida o'turubon boda icholi,
Chiqsun ko'ra bilmas kishining ikki qaroqi.

Dunyo g'amini qo'y, bu jahon saltanatini,
Ishq ichra ul oy, oshiq o'larsan bu bayoqi.
Hasrat bila Sakkokiy xud o'ldi, sen eson qol,
Ishrat bila, ey shohi jahon, dunyoda boqi!

Hamma zo'r ishtiyok bilan ashulani tinglaydi.

Farmonshoh

Hukmingizga bo'yin egdim, janob shahriyor!

Ulug'bek

Mening emas, shu nag'maning odil hukmi bor!

(Devonbegi kelib ta'zim qiladi.)

Devonbegi

Musofirlar kelib qoldi huzuringizga!

Ulug'bek

Buyursinlar, buyursinlar!

Devonbegi qaytib ajnabiy elchilar — Chin, Hind, Misr, Farang, Rus elchilari bilan kirib keladi.

Devonbegi

(elchilarni bittadan tanishtirib chiqadi)

Chin-u Mochin xoqonidan kelgan elchi bek!

(Chin elchisi ta'zim bilan bir chekkaga o'tadi)

Hindistonning poytaxtidan kelgan elchi bek!

(Hind elchisi ta'zim qilib, bir chekkaga o'tadi)

Qohiratul Misriyadan kelgan elchi bek!

(Misr elchisi ta'zim qilib, bir chekkaga o'tadi)

Farangiston podshosidan kelgan elchi bek!

(Farang elchisi ta'zim qilib, bir chekkaga o'tadi)

Rus-u Moskov diyoridan kelgan elchi bek!

(Rus elchisi ta'zim qilib, bir chekkaga o'tadi)

Ulug'bek

Xush kebdurlar elchibeklar, darborimizga,
Eshitgayman arzlaringni!

Chin elchisi

Ma'lumingiz, shu huzurda turgan elchilar
Jannatmakon padaringiz Shohrux Mirzoning
Vafotida ta'ziyaga kelgan vakillar.
Undan keyin bizlar bir yil shaharma-shahar
Xuroson-u Turkistonni sayr etib yurdik,
Hamma yoqda mehmondo'stlik, ehtirom ko'rdik.
Endi yurtiga qaytib ketmoq muhlati yetdi.
Sizga izzat va qulluqlar musofirlardan.
Uy egasi, janob sulton, bizga ijozat!

Hind elchisi

Hind mulkidan kelganimda niyat qilgandim,
Xuroson-u Turkistonni sayr etib chiqsam,
Undan keyin ko'ra olsam janoblarini!
Zero, Hindning barcha orif va olimlari
Siz hazratning nomlarini ko'b ulug'laydi,
Madrasangiz, rasadingiz tillarda doston.
Samarqanddan Balx orqali Dehliga qadar
Borib kelgan karvonlarning suhbatlarida
Ulug'bekning madrasasin xatm etib qaytgan
Hindistonlik mullalarning har kalomida
Donishmandlar shohin shohi Ulug'bek nomi,
Shukurlarki, ko'ra oldim janobingizni!
Endi, qish payt yo'llarimiz yopilmasdan —
Yurtimizga qaytmoqlikka ruxsat so'raymiz!

Misr elchisi

Biz Misrdan ta'ziyaga kelib qolganda
Sultonimiz sizga yozgan salomnomani
O'zlariga bergan edim Hirot taxtida.
Turkistonning, Xurosonning donishmandlari

Yozgan nodir asarlari jahonda ma'ruf.
Samarqandning, Buxoroning olimlariga
Ilalabad minnatdordur arab ellari.
Hatto bizning tilimizni, tariximizni
Bizga ta'lim qilib turdi u donishmandlar.
Bizga agar lutf etilsa ruxsati oliy
U kitoblar nusxasidan olib ketgaymiz.

Farang elchisi

Biz dunyoning goyat olis chekkasidanmiz.
Mulkingizni kelib ko'rdik va ishonдикki,
"Sharq vahshati" borasida hamma gap bo'hton,
Va ko'rdikki, Ulug'bekning zamonasida
Din-u millat xusumati yo'q Turkistonda.
Ko'p bilimlar o'rgangusi faranglar sizdan.
Yuraklarda minnatdorlik hissi bilan biz
Yo'l olamiz uzoq yurtga — Farangistonga.
Mag'ribdagi insonlarga rostin aytamiz!

Rus elchisi

Muzli, qorli mamlakatdan keldim bu elga,
Ammo singdi yuraginga go'yo harorat.
Turkistonning matolari Moskovda tanqis,
Istar edik, uzilmasin karvonlar safi,
Karvonlarga shohi bilan yuklansin do'stlik,
Shohi kabi muloyimlik, paxtaday soflik!

Ulug'bek

Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim!
Sizlar ranji qadam qilib diyoringizga —
Kelganingiz ehtirom deb tushunamiz biz.
Jannatmakon otamizning ta'ziyasiga
Qora libos kiyib kelgan do'stlarga rahmat!
Bundan buyon to'ylarga ham, bayramlarga ham
Tashrif qilib kelgaysizlar! Endi aytanglar:
Xuroson-u Turkistonda safarlaringiz
Tablikasiz va xatarsiz o'tdimi, yo'qmi?

Elchilar

Omon-esson! Sog'-salomat!

Ulug'bek

Ko'rasizlarmi?
Safardagi niyatlaring bir bo'lsa agar
Hamroh bo'lib yo'l yurilsa, yuz bermas xatar.
Modomiki xavotirlik yo'llarda sizlar:
Buddoiy hind, nasroniy rus, musulmon-arab
Din-u mazhab ayirmasdan yo'l yurgansizlar,
Inoq bo'lib manzillarga yetgansiz omon,
Nega dunyo yo'llarida butun kishilik
Bir bo'lmagay? Nega odam avlodi nuqul
Millatlar, dinlar aro janjallarga band?
Men sizlarga farmon qilib buyurganim yo'q.
Bu o'zimming e'tiqodim, tajribam, fikrim,
Insoniyat hayotining oliy qonuni.
Quyosh bir-u, dunyo bir-u, insoniyat bir.
Shunday so'lmas bir bog'dirki, bog'i ma'rifat,
Har el unga ekib qo'rgan o'z daraxtini.
Har o'lkaning dilidagi nafosat guli
O'sha bog'ning gulzorida yashnab bir mahal
Nasib bo'lgan har ulusga taratar atrin.
Bu tashbehga siz ne dersiz, shoir Sakkokiy?

Sakkokiy

Baytlarning gavharlarin, qiblayi olam,
O'z tilining iplariga tizarkan shoir,
Bir-bir qarar zargarlarning do'konlarini,
Qay o'lkada, qay bozorda bo'lmasin ular.
Har gavhami kimki olsa, haqli deb o'ylar.
Nazarida go'zallikni yashirmak gunoh,
Odamzodga zavq bermog'i lozim nafosat!
Bunga subut — kaminaning ojiz ash'ori:
Qanday qilib muhabbatni izhor aylayin,
Qiyos qilmay arablarning rivoyatini,

U jongudoz Layli-Majnun hikoyatini,
Esga olmay Farhod bilan Shirin qissasin,
Ichib qolmay Nizomiydan sevgi kosasin?
Men Xo'tanning ohularin, Chin naqshlarin,
Jodu ko'zli Kashmir qizin sho'x boqishlarin,
Tilga olmay turolmasdim husn bobida!
Men Yamanning sadaflarin, Adan durlarin,
Hindistonning to'ularin, Badaxshon la'lin,
Oq chehrali Rum-u Farang nigorlarini,
Habashiston o'g'lonining zulfi siyohin.
Oltin sochi quyosh monand o'rus dilbarin,
Charkaslarning oy siymoli o'ynoqi qizin,
Misrdagi Yusufisifat erlar jamolin —
Zikr etmasam, yovg'on bo'lib qolardi g'azal.
Hamminglarning,
    hammingizning aziz qo'noqlar,
Hissangiz bor shoirning har shoh misrasida.

Abdurazzoq

Ellar kezib shaharlarni ko'rgan har sayyoh
Biladiki, turli din-u, turli tillarda
Har xaloyiq tirikchilik o'tkazar ekan,
Yomonlardan tantilarning soni ortiqroq,
Zolimlardan ko'ra mushfiq mehribonlar ko'b,
Har diyorda topilsa ham besh-o'n qaroqchi,
Ammo aksar aholining tiynati yaxshi.
Necha yillar bundan avval vakolat bilan
Men sehrigar Hind mulkida kezgan chog'imda
Tug'ilibdi bu aytilgan fikrlar menda.
Go'yo Hindda qolib ketdi qalbim parchasi.
U parchadan unib o'sgay do'stlik g'unchasi!

Farmonshoh

Men Samarqand qal'asining dorug'asiman.
Olampanoh Ulug'bekdan bo'lib iltifot,
Darvozalar kalitlari menga havola.

Lek muhtaram mehmonlarga, musofirlarga
Kelishga ham, ketishga ham eshiklar ochiq.
Bizning karvonsaroylarda o'chmaydi charog'.

Bek Arslon

Tangri guvoh, Sohibqiron Amir Temurning
Mahobati davlatimiz uchun posbon.
Qilichimiz qindan chiqmas do'stlar bazmida,
Ammo yovlar bezillaydi haybatimizdan.

Shayxulislom

Inshooloh, qaror topgay sulh-u salomat,
Yaratganning sabri ham ko'b, inoyati ham.

Qozi Miskin

(o'z-o'ziga)

Mushriklarga, bedinlarga inoyat emish!
Bir diyorning shunday desa shayxulislomi,
Nima o'ylar dahriylari?

Ulug'bek

Mavlono Miskin,
Allanima aytmoqchi bo'lganga o'xshar!

Qozi Miskin

Hazrat shayxdan eshitganim kalomnigina
Men zikr aylab turibman!

Ali Qushchi bir dasta qo'lyozma kitoblari olib kelib Ulug'bekning oldiga qo'yadi.

Ulug'bek

Bu — shogirdim Ali Qushchi, mahramim, do'stim.
Sizlar uchun olib kelgan esdalik — tuhfa.

Ali Qushchi

Ustoz Mirzo Ulug'bekning yulduz jadvali!

Ulug'bek

Bu asarlar uzoq mehnat samarasidir.

Shu jadvalda keltirilgan ta'rif va tavsif

Ko'kada bir ming o'n sakkizta yulduzga oid.

Borib bering shahringizda munajjimlarga.

Topganini baham ko'rar jo'mard odamlar.

Kashf etganin yashirmagay olimlar sira.

(osmonni ko'rsatib)

Qarang, olam kitobining zehnimiz bilan

Endi bir ming o'n sakkizta sahifasini

Uqib olgan ekanmiz biz, fikr to'xtamay

Ochar har on yangi-yangi varaqlarini.

Yulduzlardan oshnangiz qancha bo'lsa ko'b —

Yo'lingizda adashmoqlik xavfi shuncha kam.

(kitoblarni bir-bir elchilarga tutib,

ular bilan qo'l berib xayrlashadi)

Ammo sizning sultonlarga munosib tortiq —

Arg'umoqlar va xatlarni tayyorlab bergay

Xo'ja O'zbek devonbegi!

Hind elchisi

Shavkatmaob hukmdorga mangu baxt kelsin!

Tilaymizki, endi bir ming o'n to'qqizinchi

Yulduzning ham niqobini tezda ochgaylar!

Xudo hofiz!

Hamma elchilar

Xudo hofiz! Ma'rifatpanoh!

Ulug'bek

Hamhangizga yulduzlarning yo'liday oq yo'l!

Elchilar, Ali Qushchi va Devonbegi chiqib ketadilar.

Devon rasmi endi tamom.

Hay, hudoychilar,

Mehmonlarga sharob tuting va yoki sharbat!

Qozi Miskin

Bir savolga ruxsat bormi, hazrat shahriyot?

Ulug'bek

Xo'sh, tag'in ham kufr bilan shar'i da'vosimi?

Bu asnoda hudoychilar la'liy barkashlarga tizilgan oltin qadahlarda sharob olib kelib mehmonlarga tutadilar. Qozi Miskinga esa chiniy kosa-da sharbat olib kelib beradilar.

Qozi Miskin

Shahriyorga bisyor ravshan ma'lumdir shoyad

Ahli Chinning kofirligi va bedinligi?

Ulug'bek

Janob qozi, chalkash ekan tasavvuringiz,

G'ayri dinda bo'lganlarni bedin demoqlik,

Bu qanday gap? Har xalqning bor o'zicha dini,

E'tiqodi, ibodati, o'z Xudovandi.

Qozi Miskin

Dini islom xorijida barcha din botil!

Ulug'bek

Unday bo'lsa, aql bilan, dalillar bilan

G'ayri dinda yurganlarga buni isbotlang,

Toki, ular ko'nib kelgay mazhabingizga.

Qozi Miskin

Kofir bilan musohaba yoki aloqa,

Yo qo'l berish, yoki unga nazar solmoqlik,

Uning qo'li tegib qolgan ashyoni tutmoq,

U yasagan olatlarni iste'mol etmoq,

Bular bari shariatda gunohi azim.

Ulug'bek

Demak, nafrat, qatl-u qirg'in, xusumat, hazar,

Shular bilan yashagaymi avlodi bashar?

Qozi Miskin

E'tiqodni pok saqlamoq shunga vobasta,

Shayxulislom

Shariatni siz noto'g'ri talqin etasiz,
Yo hadisi sharifga siz xilof aytasiz.

Rasulilloh Muhammadning hadisini eslang:

“Talabulilm valo'v fis — Sin” — ma'nosi nima?

Ya'ni, hatto Chinga borib o'qing ilmni.

Ha, siz kofir deb xorlagan Chin-u Mochinga.

Ammo siz-chi, safsatalar to'qib yurasiz.

Xudovandning shafqatini, muruvvatini

Siz adovat olovida etasiz barbod.

Qozi Miskin

Xo'ja Ahror Ubaydullo eshoni — azim

Va'zlarida shaddodlikni qiladi ta'lim.

Sakkokiy

Lutfan ayting, Xo'ja Ahror deganingiz shu —

“Qishloqi pir” deb tanilgan hazrat emasmi?

Qozi Miskin

Minglab murid “Yo pirim” deb ko'zlarin yumib

Uning faqat bir so'ziga bosh bermoqqa shay.

Bizlar uni qilolmaymiz ranjidaxotir.

Shayxulislom

“Qishloqi pir” deganlari behuda emas,

U johil-u, lekin makkor va hamda zakkiiy.

Zikrlar-u, ibodat-u, jazava bilan

U o'ziga banda qilib oldi avomni.

U ilmga va kitobga ashaddiy dushman.

U Toshkanddan Samarqandga ko'chib kelib

Taassubni, xurofotni qo'zg'adi bunda.

Ehtiyot shart, Mirzam, uning dasisasidan.

Bek Arslon

Amr etingiz, lashkarlarni men to'plab darhol,
Bir kechada hammasini yakson aylayin!

Farmonshoh

Sardor, bu gap oson emas. Xo'ja Ahrorning
Muridi bor har mahalla va har xonada.

Ulug'bek

Sardor, agar biz xo'janing muridlarini
Talaf etsak, bu o'lkada bizga kim qolur?

Darveshlarning ko'zin ochmoq, zehnin yoritmoq
Va mehnatning davrasiga solmoqlik lozim.

Qozi, biling, sizning shar'iy sultoningizman.

Har hukmingiz odil bo'lsin. Farmoyishim shu!

Sizni halol, vijdoni pok bilganimizdan

Qozilikka tayinladik, mavlono Miskin!

Siz eshonning johilona gaplarin qo'ying!

Abdurazzoq

Siz, mavlono, Chinni kofir deb baqirasiz.

Chin buyumin qo'lga olish zo'r gunoh deysiz!

Qo'lingizda sharbat to'la u piyola-chi?

Miskin

O'zlari ne demoqchilar, tushunolmadim.

Abdurazzoq

Ha, mavlono, siz ko'targan munaqqash kosa

Chinning mohir ustalari qo'lidan chiqqan.

Qozi Miskin hovliqib, qo'lidagi kosani hazar bilan darhol taxta ustiga qo'yadi va qo'llarini dastro'mol bilan artadi. Hamma kulib yuboradi.

Ulug'bek

(*xaxolab kuladi*)

Ko'rdingizmi, janob qozi, ellar, uluslar

Bir-biriga muhtoj ekan... Ular hamisha

Aql va qo'l ixtiroin ayirbosh qilib
Hayotlarin bezamasa vahshat muqarrar.
Qani, oling bodalarni do'stlar, mahramlar,
Ravshan bo'lsin kunduz kabi tunlarimiz ham!

Qozi Miskindan boshqa hamma piyolalarni ko'tarib ichadilar. Shu paytda orqadan musiqa chalingani eshitiladi.

Sakkokiy

Oh musiqiy, she'riyatning hamshirasi u!

Qozi Miskin

(o'z-o'ziga)

G'ino harom, uni esa eshitmoq gunoh!

(*Qo'llari bilan quloqlarini yopib oladi*)

Bek Arslon

Jasoratga va hamlaga chorlaydi bizni.

Abdurazzoq

U go'yoki asrlarning bag'ridan qo'pib
Keltiradi faryodlarning aks sadosin.

Ulug'bek

Bu hammasi juda to'g'ri. Ammo, yoronlar,
Sizlar o'sha ohanglarning tub zamirida
Nash'a, hayot, o'imaslikni, ijodkorlikni,
Xullas kalom, yorug' ayyom payqab olinglar!

Hamma musiqiyini tinglarkan, kuy raqs usuliga ko'chadi. Sahnada ashula aytilib turgan holda bir qator raqqoslar o'yinga tushadi.

P A R D A

TO'RTINCHI KO'RINISH

O'sha sahna. **Ulug'bek** va haligi do'stlari g'ayri rasmiy davrada o'tirib xushchaqchaqlik bilan musiqa eshitib, may ichib subhat qilayotirlar. Shu paytda tashqarida, bog' eshigida allaqanday shovqin, g'avg'o eshitilib qoladi. **Devonbegi** kiradi.

Ulug'bek

Devonbegi, u ne g'avg'o?

Devonbegi

Sayid muhtasib

Samarqanddan mirshablar-la hovliqib keldi.

Posbonlar "yo'q" desa ham qaysarlik qilib,

Ne bo'lsa ham, men huzurga kiraman, deydi!

Ulug'bek

Bitta o'zi kira qolsin!

(*Devonbegi chiqadi.*)

Shu Sayid Obid

O'ziga kasb qilib olgan dilozorlikni.

Muhtasib **Sayid Obid** kirib keladi. Qo'lida aso. Orqasidan **Devonbegi** kirib keladi. Musiqiy to'xtaydi.

Ulug'bek

Bemahalda shuncha tashvish, shuncha iztirob?

Sayid Obid

Davlatpanoh, mo'minlarning, musulmonlarning

Iffatini, nomusini qattiq qo'l bilan

Asraydigan podshohni istab keldim man.

Ulug'bek

Arzingni ayt!

Sayid Obid

Bir qizimni, qizginamni...

Shayxulislom

Kimlar o'ldirdi?

Sayid Obid

Yo'q, mavlono... Madrasaning bir talabasi
Maftun aylab u tentakni safsata bilan
Olib qochdi. Voasaf! Men sho'rim qurg'ur!
Bu qanday bir razolatki, men o'zim sayid,
Muhtasiblik mansabida yursam poytaxtda,
O'zim dinga, diyonatga nazorat qilsam.
Qizim meni tashlab ketsa bitta darbadar
G'affor degan andijonlik kelgindi bilan.

Sakkokiy

Qizning o'zi yigit bilan til biriktirib,
O'zi xohlab qochgan bo'lsa, xo'sh, kimda gunoh?

Sayid Obid

Nima qipti u xohlasa? Qizlarning aqli
Ikki pashsha, uch kapalak fahmicha xolos.
Fitnakorga qattiq jazo so'rayman, sulton!

Ulug'bek

(*muloyim*)

Xo'sh, qayerda yashiringan qochoq oshiqlar?

Sayid Obid

Taassufki, ul badaxloq o'zin yoniga
Saboqdoshdan yetti-sakkiz beboshni to'plab,
Kech kirganda qochib kirgan boshpana izlab,
Bilasizmi, davlatpanoh, qayga, ey tavba!
Sizing shahar bog'ingizga — "Bog'i-Mirzo" ga.
Talabaga o'zlaridan ruxsat bor ekan
Dars ko'rishga, dam olishga "Bog'i-Mirzo" da.

Bizning qizga ular yigit to'nin kiygizib,
Talabalar qatorida olib kirishgan.

Men ishonchli mirshablardan bir to'da olib,
Quva solib chopib borsam darvozabonlar
Kirgizmadi... Ulug'bekning bog'i bizga berk.
A'lohazrat, so'raymanki, yorlig' bergaysiz,
Bog'ga kirib u zolimdan qutqazay qizni.
Zindon qilay G'affor degan u axloqsizni!

Ulug'bek

Sayid Obid, qizingiz xohishi bilan
Tekkan bo'lsa, tag'in nega shu janjal-da'vo?
Bir qovushgan yuraklarga ne lozim ig'vo?
Qo'ying, u qiz o'z ishqida topsin saodat.
G'affor degan yigit g'oyat xushaxloq, rostgo'y,
Qizingizga talqin etar bilim, ma'rifat!

Sayid Obid

Hazrat sulton, har qiz ota uyida bir qush.
Qushdan kim ham so'rab turar uning maylimi?
Bizlar uni asrasak ham oltin qafasda,
Fursat topgach cho'lga uchib ketar birpasda.
Qizlar aqli, farosati ko'zlaridadur,
Qiz yoqtirsa, qalbi sevib, aqli uchadi.
Aqli uchsa er o'miga go'rga tushadi.
A'lohazrat, men farmoyish so'rayman sizdan,
Yo'qsa xo'ja darveshlari yugurib tezdan
"Mirza bog'i" n zer-u zabar qilmagay shu tob.
Chunki, bundan Ahror xo'ja bo'lg'usi xunob!

Shayxulislom

(*o'z-o'ziga*)

Ajab! Ana qayga borib ulangan zanjir!

Ulug'bek

Sayid Obid, ahvol aniq. Farmonshoh Qo'rchi,
Mirshablarni darhol boshlab, u joyga boring!

Sayid Obid

(*suyunib*)

Rahmat, sulton!

Ulug'bek

Bizning bog'ni qo'riqlab turing!

Sayid Obid

Rahmat, sulton! Sizing bog'ni qo'riqlasinlar,
Toki, hech kim o'sha yerdan qochib ketmagay!

Ulug'bek

Toki, hech kim o'sha yerga bosib kirmagay!
Chunki, biling, Ulug'bekning madrasasida
O'qiyotgan talabaning hammasini ham
Men olganman himoyamga. Bari shogirdim.
Shogirdlardan birontasin burni qonasa,
Unga o'zing javobgarsan, Farmonshoh Qo'rchi!
Bog' ko'shkida oshiq'larga bir hujra ajrat,
Qozi, siz ham jo'nab o'qing ular nikohin.
Darhol jo'nang!

Farmonshoh va qozi Miskin chiqadi,

Sayid Obid

Xonumonim xarob bo'ldi. O'zim xor, muztar.
Zaifalar izzatda-yu, mujohidlar xor.
Ey, shahriyor, Xudovanddan xavfsirang biroz.
Davringizda madrasalar — fasodning ini.
Talabalar nuqul buzar ahkomi dinni.
Mamlakatda hamma g'avg'o, dahriylik, bid'at
Madrasada ta'lim olib yurgan zotlardan.

Shayxulislom

Siz bu yerda piringizdan, Xo'ja Ahrordan
Yodlab olgan bo'htonlarni qaytarmang, Sayid.
Bu gunohi azim, zero, madrasamizning
Yorug'idan fayz olmoqda ofoqi jahon.

Sayid Obid

(*tajang*)

Shayxulislom Burhoniddin, bu ajab emas,
Ajab emas, sizning shunday mulohazangiz.
Chunki, sulton Ulug'bekning bazmlarida
Dini islom barbod bo'lib, sharob ichilsa,
Ohang bilan o'yin qilsa yalang'och qizlar.
Mo'min emas, kofirlarning rasmi avj olsa,
Huzur qilib o'lirsangiz siz shu davrada,
Ajab emas sizni shunday mulohazangiz!

Majlis ahli hayajonlanadi.

Bek Arslon

(*g'azab bilan qilich dastasini ushlab*)

Davlatpanoh, izn bering, shu devonani
Tilka-pora qilib tashlay!

Ulug'bek

(*sokin*)

Yo'q, sabr aylang!

Shayxulislom

Yo dargohi olampanoh, shu adabsizni
Mahkamayi shariatga bermoq farz erur.
Zillolohu fil-arz bo'lgan sultonni xorlash,
Xudovandning soyasiga dashnom qilmoqlik,
Mamlakatda ruhoniyat rahbari bo'lgan
Shayxulislom sha'ni uchun shuncha haqorat
Zo'r jazoga mustahiqdur. Sizning olamga
Mashhur bo'lgan shafqatingiz, muruvvatingiz
Bu ablahga behayollik baxsh aylar, xolos.

Sakkokiy

Bu kechaning quvonchiga shumlik keltirgan
Shu badnafs boyo'g'ini daf eting, lutfan!

Abdurazzoq

Mamlakatning hukmdori va qiblagohi,
Fuqaroning g'amin yegan pushti panohi,
Yetti iqlim olimlari "ustozim" degan
Ulug' zotga bir pastkashning masxaraligi —
Na tarixda ko'ringan bu va na ertakda.
Oydin tunda dovdiragan shaparak, xolos.

Sayid Obid

Mazhabimning yo'lida men boshdan kechaman.
O'g'lim Abbos bir kun bilsa shahid bo'lganim,
Pok xunimni talab qilur...

Ulug'bek

Eh, g'arazning, taassubning badbaxt muridi.
Sayidlikning sharaftidan mahrum noxalaf.
Siz yorug'ning g'animisiz, zulmat maddohi.
Odamlarni shod ko'rsangiz ortar g'amingiz.
Go'zallikka duch kelsangiz bo'lasiz xasta!
Hatto sizning o'z qizingiz sizga bo'lib oq
Qochar ekan sizning bo'g'iq, dam uyingizdan.
Siz, hattoki, qizingizning baxtidan xafa.
Siz, odamga o'xshaysiz-u, odam emassiz,
Axir, har bir juft oyoqli, juft qo'lli maxluq,
Inson deya atalganda, barcha maymunlar
Yo muhtasib bo'lar edi yoki qalandar.
Bizga hayot bag'ishlagan, ishqni singdirgan,
Zahmatlarga, g'ayratlarga undab ko'ndirgan,
Eng umidsiz lahzalarda tasalli bergan,
Tilimizga til tegizib tilga kirgizgan,
Bizni doim yaxshilikka, mardonalikka,
Hatto nodon bo'lsak hamki, chin donolikka
Qistayotgan g'amxo'rimiz, u farishta kim?
Dillardagi zug'umlarni, qahr-u shiddatni
Muruvvatga, marhamatga evirguvchi kuch
U qudratbaxsh, ilhom — nima? U xayrixoh kim?

Ayol, ayol! Shu xotinlar, qizlar emasmi?
Ha, siz fahmi pashshadan kam degan ayollat...
Sayid Obid, Buxoroga borganmisiz siz?
Ha, albatta, ko'b borgansiz pirlar oldiga
Va ko'rgansiz madrasamning naq peshtoqida
Men o'ydirg'an shu hadisni: "Talabul ilm
Farizatun alo kulli muslim-u muslimot".

Shu kalomning ma'nosiga xo'b tushunarsiz.
Bu ne degan? — Ilm o'qimoq farz erur birday
Musulmonning erlari-yu ayollariga.

Siz bo'lsangiz, Ulug'bekning madrasalarin
Fisq-u fasod ini deysiz! ? Qayerda vijdon?

Yo'q, men sizga, Sayid Obid, jazo bermayman.
(*Majlis ahli mi ko'rsatib*)

Garchi buni tilasa-da aziz ahboblar,
Bugun sizga xasorat yo'q... Yana bir o'ylang;
Odamzodning burchi nima?

Sayid Obid

Toat, ibodat,
Bedinlardan jirkanmoqlik, butunlay nafrat,
Foniy dunyo lazzatidan hazar, alhazar,
Din yo'lida shahid bo'lib saodat topmoq.

Shayxulislom

Siz na dinga tushunasiz va na dunyoga!

Ulug'bek

(*kinoya bilan*)

Sayid Obid, maqsadingiz menga xo'b ravshan.
Siz janobi payg'ambarning avlodiman deb,
Sayidman deb bu shaharda shuhrat topgansiz,
Sizga bunday shuhrat kamlik qilar chamasi.
Siz muhtasib bo'lib yurib shahr-u bozorda,
Tag'in shuhrat qo'sholgansiz shuhratingizga,
Ammo bular bari sizga kamlik qilarkan...

Endi bunda har xil dag'al, ta'birilar bilan
Siz meni ham tahqir qilib xohlaydireziki,
Men qahr ila buyursam-da, sizni ossalar,
Undan so'ngra Sayid Obid shahid bo'ldi deb,
Shuhratingiz tutib olsa barcha olamni.
Shundaymi-a?

(*majlis ahli kuladi*)

Ammo, biling, anoyi Sayid.
Men, ataylab, bajarmayman shu orzungizni.
Endi sizga javob, keting!

Sayid Obid sarosimalanib chiqadi.

Ulug'bek

Uh... Bu manfur boyo'g'lilar, nur dushmanlari,
Umrimizga egov bo'lgan haromi qurtlar...
Bu kishining sayidligini ayasam... Attang...

Ali Qushchi sekin kelib, Ulug'bekning yonida to'xtaydi. Uning qo'lida allaqanday qog'ozlar va jadvallar.

Ali Qushchi, ko'b yaxshiki, sen eshitmading,
Johillarning ishimizga bergan bahosin.

Ali Qushchi

Davlatpanoh, eshitmadim. Ammo bilaman:
Shaparaklar qanday baho bergay quyoshga.
Ular bizning ilimizni maqtasa shoyad,
Demak, bizning fanimizda ularga manzur
Jaholat ham, xurofot ham bor ekan, deya
Bu maqtovdan ko'b o'ksingan bo'lar edim man.

Ulug'bek

Do'stlar, qani, nima deysiz bizning Aliqa?

Hamma

Borakallo. Shogirdingiz g'oyat zehnl!

Ulug'bek

Tun ham og'di yarimidan. Hammaga ruxsat!
Shahar borib, uyingizda rohat qilinglar!
Ammo bizlar Ali bilan ikkimiz bunda
Biroz maxfiy gapimiz bor yulduzlar bilan.
Hind elchisi bizlar bilan xayrlashganda
Qanday tilak bildirgandi, eslang, Sakkokiy?

Sakkokiy

Tiladiki, lutfan, bir ming o'n to'qqizinchi
Yulduzning ham niqobini tezda ochsinlar.

Ulug'bek

Shu tilakni bajarishga ruxsat beringlar!
Xayrli tun birla rohat kelsun sizlarga!
Ali bilan menga esa bedoriik, mehnat!

P A R D A

BESHINCHI KO'RINISH

Yana o'sha sahna. Ziyofat buyumlari yig'ib olingan. Rasadxonaga kirish oldida baland kursi. Kursi ustida har xil astronomik olatlar va yozug'lik qog'ozlar. Saharga yaqin. Osmon g'oyat nurafshon. Yulduzlar charaqlab portlaydi. Eshik oldida katta fonus osilgan. **Ulug'bek** va **Ali Qushchi** qo'llarida ba'zi bir olatlar bilan rasadxona eshigidan chiqib keladilar. Ular kursi ustidagi qog'ozlarga egilib, allanelarni tekshirgan-day bo'ladilar. So'ngra, Ulug'bek osmonga qarab, botayotgan Oyga boqib yana qog'ozdagi jadvallarga tikiladi.

Ali Qushchi

(*qog'ozga qarab, o'ylanib*)

Davlatpanoh, shu nuqtada soniyalarning
Tanosibi Pitlimyusdan andak boshqacha...
Demak bunda yanglishibdi yunon hakimi.

Ulug'bek

Bizning hisob ancha to'g'ri, ancha to'g'riroq. To'g'rirog'-u, biroq hali mukammal emas. Hali ro'zi mahshargacha bashar avlodi Kuzatar ham, tuzatar ham olam kitobin. Sen shu joyni to'g'rilab qo'y.

Ali Qushchi

(jadvalni qalam bilan tuzata turib)

Janob shahriyor!

Oyga tikilib qarayotgan **Ulug'bek** uni eshitmaydi.

A'lohazrat!

Ulug'bek

(birdan uyg'onganday bo'lib)

"A'lohazrat... — A'lohazrat kim?

Ali, meni sen shu yerda "ustoz" deyaver!

Bilasanmi, xayolimni nima band etgan?

Ko'pdan beri andisham bor xusuf haqida.

Senga ma'lum: "xusuf" deymiz oy tutilishin.

Bu-ku yerning o'ygaga tushgan soyasi, xolos.

Mana xusuf qachon, qay kun, necha daqiqa

Bo'lishlig'in topmoqlikning iloji yo'qmi?

Bu muammo o'ylantirar meni tinchitmay.

Bu jumboqni yecha olsam, oh, yecha olsak,

O'rin qolmas vahimaga ham xurofotga.

O'ylashimcha bunda bordur rivoziy qonun.

Chunki, lobid va muayyan sababi bo'lmay

Hech voqea koinotda ro'y bermas axir!

Nima deysan? Usuli shu...

Qalamni qo'lga olib egiladi va qog'ozlarda allanimalarni ko'rsatib turadi.

Bu oy manzili...

Bog' ko'chasida, darvoza tomonidan ot tuyoqlarining dukurlashi eshitiladi.

Devonbegi kirib keladi.

Devonbegi

Davlatpanoh, chopar keldi.

Ulug'bek

(norozi)

Shuncha zarurmi?

Devonbegi

O'zlariga taalluqli paygirmoma bor.

Ulug'bek

Keltirsunlar!

Devonbegining ishorasi bilan darvoza tomonidan bir mulozim kirib **Ulug'bek** oldida tiz cho'kadi va unga paygirmoma uzatadi.

Mulozim

Toshkentdagi noibingiz Xo'ja Tarxondan.

Ulug'bek

(paygirdan xatni chiqarib tez ko'zdan kechiradi)

Chiqib turgin!

(mulozim chiqadi)

Ali Qushchi, ko'ngilsiz xabar.

Sirdaryoning yoqasida qipchoqlar tag'in

Fitna qo'zg'ab Toshkant qarab hujumga o'tgan,

Bunga darhol chora lozim!

(Devonbegiga)

Otlar tayyorla!

Devonbegi chiqib ketadi.

Oh, azizim, shu serxatar yirtqich zamonda

Sen-u menga ilm-u fanga fursat qayonda?

Chiniy qasrga qarab yo'nalayotganida birdan **Firuza** unga ro'baro' chiqib qoladi.

Firuza

Valine'mat, ketyapsiz, bitta o'zingiz?
Firuzaingiz bilan bir dam xo'shlaşmasdan-a?

Ulug'bek

(*uni bir qo'li bilan quchoqlab*)
Senga kelayotib edim xayrlashgani,
Yangi tashvish yana hijron soldi o'rtaga.
Muhabbatning oshyoniga qo'nishdi zog'lar.
Isyonchilar talon-toroj, ig'vo qasdida.
Hujum qilib qurshab olgan Toshkant qo'rg'onin,
Oy — Firuza... Firuzaoy... Qay biri afzal?
Ikkovi ham bir-biridan sevimli, go'zal...
Endi ketmoq zarur bo'ldi...

Firuza

Men ham borayin!
Valine'mat, haqqim yo'qmi, zahmatingizdan
Bir zarrasin ushlamoqqa, uyqusiz tunda
Tun parisin avrab-aldab olib kelishga...
Bu dunyoda ulug'lar ko'b, Ulug'bek bitta!

Ulug'bek

Yo'q, azizim, sen bu yerda men uchun qolgin.
Axir, bunda meni kutib tortsang intizor,
Bu hol tezroq qaytishimga katta vaj bo'lur.
Qol bu yerda! Ali Qushchi senga posbon.

Firuza

Jismim qolsa, dilim ketsa siz bilan hamroh,
Qalbsiz badan — o'chgan chiroq, olovsiz tutun.

Ulug'bek

(*yarim jiddiy*)
Firuzaoy! Eringizga xo'b demasangiz,
O'zim podshoh Ulug'bekning imzosiin chekib,
Sizga farmon yozaman-u, majbur etaman.

Firuza

(*boshini uning yelkasiga egib*)
Iltimosga "yo'q" deyman-u, farmonga "mayli".
Ulug'bek

Oh, mehribon qumriginam, dono mahubam.
Parvardigor ayollarni jang uchun emas,
Balki, jangni bo'ldirmaslik uchun yaratgan.
Qol, azizam!

Devonbegi qo'lida qilich, dubulg'a, sipohiy kiyim olib keladi.

Devonbegi

Otlar tayyor!

Ulug'bek

(*chakmanni kiya turib*)

Ali Qushchi, sen jadvalni tahrirlab ko'chir!
Firuzaoy, xayrli tun! Qayg'urma, jonim!
Xayrli tun osmon oyi va yerning oyi!

Darvoza tomonga qarab qadamlaydi. **Firuza** daraxtga qarab qoladi.
Devonbegi va **Ali Qushchi Ulug'bek** ketidan chiqadilar.

PARDA

2-PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Samarqand qo'rg'onining darvozasi. Darvozaning tabaqalari lang
ochiq. Samarqand aholisi safardan g'olibona qaytayotgan **Ulug'bek**ni
kutib olgani chiqqan. Har xil toifadan odamlar bor. To'planganlar o'rtasi-
da madrasa talabalari, to'ralar, savdogarlar, shahar fuqarosi. Yuruvchilar
o'rtasida ba'zan yuzlari ochiq, boshlariga ro'mol o'ragan xotinlar ham
ko'rinadi. Qopqaning oldida kabobpazlar, mevafurushlar suv sotuvchi
bolalar, dehqonlarni ko'rish mumkin. Bir chekkada cho'qqayib, oshiq
tashlab o'tirgan qimorbozlar, ro'parada bir necha xotinlarga fol ocha-

yotgan folbinlar o'tiribdi. Odamlar o'rtasida ajnabiy savdogarlar yoki sayyohlar — xitoylar, arablar, eroniyalar, hindular, slavyanlar, kavkazliklar, turklar va boshqalar o'z qiyofalari bilan ajraladilar.

Bir chekkada parishon kiyimli, beliga may meshini osgan **Bobo Kayfi** shirakayf holatda bir tosh ustida o'tiribdi. U ikki dehqonga ariza yozib bitirib, qo'llariga beradi va chol dehqon unga cho'zgan tangani olib cho'ntagiga soladi.

Bu yerda guruh-guruh yurgan qalandarlarni ham uchratish mumkin.

Qalandarlar

Yo ollo, do'st, yo ollo!

Haq, do'st, yo ollo!

Yo rabbano qalandar,

Dar xor-u xas barobar.

Darvozayi ajalga

Shoh-u gado barobar!

(o'tib ketadilar)

I fuqaro

Barat og'a, jang juda zo'r bo'lgan deydilar.

II fuqaro

Ha, kelganlar aytib berdi.

Qirg'in zo'r bo'lgan.

Sag'onoqda Mirzo o'zi qurshovda qolgan.

Biroq, katta bahodirlik, mardlik ko'rsatib,

Ihotadan yorib chiqqan, lashkarni to'plab,

Yog'iyarni, fitnalarni tor-u mor qilgan.

III fuqaro

Inshoolloh, bundan buyon jang-jadal bo'lmas.

I fuqaro

Eh oqsoqol, taxt bor joyda, shohlar bor joyda

Urushmasa sardorlarning qilichi zanglar.

Nafs qurg'urni hazil dema!

II fuqaro

Mirzo Ulug'bek

Sen o'ylagan podshohlardan emas, u — odil!

I fuqaro

Podshoh-ku, demak, taxt-u tojga ishqiboz,

Unga qatshi tig'yalanglab chiqsa osiylar, —

Tek o'tirib qaraydimi? Tek turib bo'lmas,

III fuqaro

U noiloj urushadi. Axir, ne qilsin!

Ko'r qalandar

Xo'sh, noiloj degan nima? Xo'sh, bir viloyat

Samarqandga bo'ysunmabdi ozodlik istab,

Ammo sulton Ulug'bek-chi: "Bosh eg!" der qistab.

Shu tufayli doimo jang... Tunovgi jangda

Derlar, go'yo, Mirzo bisyor qattiq yengilgan.

III fuqaro

(qalandarning yoqasidan ushlab)

Sen kim o'zing? Qalandarmi yoki avg'oqchi?

Yo'qol bundan, itni emgan!

Itarib, haydab chiqaradi. **Fuqarolar** o'tib ketadi. **Ko'r qalandar** yana qaytib keladi. **Bobo Kayfi** o'tirgan joyidan turib qalandarga yaqinlashadi.

Bobo Kayfi

(yonidagi may meshidan bir yutim may ichib)

Doniki, chi vaqt may buvad ruhafruz,

Yakshanba-yu, dushanba-yu, seshanba-yu, chor,

Payshanba-yu, odina-yu, shanba, shabu-ruz.

Xo'sh, ne deysan ko'r jibirdoq? Ha, ko'r muttaham?

Ko'r qalandar

Nima deysan? Nima kerak o'jiz bandadan?

Bobo Kayfi

Ol, ich deyman!

(*may meshini uning og'ziga tiqadi*)

Ko'r qalandar

Tavba, tavba! Kuf la'nati, maozoolloh, kuf!

Bu gunoh-ku! Ket, benamoz!

Bobo Kayfi

Nimasi gunoh?

Sening sassiq dahaningga sharob quyilsa

Toza bo'lib yuvilar-ku! Hay, isqirt hayvon!

Ko'r qalandar

Nega sassiq?

Bobo Kayfi

Boya aytgan ig'volaring-chi!

Unig og'ziga zo'rlab may quymoqchi bo'ladi. Ko'r qalandar qich-qirib: "Musulmonlar, najot bering kofir dastidan", deb dod-voy solishi bilan bir necha qalandar yig'ilib keladi.

Qalandarlar

(*baqirishib*)

Qalandarga tega ko'rma!

Bobo Kayfi

Men tekkanim yo'q!

Ko'r qalandar

Meni zo'rlab ichirmoqchi, kofir qilmoqchi!

Bobo Kayfi

Bu badbaxtiga men tegmadim, may meshim tegdi!

Qalandarlar unga hujum qilmoqchi bo'ladilar. Shu asnoda bir necha madrasa mullabachchalari yetib kelib, Bobo Kayfni darveshlar qo'lidan qutqazib oladilar.

Talaba

Shovqin-suron chiqarmanglar, befahm darveshlar, Bilmaysizmi, yaqin keldi Mirzo Ulug'bek! Odob bilan sukut saqlang, yo'qsa yo'qoling!

Ko'r qalandar

Yo ollo do'st, yo ollo, Sarxushlarda hayo yo'q, Olimlarda taqvo yo'q. Kuf, kuf, lo iloho illolloh!

Bobo Kayfi

Sarxushlarda riyo yo'q, Darveshlarda hayo yo'q! Tuf, tuf lo iloho illolloh!

Ko'r qalandar

Sen kofir, jim!

Bobo Kayfi

Nega hojim, shuncha baqiroq?

(*yana sharob ichib*)

Ashulachi baqirganda to'lashar tanga. Sarlashkarlar baqirganda bo'ysunar unga. Qachon eshak hangraganda urishar tayoq. Tentak bola baqirganda, haligi joyga shapaloq.

Talabalar kulishadi.

Mulla aka, she'rim qalay?

Talaba

Shoir bo'lmay, o'li!

(*Sayid Obid keladi.*)

Ko'r qalandar

Yo muhtasib, Sayid og'a, shu mast bezori Ahli-olloh darveshlarni so'kkani-so'kkan. Hatto menga...

Bobo Kayfi

Hay, mug'ambir, ko'zim ojiz, ko'rman, deysan-u,
Muhtasibni darhol tanib olding, bachchag'ar!
Rost gap ekan: qorong'ida topishar peslar.

Sayid Obid

Bobo Kayfi, masti mudom, bu yerdamisan?

Bobo Kayfi

Qayerda ham bo'lar edim, janob muhtasib?

Sayid Obid

Go'ristonda...

Talaba

Qo'ying uni, janob muhtasib.

Siz ulamo, u bir sarxush, ovora bo'lmang.

Bobo Kayfi

Nega, Sayid? Bu yer sening yeringmi? Aytgin!

Yer Xudoning, shahar esa Ulug'bekniki,

Darvoza ham Mirzoniki, Ulug'bekniki.

Men ham Mirzo fuqarosi... Tag'in ne kerak?

Sen Tangrining va Mirzoning haqqiga tegma!

Qalandarlar

U la'nati, u do'zaxiy, dindan aynagan.

Sayid Obid

Sen bedinni bandi qilib, zindon tashlayman!

Talaba

Axir nega, hazrat Sayid, gunohi nima?

Sayid Obid

Mastlik qilib mo'minlarni kalaka qilur,

Bobo Kayfi

Bilasanmi, Sayid Obid, bir kun bozorda
Umar Xayyom, xuddi sendek, ahli ollohdan, —
Bir muftidan dashnom — ta'na eshitaverib
Shunday degan:

“Ey mufti-yi shahr, az tu purkortarim,

Bo in hama mastiy z — tu hushyortarim.

Mo xuni razon xo'rimu tu xuni kason,

Insof bideh: — kudom xunxortarim”.

Sayid Obid

Bo'ldi, bo'ldi, jim, la'nati!

Qalandarlar

Bu ne degani?

Talaba

Xohlasalar, aytay buning tarjimasini:

“Ey shahar muftisi, sendan ishkormiz,

Nuqul mast yursak-da sendan hushyormiz.

Ichamiz biz uzum, sen inson qonin,

Rostin ayt: qaysimiz ko'proq xunxormiz?”

(kulgi)

Sayid Obid

Sen bedinni bandi qilib zindon tashlayman.

Bobo Kayfi

Sharob ichgan odamlarni qamab qo'yishmi?

Shunday bo'lsa sen Xayyomning o'zini qama!

Sayid Obid

Qayerda u, mahallasin aytib ber darhol!

Bobo Kayfi

Senga aniq aytayinmi mahallasini?

Sayid Obid

Xayallama, darhol so'yla!

Bobo Kayfi

(*hushtak chalib osmonni ko'rsatadi*)

Huuu yaxshi boq, ko'rasanmi jannat eshigin?

U eshikni bog'chasida Umar Xayyom

O'tiribdi hur qizlarin belidan quchib,

Kosa-kosa qator turgan sharobdan ichib.

Sayid Obid

Kofir, iblis, sen betavfiq, shaytonur-rajim!

Bobo Kayfi

Shunday, taqsir!

Sayid Obid

Ablah, seni xorlaymanki, sen ham dashnom qil,

Bir yomon gap gapirib qo'y. Qani, so'ksang-chi!

Bobo Kayfi

Seni nega so'kay tag'in, Xudoning o'zi

Seni qarq'ab mardud qilib muhtasib qilgay...

Sayd Obid

So'kkin meni... Bir bahona bo'lsa menga bas.

Bobo Kayfi

Ming baqirsang so'kmayman ham, indamayman ham.

Sayid Obid

Tuf, haromi!

Bobo Kayfi

Sog'lig'ingga qasddan ichaman.

Sayid Obid

Aytgin, so'kkin, haromzoda!

Bobo Kayfi

Xo'b, sen — qizitaloq!

Sayid Obid

Padarso'xta! Bu nima gap?

Hujum qiladi, talabalar **Bobo Kayfni** yoqlab, muhtasibning oldini to'sib qo'yadilar.

Talaba

Bu so'z uchun qamash joyiz emas, muhtasib.

“Qizitaloq” — bu tahqir emas.

Bu — amri shar'iy

Xotin qo'yish shariatda gunoh emas-ku?

Hatto, bir xil kuyovidan kuygan qaynata,

Qizi qaytib uyga kelsa, xursand bo'lar-ku!

Sayid Obid

Senlarda ham menga g'araz borga o'xshaydi,

Madrasada fasad loyin yalagan avlod,

Axir, sizning jo'rangiz-ku u G'affor badzot.

Qalandarlar, benomuslar, nega turasiz?

(*Bobo Kayfiga qarab*)

Hali seni bir boplayman!

Sayid Obidning do'qiga talabalar kularkan, **Bobo Kayfi** olomon ichiga kirib ketadi.

PARDA

IKKINCHI KO'RINISH

Yana o'sha sahna. Xalq mute va beshovqin tek turib **Ulug'bek**ning kelishini kutmoqda. Kutuvchilar doirasida oldingi saflarda **Shayxulislam Burhoniddin, Abdurazzoq, Sakkokiy** va **Ali Qushchilar** ham bor. Kelayotgan hudoychining ovozi eshitiladi.

Hudaychi

Shahriyori juvonbaxt, zebondayi toj-u taxt sulton **Ulug'bek** ibni sulton, ahli fasod gumrohlarni va ko'rnamak badxohlarni tor-u mor va asir-u zor qildilar. Al'on sulton ibni sulton g'olib va xurram shod-u mukarram Samarqandi firdavsmonandga tashrif buyurdilar, omon bo'lsin shahriyorimiz, omin!

Xalq

Omin! Omin! Shukur bo'lsin Parvardigorga!

Hudaychi jarini eshittirib va takrorlab yonida bayroq ko'targan ikki mulozim bilan kelib xalq ichidan o'tib, darvozadan shaharga kirib ketadi.

Karnay tovushlari. Yaqinlashayotgan otlarning tuyoq dukurlashlari.

Shayxulislom

Alhamdulilloh, mulkka keldi osoyishtalik!

Sakkokiy

Afsus, har gal fitna-fasod chiqqan chog'ida,
A'l'ohazrat shaxsan o'zi bormoqqa majbur.

Ali Qushchi

Ha, mavlono, bu so'zingiz g'oyat o'rinlik.
Zero, hazrat shahriyorning urush-yurishda
O'tib ketgan har bir kuni bilimning, fanning
Toleyidan ko'p yillarni o'g'irlab ketar.

Abdurazzoq

Ne chora bor? Sulton o'zi lashkar tortmasa
Shohsiz shatranj o'yiniga o'xshab qolar jang.
Kayxusrav ham, Chingizxon ham shunday qilganlar.

Ali Qushchi

Urushmoqdan bo'lak kasbni bilmagan ular.
Uylarida qiladigan ish topolmagach,
Noshir qolib jangbozlikda topganlar hunar.

Shayxulislom

Saltanatning fayzi uchun sog'-u salomat
Qaytib keldi saodatmand sulton Ulug'bek!
Hazor shukur! Shayyadollohu arkonuhu!

Ovozlar

Ana, otdan tushayotir hazrat Ulug'bsk.

Xalqning quvunch nidolari va "marhabo!" tabrikleri ostida **Ulug'bek** yonida **Bek Arslon**, **Berdiyoz** va bo'lak mahram ham navkarlari bilan kirib keladi. Hamma ta'zim etadi. Navkarlar darhol darvoza oldiga ko'chma taxt olib kelib qo'yadilar. Ulug'bek qilichini belidan yechib olib, qo'lga aso tutadi. Chakmonini yechib to'n kiyadi, dubulg'asini yechib boshiga mudarris dastorini kiyadi. U xursand va mamnun, ammo uning chehrasida qattiq horg'inlik alomatlari oshkordir. Ulug'bekning shu kiyinib turgan paytida **Ota Murod** va yosh dehqon o'rtasida suhbat o'tadi.

Ota Murod

(sekin)

Arziholni bersak deyman, xuddi paytida!
Sulton o'zi xursand bo'lsa, shu quvonchida
Fuqarosin suyuntirmoq istar, Ahmadjon!

Yosh dehqon

Payti kelgach arizani tutqizavering.

Shayxulislom

Saltanatning fayzi uchun sog'-u salomat
Qaytib keldi zafar bilan g'ozu Ulug'bek.
Hazor shukur! Shayyadollohu arkonuhu!

Xalq

Marhabo! Marhabo!

Sakkokiy

(o'zining mashhur qasidasini o'qiydi)

“Jahondin ketdi tashvish-u mabodiyi amon keldi.
Xaloyiq, aysh eting bugun, sururi jovidon keldi.
Ayo, shoho, malaksiyat, sening vasfing so‘zi ichra
O‘qigin endi olingda yana bir doston keldi.
Salotin dunyoda ko‘b keldi-yu kechdi, seningdek bir —
Falakning gar tili bo‘lsa, ayitsinkim, qachon keldi.
Kishikim, qahringga uchrar, shaqovat birla ub bordi,
Vale lutfingni topg‘onga saodatdin nishon keldi.
Erurman xonadoningning ko‘ngil birla duochisi,
Menga burhon tilosalar so‘zim xud chin ayon keldi.
Shaho, lutfingni topqum deb duochi banda Sakkokiy,
Belin joni bila bog‘lab bu xizmatga ravon keldi”.

Xalq

Marhabo! Marhabo! Ofarin!

Ulug‘bek

(*ko‘chma taxtda o‘tirgan holda*)

Assalom, ey, Samarqandning vafokor xalqi!
Senga zafar va osoyish keltirdim al‘on!
Mamlakatning tepasiga tushganda xatar,
Sultonlarning boshi bundan og‘riydi battar.
Davlatimiz tanasini g‘ajib yirtmoqchi
Shaqallarning galasini to‘zg‘itib keldik.
Bir qanchasi halok bo‘ldi, anchasi asir,
Yog‘iylarga minba‘d bo‘lur shu ibrat-ta‘zir.
Biz Sayhunda qayta tikdik tinchlik tug‘ini.
Samarqandning ta‘zimida Toshkant bir ini,
Qisimatlarning eng og‘iri sulton qismati,
Elni boqib, cho‘pon bo‘lmoq uning xizmati.
Saltanatda lozim erur shunday bir usul:
Marg‘inonda tovuq yitsa, shoh bo‘lsin mas‘ul.

Ko‘r qalandar

(*orqadan*)

Poytaxtda Sayid qizi o‘g‘irlansa-chi!

Olomonda qiy-chuv. Bir necha mirshab va Berdiyoy piching tashla-
gan kishini topmoqchi bo‘ladilar. Xalq o‘rtasida g‘azabli nidolar: “Kim
u sharmanda?”

III fuqaro

(*talabaning qulog‘iga*)

Boya shohga tuhmat degan pesning ovozi.
Ko‘r qalandar podshohga ashaddiy dushman.

Ulug‘bek

(*sokin ham vazmin*)

Eshitaman badxohlarning ta‘na ovozin.
Bu gap Sayid muhtasibning ko‘nglidagi gap!

(*Sayid muhtasibga ko‘zi tushib*)

Sayid, biling qizning o‘zi xohishi bilan
Erga tegsa, bu hech qanday o‘g‘irlik emas.
Yana biling, kuyov-kelin, u ikki yoshga
Shaxsan o‘zim otaxonman, kimdanki shoyad,
Ularga bir ziyon yetsa, menman da‘vogar.

(*o‘rnidan turadi*)

Ahli poytaxt, peshvozimga chiqqan fuqaro,
Hurmatimgiz daf ayladi horg‘inligimni.
Mayli pashsha, mayli chivin g‘ing‘illay bersin,
Pashshani ham, tovushin ham uchirar shamol,
Bo‘htonchilar hunaridur tuhmat, iftiro.
Har qanday ham uydirmani demang — ixtiro.
Xudovando, bundan keyin bo‘limgay urush!

Darvozaga qarab yo‘l oladi. Dehqon Ota Murod Ulug‘bek oldida
cho‘kadi.

Ota Murod

Arzimizni eshitgaysiz, qiblayi olam!

Ulug‘bek

Tur, tur ota, u qanday arz?

Sayid Obid

Buyuring sulton:

Bu gustohni yasovullar haydab jo'natsin,
Toki sizga dilozorlik yetmasin bundan.

(*Ota Murodga do'q bilan*)

Bilmaysanmi, davlatpanoh safardan tolgan.

Ulug'bek

Sayid Obid, fuqaroning yo'lin to'smangiz!

(*Ota Murodga*)

U qanday arz?

Ota Murod

Shikoyatim shu arzihojda.

Xirojlardan, o'lponlardan va zakotlardan
Qaddimizni ko'tarolmay qoldik, podshoh.

Dahada biz to'ralardan sob bo'lib kettik,
Samarqandda muhtasibdan qurdi tinkamiz.

Sulton, bor gap shu qog'ozga to'liq yozilgan.

Biz-ku omiy. Biroviga so'rab yozdirdik.

Ulug'bek

(*arizani Ota Murodning qo'lidan ola turib*)

Hay-hay, shoshmang, dehqon bobo, sizni taniyman.

Ota Murod

Balli, hazrat! Ko'p yil bo'ldi, siz eslaysiz-a?

Bizdek xas-u xashaklarni yodda tutasiz...

Ulug'bek

(*arizani Ali Qushchining qo'liga berib*)

Arzingizni o'qib chora ko'rarmiz, ammo —

Bog'bonlarni xas-u xashak deyish bu — uvol!

Axir bog'bon ne'matlarning ijodkori-ku?

Balli, sebi — Samarqandiy har yoqda mashhur!

Xo'b eslayman.... O'n ikki yil... ikki oy bo'ldi.

U kun cho'lda ov payidan kun bo'yi chopib,
Kech kirganda ham ochiqdik, ham suvsab qoldik
Shunda sizning bog'ingizga kirib o'tirdik.
Qimiz ichdik, tira-mohi olmalar yedik.

Yanglishmasam, sizni derlar Ota Murod, a?

Ota Murod

Shundog', hazrat!

I fuqaro

(*sekin ikkinchi fuqaroning qulog'iga*)

Qoyil, taqsir, Ulug'bek o'z es-u yodida

Umrining har daqiqasin, har yulduz o'rmin

Saqlar ekan deganlari bejiz emaskan!

Ulug'bek

Xo'sh, u olma urug'idan haliyam bormi?

Bobo Kayfi

(*chekkadani*)

Davlatpanoh, muhtasiblar urug'i borkan,

Olmalarning urug'iga gullash qayoqda?!

(*kulgi*)

Sayid Obid

(*asabiy*)

Izn bering, zindon tashlay bu behayoni!

Ulug'bek

Hay, muhtasib, sizga qolsa butun millatning

Yarmi chirib ketar edi avaxtalarda.

Sayid Obid

Shahriyor, bu tegajaklik bilan hamisha

Mastlik qilib, kattalarni masxara qilar.

Alalxusus, darveshlarni so'kkani-so'kkan.

Bobo Kayfi

Ha, bunaqa odatim bor. Yashirmayman ham.
Maydan tonsam, may meshimni qayga yashiray?
May ichaman va kechaman o'z xatoyimdan.
Shafqatpanoh, aybimni siz kechirsangiz, bas!
Ammo dinning va mazhabning zuluklarini,
Haromtomoq darveshlarni yomon ko'raman.
Va ularni masxaralab ichaman ko'proq.
Shunday qilib Bobo Kayfi jahonda yolg'iz,
Bir o'zi-yu, may meshi-yu, rostona so'zi.

Ulug'bek

Bobo Kayfi?! Ajabo, bu nommi, laqabmi?

Bobo Kayfi

Shafqatpanoh... Bir zamonda bo'lgan o'z ismim...
Ammo ismim o'z jismimga mos kelmas ekan.
Men voyaga yetganimda shoir bo'lay deb,
Mashqlar qilib bir taxallus izlay boshladim.
Boqsam, hamma taxalluslar talanib ketgan,
Biron durust taxallus ham qolmabdi ekan.
O'qigandim Umar Xayyom ruboiylarin,
Shoir uchun sharob ichmoq shart deya bildim.
Shunday qilib mendan shoir bo'lmay qoldi-yu,
Mayxo'rlikka lekin toza o'rganib ketdim.
Men shoirlik taxallusini topmasdan burun
Menga ulus laqab qo'ydi: "Bobo Kayfi" deb.

Ulug'bek

Bobo Kayfi! Bobo Kayfi! G'alati odam!
Unutmaki, lazzatning ham bir sarhadi bor.

Bobo Kayfi

Shohim, menga bu dunyoda nima ham qoldi.
Ablahlarning boyiganin ko'rsam ichaman,
Donishmandni haqir ko'rsam ikki ichaman,

Qo'shni qizin puchuk ko'rsam uch bor ichaman,
Kambag'alning yakka-yolg'iz bir bosh sigiri —
Tug'gan buzoq dumsiz bo'lsa, to'rt bor ichaman,
Cho'ponning bir iti o'lsa, besh bor ichaman,
Nafsin o'ylab nayrang qurgan kallavaramlar
Sizga qarshi "g'iq" etdimi, olti ichaman.
Desalarki: "Bobo Kayfi, ichganing yetdi!"
"Nima?" — deyman: "Yettimi, ha?" — Yetti ichaman
Shafqatpanoh, aybimni siz kechirsangiz, bas!

Ulug'bek

Abdurazzoq, siz tolening hazilin ko'ringki,
Eng hushyor gaplar chiqar mastning og'zidan.

Abdurazzoq

"Mastlik — rostlik" degan maqol to'g'ri gap ekan!

Sayid Obid

Hazrat, buni shunday qo'yib yuboraylikmi?

Ulug'bek

Qo'ying, qo'ying, ko'p hushyor befahmlardan,
Uning sarmast holidagi gapı purma'ni!

Ulug'bek darvozaga bormoqchi bo'ladi. **Darveshlar** uni ko'rib zikr
holida "Yo Oллоh do'st, yo Oллоh" deb baqirib zikr tushadilar.

Ulug'bek

(*ularga qarab*)

Qalandarlar, jazava-yu zikrdan o'zga
Qo'lingizdan biron yaxshi ish keladimi?

Ko'r qalandar

Ahli Oллоh gadolarmiz. Qalandarlarmiz.
Xo'ja Ahror tariqati borgan yo'limiz.

Ulug'bek

Nima ishga mashg'ulsizlar?

Ko'r qalandar

Ibodati, toati.
Bandalarga shafokatni haqdan so'raymiz!

Ulug'bek

Xo'sh, bulardan ne bahra bor?

Ko'r qalandar

Oxirat g'ami.
Oxiratning andishasi, taqsir, qiyomat.

Ulug'bek

Sizga ust-bosh va yegulik kimlar beradi?

Ko'r qalandar

Avomun-nos darveshlarni boqmog'i lozim.

Ulug'bek

Shunday razil va tilanib iflos kun ko'rmak
Haromxo'rlik, o'g'irlikdir. Gunohi azim,
Sen, Berdiyori, yasovuldan o'n kishi olib,
Shu o'vara darveshlarni hasharga hayda.
Zarafshondan men chiqargan "Mirzo arig'i"
O'zanini kavlab biroz terlab ko'rsinlar.

I darvesh

Biz — dargohi ilohining gadoylarimiz.

II darvesh

Ibodatdan bo'lak bizning vazifamiz yo'q.

Ulug'bek

Mehnat nima ekanini o'rgansalar
Bundan a'lo hunar ham yo'q, savob ham yo'qdir.

Berdiyori

Davlatpanoh, ruxsat bo'lsa, shu bedumlarga
Elliktadan tayoq-payoq qoqtirsam deymen.
To shu darvesh-parveshlarning kasofatlari
Ariqning pok suvlarini harom qilmagay.

Ulug'bek

Berdiyori, sen aytganimni qilgin, vassalom,
Ho'kiz bilan otga ishlat tayoqlaringni!

Ko'r qalandar

Ey, Xudovand, o'zing asra, bandalaringni,
Bedinlardan darveshlarga balo yetmagay!

Berdiyori

Yuring, sizga hunar-punar topib beraman.
Non-pon qaydan chiqar ekan, bir bilib qo'ying!
(*Berdiyori bir necha yasovul bilan
darveshlarni haydab ketadi*)

Sayid Obid

Hazrat sulton qaltis bo'ldi shu farmoningiz,
Darveshlarni ahli Olloh debdi valilar.
Xo'ja Ahror buyurganki: Agar devorda
Bir darveshning naqshi tasvir etilgan bo'lsa,
U ko'chadan ta'zim qilib o'tib ketmoq farzi!
Endi xo'ja darveshlari mardikor bo'lib
Ariq qazsa, Xo'ja Ahror arazlamasmi?

Ulug'bek

Sayid Obid, bugun ko'rib turibmanki men,
Tunov kungi tanbeh sizga kor aylamabdi.
Menga ayting: mamlakatda necha sulton bor?
Qani ayting: kim bu yurtida sohibi farmon?
Siz sultonga qarammisiz, yo'qsa Xo'jaga?

(*Sayid Obid jim*)

Siz sabrimning kosasini to'ldira ko'rmang!
Ketdik, do'stlar!

Ulug'bek va mahramlari darvozadan kirib ketadi. Xalq tarqaladi.
Sayid Obid holda ular orqasidan uzoq qarab turib qoladi.

UCHINCHI KO'RINISH

Parda oldi. Chap tomondan **Abdullatif** bir necha sipohlari va o'z mahrami **Abbos** bilan kirib kelib, o'tayotganida, o'ng tomondan **Xo'ja Ahror** bir necha muridlari bilan unga duch kelib qoladi. Ular yo'l o'rtasiga kelib ro'para bo'lganda **Xo'ja Ahror** to'xtab, keskin nazarlar bilan **Abdullatifa** qarab qo'yadi. Bu qarashning sehri bilan **Abdullatif** birdan eshon oldida to'xtab, tikilib qaraydi. Ikkalasi ham bir necha soniya bir-biriga tikilib qarashadi. Birdan **Abdullatif** eshon oldida tiz cho'kib, uning qo'lini tutib o'padi. **Eshon** qo'l ko'tarib unga fотиha o'qib, so'ngra yo'lida davom etib ketadi. **Abdullatif** uning orqasidan bir muddat ixloskorlik bilan qaragandan keyin, o'rnidan turadi va o'z sipohlari bilan teskari tomonga chiqib ketadi.

* * *

Parda ochilganda Samarqandda, Ko'ksaroyda katta mehmonxonani ko'ramiz. **Ulug'bek**, **Shayxulislom**, **Bek Arslon**, **Sakkokiy**, **Abdurazzoq**, **Qozi Miskin**, **Devonbegi**.

Ulug'bek

Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zimiz:
Fitna-fasod bostirildi ko'b zahmat bilan.
Buni sizdan yashirmoqqa hech bir hojat yo'q.
Qo'zg'olonning boshliqlari asir olindi.
Fitnachilar Shosh o'lkasin bizdan ajratib,
Alohida davlat qurmoq qasdida ekan.
Qo'zg'olon-ku bostirildi. Ammo, fitnaning
Kalavasi hanuz to'la yechilgani yo'q.
Umid shulkim, bundan buyon urush bo'lmagay.
Lekin har dam sarhadlarni mahkam saqlashni
Hech faromush qilmagaysiz, sardor Bek Arslon.
Amu bilan Sirdaryoning o'rta yeridan,
Ajdodimiz avaylagan Movarounnahrndan
Bir kesak ham berilmaydi begonalarga.
Men sizlarga aytadigan ikkinchi so'zimiz:
Ma'lumingiz, **Abdullatif** Mirzo o'g'limiz,

Taxtimizning valiahdi, saltanat baxti,
O'z amakivachchalari birla kelishmay.
Urush qilib yengilgandi, Alouddavla —
Mening inim Boysunqurning o'g'li, jahl ila
Uni Hiro't qal'asida hibsi etgan edi.
Mavlolonlar, meni ko'proq tashvishga solgan
Temuriylar o'rtasida shu nizolardur.
Shayxulislom, bundan battar tahluka bormi?

Shayxulislom

Yo'q, shahriyor. Yurt ichida og'a-inining
Yoqalashib urushgani, xorijdan bosgan
Hazor-hazor dushmanlardan ming chandon battar.
Qarindoshni o'ldirmoqning uvoli buyuk.

Ulug'bek

Men ularni yarashtirib tinchita oldim.
Abdullatif eson-omon qamoqdan chiqib,
Bugun kelib yetgusidir bizning dargohga.
Shu uchun ham janoblarni chaqirtirdim men.
Endi mening madadkorim bo'lsa yonimda,
Saltanatning tadbiriga qo'shilar idrok.
Hukumatning o'ng qo'lida ortar quvvati.

Hamma

Inshoolloh, bajo bo'lur aytganlaringiz.

Devonbegi

(kirib keladi)

Shahzodayi juvonbaxt — **Abdullatif**bek!

Abdullatif yonida **Abbos** bilan kirib keladi. U otasining oldiga bo-
rib, ta'zim qiladi. **Abbos** eshik oldida haykalday qotib turadi.

Abdullatif

Amir Temur dargohining baland toqiga —
Davlatpanoh otamizga duo-yu salom!

Borib **Ulug'bekning** qo'lini o'padi. **Ulug'bek** uni quchoqlab peshanasidan o'pib, o'z yoniga o'tqazadi.

Hamma

Marhabo, marhabo!

Ulug'bek

(*mehribon*)

Mahbuslikning iztirobin dildan chiqaring.

Uzr istab tavba qildi Alouddavla.

Temuriylar xonadoni bir bo'lsa agar,

Turkistonga na zavol bor, na xavf-u xatar.

Mahbuslikni bir ertak deng yo tush hisoblang.

Axir, inson bandi bo'lib qolgani bilan

Uning ismi o'zgarmas-ku, zoti o'lmas-ku!

Axir, atir bir shishaga berkitilganda,

Bu gap, atir past narsadir degani emas.

Yo oltinni maxfiy joyga yashirgan bilan

U, arzimas tosh ekan deb kim ayta olur?

Mahbuslikning iztirobin dildan chiqaring.

Samarqandda bo'lib, bizning davlatxonada

Saltanatning ishlariga qatnashib turing.

Toki, men ham ko'proq fursat topib shu zamon

Shug'ullanay chala qolgan fanlarim bilan.

O'g'lim, hayot bizga emas abadiy yo'ldosh.

Dunyo sirin endi biroz anglar-anglamlas,

Ado bo'lar tole bizga ajratgan muhlat.

Ha, azizim, mening umrim kuzi boshlandi....

Xo'sh, safarning hordig'ini borib chiqaring!

Abdulaziz iningizning bemorligini

Eshitgansiz?

Abdullatif

Ha, eshitdim.

(*o'z-o'ziga*)

Eshitmayin qolarmidim men!

(*turib*)

Garchi safar bizni g'oyat toliqtirsa-da,
Buzrukvorim, sizning so'z-u suhbatigizdan
Fayz olmoqlik bizlar uchun chin saodatdir,
Ota lafzin dilga ilmoq ezgu odatdir.
Ruxsat bo'lsa qolib tinglay farmoyishlarin.

Ulug'bek

Borakallo! Arboblarning kamyob xislati:

Muhim bilan nomuhimni ajrata olmoq.

Zotan, yoshlik va horg'inlik bir-biriga zid,

Qoling, mayli!

Abdullatif

Qiblagohim, mahramimni tanishtirayin:

Abbos o'g'lon ko'p sinashta yasovullardan.

Otasi ham sizga ma'lum: Sayid muhtasib.

Ulug'bek

Unga javob.

(*Abbos chiqadi*)

Abdullatif, shu mahramingiz

Otasiga o'xshamas deb umid qilaman.

Sayid Obid qo'rs va dag'al, kekchi, badraftor

Ko'r-ko'rona taassubchi, urfonga dushman.

Shikoyat ko'p, fuqaroga orom bermaydi.

Shayxulislom

Ko'b noto'g'ri talqin etar shar'i-sharifni!

Abdurazzoq

Muhtasibman, sayidman deb, safsata sotib

Hatto sulton shaniga ham til tegizdi u.

Sakkokiy

Qizi bitta mullabachcha bilan sevishib,

Uydan qochib ketganiga shuncha tajangki,

Imkon topsa madrasa-yu mudarrislarini,

Talaba-yu kitoblarni kufirda ayblab,
O'tga yoqqan bo'lar edi. Faqat shahriyor
Savlatidan hadiksirab tiyadi o'zin.

Ulug'bek

Bu amalda qolishiga yetmaydi ko'zim.
Sayiddur deb ko'p kechirdim, ammo befoyyda.

Abdullatif

Buzrukvorim, shafqatingiz olamga mashhur.
Abbos o'g'lon, menga g'oyat berilgan mahram.
Og'ir sinov chog'larida, bandiligimda
Xizmatimdan ketmay qildi kamarbastalik.
O'zi jasur, og'zi mahkam. Haftalab ba'zan
Undan biron "g'iq" sadosi ham eshitilmas.
Otasining qiliqlarin yoqtirmasa-da,
Otasining halolzoda o'g'li-ku, axir!
Bu to'g'rida menga biroz aytgan edi
Muhtasibni mansabidan haydamay hozir,
Yana bir bor kechirishni o'tinaman men.

Qozi Miskin

Payg'ambarning hurmatiga, siz shu sayidni
Muztar qilib xalq oldida sharmanda etmang!
Unga hatto Xo'ja Ahror qattiq ixlosmand.

Bek Arslon

Saltanatning g'animlarin tobakaygacha
O'z holiga biz qo'yamiz, hazrat shahriyor!
Menga faqat bir imongiz yetadi, valloh.
Xo'jasini, sayidini, murid-muxlisin
Xud asfalas-sofilinga jo'nataman men.
Kallalardan minor tikish yangi gap emas!

Ulug'bek

Ha, chamasi Xo'ja bilan muhtasib qo'ldosh.
Har ikkovin chunki nurdan ko'zi qamashar.

Ammo, sardor, hovliqasiz shu taklif bilan
Bu ravshanki, sardorlarning boshidan ko'ra
O'ng qo'llari durust ishlar. Ammo, ne chora?
Bilasizmi, avomlarning kallalarida

Shu qadar ko'p qorong'ilik hujralar borki,
Har birida yashiringan bittadan xo'ja.

Yana biroz sabr etaylik. Abdullatifning
Iltimosin inobatga oldim, hazratlar!

Men sizlarga aytadigan uchinchi so'zim:

Xaloyiqning ahvolini o'ylamoq kerak.

Sultonlarni "Zillolohu fil-arz" deydilar.

Bu — Xudoning yer yuzida soyasi demak.

Soya bo'lib soyangdagi yerni bilmasang,

Bu — sultonlik vazifasin unutmoklikdir.

Agar yurtning fuqarosi tunda uxlamay,

Faryod tortsa, demak shohning vijdoni uxlar.

Ko'p o'yladim dehqonlarning tirikchiligin.

Axir, olam obodligin sababi ular.

Bani odam oziqasin berar u qo'llar.

Lekin, bizning a'yonlar-chi, xo'sh, kiborlar-chi?

Hayvondan ham pastga urar qishloq ahlini.

Non Yeymiz-u, g'allakordan xabarimiz yo'q.

Kabob eymiz qo'ychivondan olmaymiz xabar.

Olma yeymiz bexabarmiz lekin bog'bondan!

O'ylab-o'ylab bugun shunday qarorga keldim:

Tunov kungi g'alabaga shodiyona deb,

Va shahzoda eson qaytib kelgani uchun,

Qishloq ahli to'lab kelgan o'lpon-xirojni

Uch baravar kamaytishga farmon chiqardim.

Qozi Miskin

(o'z-o'ziga)

Piri eshon bunga sira rozi bo'lmaydi,

Ulug'bek

Xo'sh, xirojlar, daromadlar qisqarib ketssa,
Nizom, qo'shin, qasri sulton, davlatxonamiz,

Madrasalar, sipohiyalar qanday yashaydi?
Bu savolni men o'qiyman ko'zlarimgizda.
Buning faqat javobi shu: chet o'lkalardan
Kelayotgan savdogarlar va binobarin,
Chet yurtlarga mol-u mato chiqarayotgan
Bozorgonlar xirojini oshirmoq lozim.
Buni "Tamg'a xiroji" deb farmon yozildi.
Bu to'g'ri fikrlarni bilmoqchi edim.

Shayxulislom

Niyatlari bisyor oliy va himmatparvar.
Lekin, andak mulohaza qilinsamikan?
Jannatmakon Shohrux Mirzo yasoqlariga
Bunday farmon xilof kelib qolmasmikan-a?
Odat, ya'ni: bu — ikkinchi tabiat, shohim.

Ulug'bek

Gapingiz rost,
Shayxulislom biroq, insonlar
Odatlarning sarhadida qolganda edi,
Ochilmasdi yangi yo'llar, yangi ufqlar.
Bobolarning qonunlari gar ma'qul bo'lsa,
Ularni ko'z cho'g'i kabi saqlamoq zarur.
Ammo, zamon zayli bilan eskirib ketgan
Qoida-yu qonunlarni ag'darmoq lozim.

Abdurazzoq

Nushiravon Odil o'zi bu farmonlarga
Ikki qo'li bilan imzo chekardi, shaksiz...
Bu farmonlar muhrlansin, tarixga kirsin,
Ulug'bekdan bani odam bo'lsin minnatdor.

Bek Arslon

Hazrat sulton buyurgani hammaga qonun.
Kim "yo'q" desa uni darhol "ha" dedirmoqqa
Kuchimiz ham, o'chimiz ham kifoya, valloh.

Sakkokiy

Lutfan, ulug' ish qilingan, boshqa gapim yo'q.

Qozi Miskin

Daha ahli o'lpon, soliq to'lab kelgan xalq.
Odamato zamonidan qolgan bu qonun.
Ular holin yengilatish davlatga xatar.
Yalqovlikka olib borar bu hol ularni.
Savdo ahlin siz, bil'aks, qiynab qo'yasiz.
Savdogarlik payg'ambarning kasbi edi-ku!
Tamg'angizdan Eshon xo'ja ranjir, albatta.
Chunki, uning karvonlari Chinga, Misrga,
Balxdan o'tib Dehligacha qatnab turmoqda.
Janob sulton, balki bu gap sizga yoqmaydi.
Lekin, bizdan mulohaza so'rar ekansiz,
Ra'yimizni yashirmayin aytgani yaxshi.

Ulug'bek

Masala hal. Mamlakatning og'ir yukini
Savdogarning yelkalari ko'tara olur.
Chunki, katta daromadning imkoni ham zo'r.
Birinchi gal xazinaga xiroj to'lagay
Ulug'bekning tijoratchi karvonlari.
Toki, ibrat bo'lg'ay barcha bozorgonlarga.

Abdullatif

Qiblagohning takliflari bag'oyat to'g'ri!
Unga xilof so'zlamoqlik — kam idroklikdir.

Ulug'bek

Sizlar bergan maslahatlar uchun tashakkur!
Qozi Miskin ne deyarin bilardim o'zim.
Lekin, uning aytganlari taklifimizning
To'g'riligini yana bir bor ayldi tasdiq,
Tun saharining bo'lishidan bergandek darak.
Devonbegi, farmonlarni keltir!

Devonbegi qo'lidagi farmonlarni **Ulug'bek** oldiga qo'yadi.

Bir, ikki...

(*farmonlarni varaqlab imzo qo'ya turib, yozilgan farmon so'zlarini o'zicha o'qiy turib*)
"Amir Temur himmatidan Ulug'bek so'zim"

(*farmonlarni imzolab oyoqqa turadi*)

Farmonlarga javobgardir faqat sultonlar...

P A R D A

TO'RTINCHI KO'RINISH

Ko'ksaroy. Haramxona. Kunduz, nahor chog'i. **Ulug'bek**ning mu-tolaaxonasi orqasidagi eshik **Firuz**ning yotoqxonasiga olib boradi. De-vordagi tokchalarda talay muzayyan kitoblarning muqovalari ko'rinadi. Keng va baland marmar kursi ustida qog'ozlar va daftarlar taxlab qo'yil-gan. **Firuz** kursi orqasida o'tirib dars tayyorlaydi. U boshini ko'tarib turadi va devordagi baland oynaga qarab o'z-o'zidan zavqlanadi.

Firuz

Ko'b g'alati bir nasibang bordir, Firuz!
Husning desang, rashk qilguday, joyida ekan.
Sen bog'bonning kulbasida dunyoga kelding,
Qashshoqlikda zahmat chekkan bir qizcha eding.
Ammo, bugun iqomating shu qasri oliy.

Shuncha oddiy bir odamga shuncha xush tole.
Bular bari muhabbatning yaqqol isboti.
Seni sevar bu dunyoning eng ulug' zoti.
Haramdagi xonzodalar, kibor xonimlar,
Ulug'bekning nazaridan qoldi barchasi.
Oh, Mirzoning osmon qadar ulug'vor ishqi
Faqat menga bag'ishlansa... Qanday saodat!
Bu shunday bir saodatki, tushga o'xshaydi.
Ko'z tegmasin, ko'z tegmasin bunga ilohim!

(*derazadan kunga qarab*)

E, ustozning keladigan vaqti bo'p qoldi.

Kursiga o'tirib, daftarini varaqlab shug'ullanadi. **Ulug'bek** kirib keladi.

Firuz

(*turib*)

Valine'mat buyursinlar, salom alaykum!

Ulug'bek

Xo'sh, Firuz! Xo'sh, bugungi darsing tayyormi?
Mulla bo'lib qolindimu yo hali bormi?

Firuz

Siz topshirgan masalalar bari yechildi.
Bir ko'ring: shu hisobimda maxraj to'g'rimi?

Ulug'bek

To'g'ri, to'g'ri, borakallo. Endi ash'ordan
Nimalarni yodlading-u, qanday tushunding?

Firuz

Men bitta bayt topib oldim, g'oyat ma'noli...
Uning forsiy matni shunday:
"Harchand, mo'iki-ho'sn baziri-negini to'st,
Shuxiy mako'nki chashmi-badon dar kamini to'st".

Ulug'bek

Shu baytning turkiysini anglatib ber-chi!

Firuz

Ya'ni, shoir demoqchiki: "Garchi go'zallik
Mulki sening uzugingning tagida turar,
Beparvolik qila ko'rma, zeroki, har on
Pistirmadan yomon ko'zli dushmanlar qarar".

Ulug'bek

Ma'no senga tamomila tushunarlimi?

Firuz

Faqat, yolg'iz bir nuqtaga tushunolmadim:
— Uzugining ostidagi mamlakat — nima?
Qanday sig'ar bir uzukning tagiga bir mulk?

Ulug'bek

(*kulib*)

Uni baytning shoiridan so'ramaysanmi?

Firuz

(*sho'x*)

Yo uni baytning shoiridan so'rayapman-da!

Ulug'bek

Firuz, ne demoqchisan?

Firuz

Buni yozgan... Siz!

Ulug'bek

Qoyil, qoyil... Yigitlikda gohi-gohida
Mashq qilingan g'azallardan qolgan bir parcha.
Lekin, buni qanday topding! Ko'p yil o'tgan-ku!

Firuz

Shayx Nizomiy "Xamsa" sini o'qiganimda
Orasidan shu bayt chiqdi. Bu sizning xat-ku!
(*ipak qog'oz parchasini ko'rsatadi*)

Ulug'bek

Fosh etildim. Taslim bo'ldim. Iqror etaman.
Iqror bo'lsam yengillashar zora jazoyim.

Firuz

Siz uchun ko'p yengil jazo: aytib berasiz
Uzuringiz ostidagi mulk degan nima?

Ulug'bek

Menga bir vaqt "Ilmi aruz" ta'lim qilganda
Ismatullo Buxoriy, u — rahmatlik ustoz.
O'rgatardi: "Alma'ni fib — batnush shoir" deb.
Ya'ni: shoir ichidadur she'r ma'nosi.

Endi mening yuragimni sen yormasdan oq,
Aytib beray so'zning sirin:

(*barmog'idagi uzugini ko'rsatib*)

Mana bu uzuk.

Bu — uzukning ko'xonasi... Bu gavhar emas.
Yaxshilab boq: podshohlik muhri o'yilgan.
Podshohning muhri esa farmonga dalil.
Farmon esa, mamlakatning egasiga xos.
Tushundingmi?

Firuz

Xo'b tushundim. Sog' bo'ling, ustoz!
O'zingizga oid ekan shu bayt ma'nosi.
Valine'mat, dushmanlarning nayranglaridan
Xudovando o'zi sizni asrasin, omin!

Ulug'bek

Oh, Firuz, bo'lmasayding sen bu olamda,
So'nar edi yuragimning musiqasi ham.
Sen borsanki, menga bahor so'lim ko'rinur,
Gul sepilgan sharofati yo'lim ko'rinur.
Biz hayotning yo'llarida uchrashdik, biroq —
Bir uchida sen turibsan, u birida — men.
Sen bu yo'lning qadamlaysan boshlang'ichida,
Oh, men esam, yaqinlashdim yo'l oxiriga.
Ammo, yillar ko'paygani, soch oqargani
Qalbning sevmoq va sevilmoq ehtiyojini
Inkor eta olarmi? Yo'q! Keksa yo'lchilar
Cho'llab qolsa yoshlardan kam suv ichmaydi-ku!
Bobom meni uylantirdi o'smir chog'imda.
Na muhabbat anglar edim, na muomala.
So'ngra, Temur avlodiga xuddi xizmatday
Xotin olmoq siyosiy bir vazifa bo'ldi.
Bir yostiqaqqa bosh qo'yildi, yuraklar-chi: yot.
Xotirlasam, meni bosar xijolat, uyat.
Seni ko'rdim va yangitdan yashardi ko'nglim,

Go'yo endi umrim mangu, yo'q go'yo o'lim.
Hislarimni podshohlik quritilmadi,
Jang olovi muruvvatni eritilmadi.
A, Firuza, hammadan ham senga ayonki,
Sultonlarning ham ko'ksida o'tli qalbi bor.
Shohning qalbi tosh deganlar g'oyat xatokor.

Firuza

Valine'mat, shu oftobday menga ravshanki,
Koshonalar hashamati, dabdaba emas,
Shu insoniy qalbingizdir meni band etgan.
Axir, mening ustozimsiz, yagona ustoz,
Sizga qancha minnatdorlik bildirsam, bu oz...
Himoyaga olib faqir, nodon bir qizni,
Ma'rifatning chirog'iga maftun etdingiz.
Murabbiy ham, muallim ham bo'ldingiz menga.
Borib-borib qalbidagi sizga ehtirom
Ehtirosli muhabbatga aylandi butun.
Hayotimning boisi ham, intilishi ham
Bo'lib qoldi bu dunyoda ustoz Ulug'bek!

Ulug'bek

Ha, Firuza, men bularni yaxshi sezaman.
Balki seni xo'rlaydilar orqavorotdan.
Bog'bon qizi, past tabaqa, fuqaro derlar.
Zotan, sira tushunmaslar, bechora ko'rlar
Oltin ko'kdan tushmas, yerning tagidan chiqar.
Sen bek qizi emassanki, bo'lolsang beka,
Sen xon qizi emassanki, bo'lsang xonika.
Sulton va shoh nasabidan emasdir asling,
Xo'jalardan, sayidlardan emasdir nasling.
Ammo sening shajarangda bir ustunlik bor:
Onang mehnat, otang esa — zakovat bo'lmish.
Senga unvon o'zim topib qo'ygan bir laqab.
Sening noming Firuzaoy bo'lsa yarashur.
Chunki oydin eng vafoli aziz do'stimiz,

Chunki oydin dunyomizning sodiq hamrohi.
U hech qachon va'dasiga xilof chiqmaydi,
Tayinlangan muhlatida kelar muntazam.
Aldoqchilik, dangasalik unga begona,
Koinotda tanti qo'shni, dilbar dugona.
Oy suzadi firuzarang samovat aro,
Firuzarang ko'kka berar oy doim oro.

Firuza

Dunyo shuncha yaxshi ekan, yashamoq laziz.
Nahot shuni yoqtirmagan kishilar ham bor?

Ulug'bek

Bor, azizam, yomonlikning gumashalari,
Tek tursalar, jigar-bag'ri ezilgan pastlar,
Mamlakatda osoyishning kushandalari,
Qon hididan sarxush bo'lgan boshi buzuqlar,
Zuluk bo'lib el qonini so'rgan hayvonlar.
Biz bulardan bittasini hozir ko'ramiz.
(*qo'lni qo'lga uch marta uradi*)

Devonbegi kiradi.

Devonbegi, hozir olib chiqing bu yerga
Qo'zg'olonchi qipchoqlarning qo'rboshisini!
(*devonbegi chiqadi*)

Ulug'bek

Shu Buroqbek degan g'oyat yovuz jonivor.
O'zi yurtga bek bo'lmoqlik maqsadida u
O'z otasin, qardoshlarin so'yib tashlagan.

Firuza

Unday bo'lsa, sizga xalal bermay ketayin!

Ulug'bek

Yo'q, ketmagin, sen ham ko'r shu kallakesarni.
Anglia, davlat tepasida ne-ne tashvish bor!

Devonbegi va uning orqasidan qo'llari bog'liq Buroqbekni kutuvchi ikki yasovul olib kiradilar. Buroqbek chinakam kallakesar qo'rboshidek har tarafga g'arazli, yovvoyi nazar tashlaydi. Uning qiyo-fasi ko'chmanchi bosqin elatlariga xos haybatli va badaviy.

Devonbegi

(*Buroqbekka*)

Tiz cho'k, mal'un, podshohning huzurida, tez!

Buroqbek bo'rilaricha xavfsirab qarab turganda **Devonbegi** uning yelkasidan bosib tiz cho'kishga majbur etadi.

Ulug'bek

Tur! Turg'izing bu ablahni! Senmi, Buroqbek?

Aytgin! Nega xaloyiqqa senlardan kun yo'q?

Sen insonmi yoki odam shaklida bo'ri?

Bir dasta o'g'ri,

Suv o'miga qon ichasiz, elatni to'zg'ib,

Sarsari och qashqirlarday yo'llarda izg'ib.

Endi tag'in kallalarda boshqa bir havas.

Sen sultonga nega qilich ko'tarding, nokas?!
— 230 —

Buroqbek

Sirdaryoning bo'ylarida bizning bobolar

Hukm surgan. U tuproqlar bizning mulkimiz.

Biznikidir Toshkent shahri, Chirchiq uvasi.

Samarqandga mute bo'lmoq istamaymiz biz.

Chunki, din-u shariatning puturi ketdi.

Biz o'zimiz kofirlarning ellarin bosib,

Egallasak dini islom topadi rivoj.

Qul-u, pul-u o'lja bilan boyiydi beklar.
— 231 —

Ulug'bek

"Bizning", "bizning", "biznikidir!"

Axir sizlar kim?

Buroqbek

Chingizxonning, Jo'jixonning avag'asi biz!

Ulug'bek

Sirdaryoning suvlarini sizning Jo'jixon

Qalpog'ida olib kelgan emas-ku, axir!

Bu muddao xom xayoldur. Rostini aytgin:

Sen kimlarning qutqusiga uchib qo'zg'alding?

Buroqbek

Biz o'zimiz...

Ulug'bek

Shundaymikan?

Devonbegi

(*Ulug'bekka bir parcha qog'oz berar*)

Hazrat shahriyor,

Bu yozuvlar Buroqbekning qo'njidan chiqdi.

Ulug'bek

Nega shunday pora-pora?

Devonbegi

Hazrat shahriyor,

Biz bu bekni hozir sizga olib chiqqanda,

Ust-boshini tintib ko'rdik, etik qo'njidan

Bir buklangan noma chiqdi, ammo bir zumda

U qo'qqisdan o'zin menga tomon tashladi,

Qo'llari band bo'lganidan u og'zi bilan

Xatni qopib, yirtib oldi sirtlonday chaqqon.

Arang ushbu parchalarni qutqarib qoldik.

Ulug'bek

(*qog'ozlarni qarab*)

Eh, kerakli so'zlar ko'pi yirtib olingan.

Imzosi yo'q... Muhri ham yo'q. Jumlarlar uziq.

Faqat ayrim so'zlargina: "Inshoalloh biz"...

"Kofir sulton" ... "Xo'jamizning fatvosi birla"...

"Shariatni dastur qilib" ... "Bu xizmatlaring" ...

"Diyori Shosh" ... Boshqa so'zlar yirtilib ketgan.

Ammo bu ham dalil ekan katta fitnaga.
E-he, g'oyat uzun ekan isyonning ini.
Menga qarshi tayyorlashgan katta suiqasd.
Shu xatni kim yozgan senga?

(*buroqbek jim*)

Aytgin, qo'rqmagin,
Sendan ko'ra u kishini bilmog'im zarur!

Abdullatif kirib keladi.

Abdullatif

Buzrukorim huzuriga ruxsat so'rayman!

Ulug'bek

Xo'p keldingiz, Abdullatif, ko'rib eshiting,
Temuriylar davlatining yovlari kimlar?
Men ko'zimning qorasidek qirq yil asragan
Saltanatga tuzoq qurgan qanday razillar!
Razm soling, mendan keyin hukmdorlikda
Kimlar do'st-u, kimlar dushman bo'lishin biling!
Mamlakatning butunligin o'ylang doimo!

Abdullatif

Mamlakatning butunligin Tangri saqlasin!

Ulug'bek

(*Buroqbekka*)

Aytgin, aytgin, sen-ku qo'lda qo'g'irchoq, xolos.
Aytsang seni bo'shataman, yurtga qaytasan.
Men bir so'zli odamman-ku! Kishanin oching!

Buroqbek qo'lidan kishanlarni ochadilar.

Mendan qo'rqma! Ayta qolgin!

Buroqbek jim.

So'yla, ko'namak!

Buroqbek jim.

Menga tobe bo'imoqlikka ahd etsang agar,
Ulusingda, bekligingda qoldiraman, bil.

Faqat, so'yla!

Buroqbek jim.

Boq. Firuza, kushandalarda
Nomardlikning ildizlari shuncha chuqurki,
Ular hatto rostgo'ylardan gumonsitarlar.
Vaholanki, Sharq-u G'arbga kunday ayonki,
Umrida hech yolg'on aytgan emas Ulug'bek!

Buroqbek o'g'rincha **Abdullatif**ga qarab qo'yadi. U juda maxfiy tarzda unga "jim" degan ma'noda ishora qilib, lablarini tishlab qo'yadi.

So'zlamaysan! Chunki, chindan kallakesarsan,
Axir chindan kallakesar sherigin aytmas.

(*devonbegiga*)

Olib borib avaxtaga tashlang, o'tirsin,
To egasin aytmaguncha zindonda tursin!

Buroqbekni olib ketishadi. **Ulug'bek** xat parchalarini **Firuzaga** berib.

Ol Firuza! Oliymaqom mansabdordlardan
Menga kelgan barcha xatlar menda saqlangan.
Qaydaligin sen bilasan, solishtirib ko'r:
Bu xat kimning dastxatiga o'xsharkan, qani!

Firuz

Bosh ustiga, maktublarni ko'rib chiqaman!

Ulug'bek

Buguncha bas, Abdullatif, sizga ijozat!
Yur, Firuza!

Haram tomonga yuradilar.

Abdullatif

Qiblagohim, menga bir dam iltifot qiling.
(*Firuzaga karab*)

So'raymanki, bu gapimiz bo'lgay xilvati.

(*Firuz chiqadi*)

Qiblagohim! Men huzurga kirishdan maqsad:
Qo'zg'olondan xafaligim sizga bildirish,
Va tergovning boruvini tezroq jildirish.
Buroqbekning tergovini, lozim topsangiz,
Hozir menga siz havola etsangiz, deyman.
Undan sirni olishimga imonim komil!

Ulug'bek

Shunday bo'lsin!

(*haramga kirib ketadi*)

Abdullatif

(*yo'l g'iz*)

Nega, nega, yuragimni qoplar iztirob
Uni ko'rsam yo eshitsam, yoki o'ylasam?
Axir u-ku, bu bevafo diyorda emas,
Mag'ribdan to Xonbaliqqa, Rumdan Hindgacha,
Misrdan to Tabrizgacha eng muhtaram zot.
Ammo men-chi, unga faqat xusumatim bor.
Ko'rolmayman, ko'rolmayman uni, vassalom.
O'g'lining o'z otasiga osiy bo'lishi...
Uh... Bu yomon bir jinoyat, dahshatli gunoh.
Ammo netay? Go'yo uning har tirik kuni
Meni bir yil qaritadi, go'rga eltadi.
Bu g'arazning boisi ne? Ko'p mushkul savol.
Shunday ekan, yaxshilikni unutish oson,
Yomonlik-chi, xotiradan chiqmas umrbod.
Ne chora bor? Shunday ekan inson xislati.
Men saltanat noibiman, valiahdiman.
Buni kecha u qaytadan tasdiq ayladi.
Ammo qachon? Necha-necha yillardan keyin
Men bu baxtga erishurman? Tangri biladi.
Balki besh yil, balki o'n yil, balki o'ttiz yil.
Axir, uning o'z otasi Shohrux Mirzo ham,
Shohrux Mirzo padarlari Amir Temur ham

Yetmishlardan oshirdilar umr manzilin...
Bordi-yu bu ulardan ham ko'proq yashasa!
Qachon, axir, shohlik tojin boshga qo'yaman?
Qarigandan keyin tojni boshga uraymi?!
Barcha tishlar to'kilgandan so'ng dasturxonda
Mingta laziz taom tursa, tatiydimi? Yo'q.
Sulton bo'lsang, haramingda yuzlab dilbardan
Har kechada bittasining labin so'rmasang,
Hamla qilib boy ellardan o'lja olgani
Sipohlarga o'zing sardor bo'lib yurmasang,
Bunday shohdan sahodagi yo'lto'sar afzal.
Ammo unda hali qarish alomati yo'q.
Fikri tetik, o'zi chaqqon, vujudi sog'lom.
Hanuz sevgi bog'chasidan gullar termoqda!
Firuzaning og'ushida yashnashin qarang!
Tavba! Xudo ko'rsatmasin, yuz yashasa-ya!
Yo'q, baxt uchun birovlarning ajalin kutmoq,
Bu — baliqni tavakkal deb qo'l bilan tutmoq!
Agar fursat qo'ldan ketsa, xarob bo'laman.
Hozir meni u valiahd desa-da, lokin,
Menga tamom ravshandirki, bu — nochorlikdan.
Men bilaman, u ko'p sevar Abdulazizni.
Biroq, inim og'ir xasta, bu — mening baxtim.
Otasi ham bilar uning norastaligin.
Menim boshqa qardoshlarim o'ldi yoshlikda,
Bunday yaxshi o'lmlar ham mening omadim.
Ha, u meni yoqtirmaydi. Chidar noiloj.
Chunki, istar o'zidan so'ng bu taxt-u, bu toj
Har qalay o'z farzandiga muyassar bo'lgay.
Bo'lmasa, u meni sira yoqtirmaydi, yo'q!
Axir, Tarnob urushida, Alouddavla
Lashkarini yorib o'tib, qochirib qo'ygan!
Men edim-ku, ammo sulton fathnomani
Abdulaziz sharafiga e'lon ettirdi.
So'ngra, Hirot qal'asida Ixtiyoriddin
Qo'rg'onida yotgan mening lak-lak oltinim

Dushmanlardan qaytarilib olinganida
Oltinlarni, bu saltanat pulidir deya,
Menga bermay xazinaga qo'shib qo'ydi u.
Raqiblarim meni asir olib Hirotda,
Sazoyidek kamarimni yechdirib beldan,
Ko'cha-bozor rasvo qilib kezdirganida,
U, Firuza og'ushida yoki rasadda
Yulduzlarning mehri bilan band bo'lib yotdi.
Faqat o'zin sha'ni uchun meni bo'shatdi.
Yo'q, noiloj aytadi u meni "valiahd".
O'g'ilning o'z otasiga osiy bo'lishi!..
Uhh... Bu yomon bir jinoyat, dahshatli gunoh.
Ammo Xo'ja Ahror bir kun va'zida degan:
Din dushmani bo'lsa hamki qardoshing, otang,
Unaqasin daf aylamak savobi azim.
Bu bahona vijdonimni biroz yupatar.
Uni dinga xilof yurgan sulton derlar-ku!
Tarbiyasi menga o'tgan Gavharshod bibim,
Bilganimcha, shu tufayli undan norozi.
Xo'ja Ahror o'z murid-u muxlisi bilan
Dahriy shoh deb unga qarshi yog'dirar qahrin.
Men bulardan istifoda etmog'im lozim.
Shoshmoq kerak Abdullatif... Yo'qsa har damda
Sir ochilib bo'lmagaysan tag'in sharmanda.
Undan keyin toj da'vosi narida tursin,
Saroyga ham yo'liqtirmay qo'yadi seni.

Qo'lin qo'lga uradi, mulozim kirib keladi.

Buroqbekni olib kirgin!

Mulozim chiqadi.

Har ehtimolga,
Bir chaqirib berk turishni, sir bermaslikni,
Tayinlashim, unga dalda berishim lozim.
Qarang, xatning egasini aniqlamoqni
Kimga qildi havola shoh? — Bir kanizakka!..

Mayli, ming-ming eski xatlar ko'rilgunicha
Xat egasi o'z ishini tugallab qo'yar.

Mulozim Buroqbekni olib kiradi.

Chiqib turgin, buni o'z zim qilaman so'roq!

Mulozim chiqadi.

Epashanglik qildingiz, bek!

Buroqbek

Butkul puch bo'ldik.

Va'dangizda turib isyon ko'tarmadingiz!

Abdullatif

(*barmog'ini labiga bosib*)

Hap... sh—sh—sh! Hirotda bandi bo'lib yotganligimni
Bilmagansiz, pala-partish qo'zg'alibsiz siz!

Buroqbek

Chora nima? Qo'lga tushib xarob bo'ldim-ku!

Abdullatif

Umidsizni shayton derlar. Bardosh bering, bek!
Butunlay puch bo'ldik, deysiz... Bu noo'rin gap!
Endigina boshlanmoqda kurash... ko'rasiz.
Va lekin sal og'zi bo'shlik qilsangiz... Tamom!
O'zingiz ham, elingiz ham barbod bo'ladi.
Siz... Meni hech tanimaysiz!.. Uqdingizmi? Ha?
Mabodo siz o'tgan gapning ochsangiz uchin
Sizga aslo naf qilmaydi, chunki, aniqki,
Valiahdga ishonarlar, fitnakorga — yo'q,
Mening so'zim rostga o'tar, sizniki — bo'hton.
Xo'sh?

Buroqbek

Shahzoda, zindondagi bir kundun ko'ra,
O'n shabxunga qatnashmog'im menga qulayroq.
Men sahroyi elatlarning beklarbegiman.
Dasht-biyobon, bosqin-qirg'in menga guliston.

Yopiq hujra mijozimga do'zaxdan battar.
Bu zindonda chidolmayman, o'laman...

Abdullatif

Tentak...

Siz ermisiz, yoki mo'ylov yopishtirgan hez?
Axir men-ku bu yerdaman... Ikki kun chidang.
O'zim sizni qochiraman! To u chog'gacha
Og'zingizdan so'z qochirmang. Uqdingizmi?

Buroqbek

Ha!

Bu asnoda **Firuz** o'z xonasidan chiqib kursi ustidagi daftarlarni olib ketmoqchi bo'lganida bularning gapiga qiziqib qoladi va parda orqasida to'xtab turadi, **Abdullatif** uni payqamaydi.

Abdullatif

Qo'lin qo'lga uradi, Mulozim kirib keladi.

Olib boring!

(*Mulozim Buroqbekni olib ketarkan*)

Yasovulim Abbosni aytin!
Bo'lak amr-u farmoyishni olasiz undan!...
Buroqbekning inobati yo'qqa o'xshaydi.
U yurakni oldirgandir, ko'p bardosh bermas.
Xoh-u noxoh u valdirab qo'ymasdan burun:
Tez qutulmoq lozim bunday tentak sherikdan!

Abbos kiradi.

Abbos

Qulingizman!

Abdullatif

Buyruq shuki, sizga bor xizmat:

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir bek yo'q ekan,
Bu kechadan qoldirmasdan!

(*Buroqbekning orqasidan ishora qilib, o'z bo'g'zini ko'rsatib ishora qiladi*)

"Qix-x-x-x".

Abbos

Qulingizman!

(*chiqadi*)

Firuz

(*birdan kulib yuborib*)

Qix-qix!" Tavba! Bu nima gap? Anglating, Mirzo!

Abdullatif

(*seskanib*)

Obbo, xonim, o'zlari ham shunda ekanlar!
Buyursinlar. Nimanidir so'ramoqchilar?

Firuz

Hoziroq men daftarimni olgani kirsam,
G'alati so'z eshitdim-u, qiziqib qoldim.

Abdullatif

(*o'z-o'zicha*)

Shukur, shukur,

bo'lak gapni eshitmabdi bu.

(*Firuzaga*)

Erkaklarning lahasida bir xil so'z borki,
Xonimlarga uni bilmoq noqulay balki.

Firuz

Oliynasab shahzodalar lahasida-ya?

Abdullatif

Nima qipti?

Firuz

Xo'p eslayman, bolalikda, mahallamizda
Yigit-yalang birovini "qix" bo'ldi desa —
Allaqanday noxushlikka yo'yilardi bu.

Abdullatif

(*mag'rur*)

Siz gadoylar, bezorilar tilin aytasiz.
To'g'risini ayta qolsam, sipohiyalarda
Bu so'z "xayr", "salomat bor" degan bo'ladi.

Firuz

Sipohiyalar? Ko'p g'alati toifa ekan.
Ertak aytib tugatmasdan xayrlasharkan!

Abdullatif

Xonim, mendan gumonsirab qoldingizmi-a?
Otamizning muruvvati, shafqati bilan
Mahalladan koshonaga kelibsiz. Mayji!
Axir bunda siz mehmon-u, men esam — mezbon.

Firuz

Yo'q, shahzoda, bilib qo'ying, bu uy meniki.
Qul qiziman, ammo shohning shar'iy qaylig'i.

Abdullatif

(*haram eshigini ko'rsatib*)
Marhamatli xonim! Lutfan, sizga ijozat!

Firuz

Yanglishasiz. U yer — yotoq,
bu yer — darsxonam.

Afv etsinlar. O'zlariga, lutfan, ijozat!

Abdullatif indamasdan ginali boqishlar bilan chiqib ketadi.

Ko'p taajjub... Hamma sharti go'yo joyida,
Lekin uni allaqanday andisha tig'lar.
Bir bor ekan, bir yo'q ekan... Tavba, alhazar!

3-PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Haramda katta xona. Bir guruh xonimlar, kanizlar va ashulachi qizlar. Xonanda qiz ashula aytadi.

Ashula

Ey pari, kim surating ko'rsa ne qilsun jonini.
Egniga bog'gan kishi ko'zdan solur marjonini.
Chin-u Hind mulkin parishon ayladi zulfing, vale —
Qildi yag'mo ko'zlaring majmuyi Turkistonini.
To'ksa qonim ko'zlaring, qildim bihil, to'ksin ravon,
Kim qachon topg'ay yana Sakkokiy bu nav qonini!

Nigorxonim

Mug'anniya, bas qil, kuydim. Olovli so'zlar.
Sakkokiyning she'ri menga mos tushar ekan.
Kim u zulfi Chin-u Hindni parishon etgan?

(*zulfini ko'rsatadi*)

Kimning ko'zi Turkistonni aylabdi toroj?

(*o'z ko'zalarin silaydi*)

Ashulachi qizlar

Xonikamiz Nigorxonim!

II xotin

(*nozik ta'na bilan*)

Chehrangizni bir ko'riboq shoir Sakkokiy
Ko'z yoshi-yu qonin to'kib mahliyo bo'lgan.

Nigorxonim

(*oynaga qarab*)

Barakalla, yaxshi qizlar! Gaplaringiz rost.
Husn oldida kim ham bardosh bera oladi!
Parilarga bosh egadi hattoki devlar.

Husn-u jamol xonzodalar qismati ekan.
Fuqaroning qizi qancha silliq bo'Imasin,
Unda asl go'zallikning fayzi topilmas.
Chiroy boshqa, joziba u — butunlay boshqa.
Kelishgan yuz mis chaqa-yu, jamol — zar dinor.
Xudo o'zi ulashganda ne'mat g'aznasin
Bizga tushgan mulk-u mol ham, husn-u jamol ham.

II xotin

Xonikamiz Nigorxonim Chin-u Mochinni
Turkistonni, Hindistonni fath etganlar-u,
Ammo, attang, haligacha Mirzo ko'nglini
Ololmayin xunobdirlar.

Nigorxonim

Bu bo'lmagan gap!

III xotin

Hamma balo u xumparda, bog'bon qizida!
Qandin ursin, kenja oyim, shirin-shirmoyim.

II xotin

Bog'bon qizi kecha-kunduz kitob bilan band,
Shohga manzur bo'lish yo'lin topgan juvonmarg.

Nigorxonim

Qo'ying, qo'ying, bu bemaza gapni bekalat,
Xizmatkorlik kanizlarning ota hunari.
Firuza kim? Bir kanizak, makkora, oqsoch.
Har erkakda bundoqlarga bor-ku ehtiyoj!
Ayollarning qatoridan chiqarmi Luqmon?
Yana qaytar kulbasiga — besh kunlik mehmon.

II xotin

Qancha meni qistab turdi marhum tog'oyim,
Men otindan xat-savodni o'rganmay qoldim.

Madrasada mullabachcha emasmiz-ku biz.
Ilm o'qisin tabiblar-u imomzodalar.
Bek va tarxon qizlariga ilm na darkor?

Nigorxonim

Gaping shakar! Jononlarning gul chehrasida
Necha kitob o'qigani bitilgan emas.
Nozaninlar saltanati — ularning husni.
Sarkardalar lashkar tortib qonlar to'kadi,
Bir qo'rg'on deb yillar bo'yi zahmat chekadi.
Ammo bizning mujgonlarning bir nayzasiga,
Suzuk ko'zning sehrlovchi bir g'amzasiga
Shahanshohlar shaharlarni qilar armug'on.
Ko'yimizda bahodirlar tortadi fig'on!

III xotin

Xonikamiz, aytganingiz kelsin va lekin
Nazarimda shoirlarning maqtovlariga
Siz astoydil ishonganga o'xshaysiz, jonim!

Abdullatif kirib keladi.

Nigorxonim

Keling, Mirzo, kelishingiz xayrli bo'lsin!

Abdullatif

Haramsaro onaxoni Nigor xonika,
Va xonimlar, va bekalat, sizga xushxabar:
Bizning ulug' volidamiz — Gavharshod Xotun
Erta bilan shahrimizga tashrif buyurur.
Ma'lumingiz, Xuroson-u Turkistonda u
Muslimalar avliyosi, birinchi bonu.
Otamizning volidasi, bizning buvimiz,
O'z onamning vafotidan keyin ko'p yillar
Ona bo'lib tarbiyalab ulg'aytgan meni.
U Hirotdan Samarqandga olis yo'l bosgan.
Iltimosim: izzat ila kutib olinglar!

Q'iblagohim xohishi ham aynan shu o'zi.
Oshyonalar, dasturxonlar, libos, tortiqlar,
Bari bajo keltirilsun. Hozir bo'linglar!

Nigorxonim

Bosh ustiga! Xush kelgaylar Gavharshod bonu!
Peshvoziga shay bo'laylik, yuring, bekalar!
Xotinlar bitta-bittadan turli eshiklardan chiqib ketadilar.

Abdullatif

Hamma narsa men o'ylagan yo'sinda borar.
Shatranjda ham men ko'p yomon emas edim-ku!
Meni faqat bog'bon qizi tashvishga solar.
Yo'q, u meni xush ko'rmaydi, gumonsiraydi.
Uni qarang! Xonimlarga qovushmaydi ham.
Men Hirotdan yozgan xatlar saqlangan beshak.
Hali balo chiqarmasin deymen xatlardan.
Ammo, asli ko'p begona odamlarning ham
Dastxatlari bir-biriga o'xshar-ku ba'zan.
Bu-ku mayli! Meni tirnar boshqa bir tashvish!
Tag'in, bir kun kenja oyim hazrat sultonga
Farzand tutib: "Mang, valiahd!" deb boplasa-ya!
Ana xolos! Darhaqiqat, to'g'ri deganlar:
Balolarning eng yomoni kutilmagani!
Himm! Sultondan Firuzani ayirmoq lozim.
Bunga chora, ko'pdan beri sinalgan qurol:
Olov yoqib gap qozonin qaynatish kerak.
Qalovini topib olsa, qor ham yonar-ku!
Tuhmat gapning fazilati shundaki, uni
Iymanmasdan qayta-qayta takrorlay bersang,
Borib-borib ishonadi bir kun xaloyiq.
Men Abbosni bir muddatga yashirib qo'ydim.
Xunuk gapni, o'zi yo'qqa ag'darish oson.
Uning nomard qilig'idan darg'azab bo'lib,
Go'yo uni xizmatimdan quvgan ekanman.
E'tibordan soqit bo'lib qolsa Firuza,

Bu — bitilmas yara bo'lur sulton qalbid.
Undan keyin...

Ichkaridan bir necha xizmatkor qizlar qo'llarida kumush barkash-
larda har qanday noz-u ne'mat olib o'tib, boshqa eshikka kirib ketadilar.
So'nggi o'tayotgan kanizni **Abdullatif** to'xtatib qoladi.

G'uncha qiz

Kechirgaysiz, Mirzo!

Abdullatif

Obbo! G'uncha qiz, qalay?
O'zing shunday qaymoqday oq, quymoqday laziz,
Kanizaklik xizmatidan bezmadingmi-a?
Senga "jon" der manman degan o'g'lonlar, billoh!
Har qanaqa uy husniga xol tusharsan-ku!

G'uncha qiz

Mahramingiz Abbos bo'lsa ulardan biri,
Ko'rinmasdan zim ketdi-ku... Qayda u o'zi?
Qizga umid berib qochish insofsizlik-ku!
Nega, Mirzo, shu kunlarda o'zlari yolg'iz?

Abdullatif

Eh, G'uncha qiz, u tentakni qo'ya qo'ygin sen.
U ahmoqdan ra'yim qaytdi.

G'uncha qiz

Nima qipdi u?
U yoqimli, og'ir, sipoh, kamgap yigit-ku!

Abdullatif

Ha, odamni tanimoqlik ko'p mushkul hunar.
Hatto men ham yanglishibman. Ablah ekan u!

G'uncha qiz

Ne qildi u?

Abdullatif

Ne qildimi? Haddidan oshdi.
Muhabbat ham evi bilan. Axir u yigit
Sayid o'g'li bo'lsa hamki, menga navkar-ku!
Haddin bilmay u betamiz bir-ikki joyda
Saroydagi xonimlarni tilga olibdi,
Emish:

“Oh-voh, shaydo bo'ldim, devona bo'ldim!..”

G'uncha qiz

Kim ishqida?

Abdullatif

Firuzaning ishqida emish.
Kim biladi odamlarning ichini axir!
U tentakning haqqi bormi, yo'qmi? Bu — gumon.
Bo'lsa hamki, bu to'g'rida valdirash — gunoh.
Xullas kalom: jahlim chiqib, so'kib haydadim.

G'uncha qiz

Voy o'lay-ey! Ana xonim! Shunday deng, Mirzo!
Ha, shunday deng...
Bebosh Abbos... Obbo, ey xonim!

Abdullatif

Hay, sayroqi! Sen nodonga achinib shu dam
Deganimni ayta ko'rma zinhor birovga!
Endi jo'na!
(G'uncha qiz chiqadi)
O'q uzildi, inshoolloh, nishonga tegar.
Xotinlarning xulqini men biroz bilaman,
Xotinlarga: “Qilma!” desang, ataylab qilar.
“Qilgin” desang, qasddan qilmay o'pkalab yig'lar.

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Yana o'sha sahna. To'rdagi Gavharshod begim o'tiribdi. Oldida va atrofida qator haram xonimlari va orqalarida kanizaklar turibdi. Bir bur-chakda qo'llarini qovushtirib Abdullatif oyoqda turibdi.

Gavharshod

Ko'p yil bo'ldi, kelmagandim shahringizga men.
Sohibqiron Temurbekning vafotidan so'ng,
Shohrux Mirzo poytaxt qilib oldi Hirotni.
Ammo, sizga haqiqatni ochiq aytayin:
Chunki, bunga jam bo'lishgan mening qizlarim,
Tirik yoki marhum bo'lgan farzandlarimning
Kelinlari, qayliqlari yo qizlaridir.
Xudovandim makruhlardan asrasin sizni.
Samarqandning azizligin saqlang, qizlarim!
Samarqandni iffatpanoh shahar deganlar.
Ammo, ba'zi noxush gaplar yetdi quloqqa.
Maozolloh, maozolloh, eshitishimcha,
Shu dargohda aysh-u ishrat avjga chiqqanmish.
May ichishar ekan ba'zi xonimlar hatto.
Jannatmakon Shohrux Mirzo zamonasida
Gunoh edi may ichmaklik Hirot shahrida.
Hatto sulton o'zi xuddi multasib kabi
O'g'illarin uylarini qidirib, shoyad
Sharob topsa do'pposlardi ularni o'zi.
Shohrux davri Hirot edi musulmonobod.
Hamma yoqqa o'rnamshadi afsus, shu odat!
(Orqadan musiqa va qo'shiq eshitaladi)
Hay, kanizlar, to'xtatinglar o'sha g'inoni.
Musiqaning haromligin bilmaysizlarmi?
U uyg'otar xotinlarning tomirlarida
Qaltis, pinhon tilaklarni, beor hislarni!
(musiqa chalinishi to'xtaydi)
Ko'rinmaydi o'rtangizda kenja kelinim?
Ne qildi u? Yoki uning xabari yo'qmi?

Abdullatif

Biladilar... Hozir bunga kelib qolarlar...

Uning ishorasi bilan bir k a n i z a k chiqadi.

Nigorxonim

U sultonga kotibalik qilar shekilli...

Davlatxona ishi bilan u band. Uzri shu!

Gavharshod

Ha, shundaymi? Demak paydo bo'libdi shunda, Samarqanda ikkinchi bir Gavharshod Xotun.

Ammo biling: Temurbekning saltanatida

Faqat bitta malika bor: Gavharshodbegim.

Sohibqiron o'zin barcha kelinlaridan

Meni, tojim gavhari, deb siylardi mudom.

Bu maqomga Firuzaga hali yo'l bo'lsin!

II xotin

U, Abbosning qochganidan xunobdir, balki.

Abdullatif

(soxta koyish bilan)

Xonim, har xil bo'lar-bo'lmas ovozalarni

Bibimizga yetkazmoqning sira o'rni yo'q!

Gavharshod

Kechasiyoq qulog'imga yetdi bu gaplar.

Temurbekning o'rdasida bu gap — razolat!

Firuz kirib ta'zim qiladi va bir chekkada turadi.

Kelin, sizning mehmoningiz, qaynanangizman.

Biroq, juda kam turasiz xizmatimizda.

Temurbekning kelinlari erlaridan ham

Mahdi ulyo qaynanaga bo'lganlar mute.

Firuz

Xizmatingiz bizga sharaf, volida sulton.

Ammo ustoz... ammo davlatpanoh buyurgan —

Ba'zi ishlar meni picha band etib qo'ydi.

Juda lozim ishlar ekan...

Gavharshod

(zaharxanda bilan)

Astag'firullo!

Samarqanda erkaklardan munshi-yu kotib

Birdan qurib qoldimikan, Mirzo Ulug'bek —

Xotinlarin mullo qilib ishlatar, tavba!

Nigorxonim

(sevinib)

Yo'q, shulardan biz xolimiz, volida sulton!

Faqat tuban fuqaroning ishi bu, xolos.

Xonimlarga bu, xususan, sira yarashmas!

Firuz

Nazarimda, xonimlarga zap yarashgani

Ziynatlarga sig'inmaslik, Nigor xonika!

Nigorxonim

Yo'qsullikda ko'z ochganlar shunday o'ylaydi.

Malikalar, xonikalar, bekalar agar

Zeb-u ziynat taqmasalar, u holda aytng,

Gilamdo'zdan yo bakovul xotinlaridan

Begimlarni xalq-xaloyiq qanday ajratar?

Firuz

(kulimsirab)

Ha, bu juda mushkul savol, hal etish qiyin:

Chunki, saroy xonimlarin ajratadigan

Boshqa biron alomati bo'lmasa...

Gavharshod

Mayli..

Ko'ramanki, Mirzo sizni ko'p erkalatgan,

Ammo, chiqmang sira Mirzo itoatidan.

Firuz

Davlatpanoh xizmatida vafodor bo'lmoq —
Mening burchim, mening vijdon vazifam, ona!
Chunki mening ustozim u... va... shar'iy erim!

Gavharshod

Ammo, chiqmang sira Mirzo itoatidan!

Nigorxonim

Ammo, chiqmang,

II xotin

Sira Mirzo itoatidan...

Firuz

Bu o'gudta biron imo borga o'xshaydi.

Abdullatif

Xonim, bular mahdi ulyo volidimizning
Odatida yosh kelinga aytilgan tilak.

Gavharshod

Endi boring uylaringga. Suhbat yetar, bas!
Mahkam tuting kecha-kunduz dinning ahkomin!
Men ham biroz kichik Mirzo bilan so'zlashay!

Hamma xotimlar chiqib ketadilar.

Abdullatif

Kelishingiz o'z paytida bo'ldi, bibijon!
Faqat sizning qo'lingizda najot va tole!
Bu dargohda na din qolgan, na imon, iffat.
Sulton bo'lsa, ilmi bilan bo'lib ovora,
Hamma ishga kitob ko'zi bilan qaraydi.
Men sultonga farzandman-u, u — sizga farzand.
Ammo bizga toj-u taxtning taqdiri afzal...
Na lashkarda yasoq bor-u, na g'aznada pul.

Oxir, taxtni egallasa boshqa temuriy,
Siz-u bizga o'rin qolmas koshonalarda.
Chunki qondan va qardoshdan saltanat shirin.
Qarindoshga taxt egasi ulashmas o'rin.
Eshidingiz Firuzaning javoblarini.

Mana, kimlar shoh dilida hukmron hozir!
Siz doimo hukumatga g'amxo'r bo'lgansiz,
Shoh bobomiz Shohrux davri ko'p zo'r bo'lgansiz.

Gavharshod

Tushunaman, kichik Mirzo...

Barcha gap ravshan.

Tarbiyamni xo'p oqlabsiz... Men sizdan rozi.
(*sekin*)

Bilasizmi? O'zaro sir... Ne der xaloyiq?

O'ylashimcha, Temur toji sizga ko'p loyiq.

Abdullatif

Oh, bibijon, aytganingiz kelsin, yo rabbim!
Qachon sulton tojini men qo'ysam boshimga,
Biling, o'sha toj gavhari tag'in o'zlari,
Temurbekning zamonida bo'lgan singari.

Gavharshod

Ishonaman gaplaringga... Unutma o'g'lim,
Hokimalik shiddatidan zavq olar ko'nglim.

Abdullatif

(*o'z-o'ziga*)

Ha, sizni-ku ishonitirish oson gap emas!

(*Gavharshodga*)

Sizga doim mute bo'lmoq mangu istagim.

Gavharshod

Siz xotirjam bo'ling, o'g'lim, ishlar joyida.
Ota toji o'g'il boshin bezashi — qoida.

Abdullatif

Aziz bibim, oltin soʻzlar, ham odil, ham rost.
Inshoolloh, har gapingiz maqsadimga mos.

(ketadi)

Gavharshod

Ha, seni-ku ishontirish oson gap emas!
Ha, yarashar jasur boshga saltanatlik toj!
Birovlardan kechmoq kerak! Yoʻq boshqa iloj!
Na oʻgʻlimga koʻnglim moyil, na nabiramga.
Qaysi biri shoh boʻlmasin, meni keksa deb,
Bir chekkaga chiqaradi bu mirzolarim.
Ammo, bular oʻrtasida boshlansa nizo,
Taxt ustiga kelib qolar boshqa bir Mirzo.
Oh, juvonmarg boʻlib ketgan oʻgʻlim Boysunqur,
Oʻgʻlingni men sulton koʻrsam, qolmas armonim.
Temurbekka voris boʻlgay Alouddavla!
Har soʻzimni ul muqaddas oyat deb bilar.
Yana davlat sohibasi boʻlurman oʻzim.
Xoʻja Ahror menga yozib yuborgan xatda
Ulugʻbekning dinga xilof xulqin qoralari.
Qarang, mendan koʻmak kutar eshonning oʻzi.

Ulugʻbek kirib keladi.

Ulugʻbek

Shavkatmaob volidamiz, kayflari chogʻmi?
Shahrimizda zerikmaslar deb ishonaman.
Shahrimizga qilibdilar ranjida qadam,
Volidaning har qadami xayrlik manzil.
“Onalarning oyoqlari tagida jannat”
Degan hadis ulugʻlaydi ona hurmatin...
Jannatmakon otamizning vafotidan soʻng,
Siz bizlarga uning tirik yodgorisiz.
Rohat qiling, istirohat sizning haqqingiz.
Endi davlat, siyosatning tashvishlarini
Siz havola qilib qoʻying bizlarga, ona!

Sizga huzur va halovat va rohat lozim,
Nimaniki koʻngil tortsa, hammasi tayyor!

Gavharshod

Ulugʻ Mirzom!

Qoʻrqmang, hali susayganim yoʻq,
Saltanatning ahvolidan koʻngilda tashvish.
Jannatmakon Shohrux Mirzo menga kengashmay,
Hech tadbirga bermas edi asti rizolik.
Horun Rashid xalifaga Zubayda Xotun
Hamma ishda qoʻldosh boʻlib yashaganidek,
Xurosonda oʻzim boʻldim ikkinchi sulton.
Bu yerda-chi: Samarqandda koʻngilsiz ahvol;
Na diyonat, na itoat bor bu shaharda.
Hatto saroy xonimlari may ichar ekan,
Musiqadan qaynab ketgan shoʻx ehtiroslar.
Tarona-yu oʻyin bilan hamma ovora,
Eshonlarga, darveshlarga yoʻqdir rioyat.

Ulugʻbek

Onaliking hurmatini saqlab deymanki,
Hayotdagi har nafasim sizga minnatdor.
Lekin, ona, mendan koʻra yaxshi bilasiz.
Men ellikdan oshganimga ancha yil boʻldi.
Nahot, shuncha yoshga kirgan bir hukmdorga
Enagalar kerak boʻlsa... Ajablanaman.

Gavharshod

Siz oʻgʻlimsiz, ammo meni yaxshi bilmaysiz.
Chunki sizni bolalikda Temurbek olib,
Samarqandga keltirgandi, u chogʻdan sizga
Murabbiya boʻlgan edi Saroy Mulk xonim.

Ulugʻbek

Menda shoyad topilarkan yaxshi mayllar
Barisiga bois oʻsha xonim rahmatlik!

Gavharshod

Yaxshi may!... Yaxshi may!... Mirzo, saltanat —
Yaxshilikni dastur qilsa qulaydi tezdan
Taxtni saqlash lozim ekan, shaddodlik kerak!
Bu sir emas. Ota-bobo udumi-ku bu.
Istaymanki, farzandlarim sulton bo'lsa ham,
Xohishimga itoatkor, qaram bo'lsinlar.
Kelinlarim kaniz kabi tursin xizmatda.
Tarbiyamda bahra topgan nabiralarim
Shu axloqda o'sib-undi. Misol, o'g'lingiz.
Ko'z cho'g'idek asrab boqdim Abdullatifni.
Dono, jasur, oliyanob, fahmli, zakkiy,
Diyonatli, mo'min, mute, asl musulmon.
Shu talabni eslatgani keldim Hirotdan.
Ha shularga odatlangan Gavharshodbegim.

Ulug'bek

Ha, chindan ham sizni yaxshi bilmas ekanman.
Onaliking haqi, ammo, bor bo'yimizda.
Biroq, hurmat — ko'r-ko'rona itoat emas.
Tajjubki, sizda shuncha zakovat bor-u,
Boshqa hamma xotinlarni pastga urasiz.
Axir siz ham ayollarning vakilasi-ku.
Jannatmakon otamizning sizga ixlosmand —
Bo'lganidan foydalanib, hamisha, har on
Siz Hirotda erk va ongni siqdingiz yomon.
Tarbiyangiz ko'rib olgan nabiralar-chi,
Qarang, ular bir-biriga qanday g'arazkor!
Abdullatif, Alo bilan Bobur — uch qardosh
Bir-biriga lashkar tortib savashdi yovuz.
Abgor bo'ldi qancha shahar, inson, xazina.
Uchovi ham nabirangiz, dastparvardangiz.
Birin qo'zg'ab, birin qoqib, birin erkalab,
Nuqul janjal chiqardingiz o'rtalarida.
Yo'q, bu axloq, bu tarbiya, bu odat-udum
Samarqandda o'rnatishga yo'l qo'yolmayman.

O'g'lingizman va o'paman qo'llaringizni,
Tiz cho'kmakka omodaman huzuringizda.
Ammo, shu yurt sultoniman, hukmdoriman,
Bu o'likaning taqdiri to' menga havola.
Aralashmang bu davlatning ishlariga siz.
Hamma tadbir, buyruqlarga o'zim javobgar.
Siz — malika, biling, emas hokima!

Gavharshod

Bunday javob eshitgani kelganmidim men,
Sahrolarni, daryolarni o'tib mehmonga?

Ulug'bek

Javob achchiq, lekin ochiq, ayni haqiqat.
Eh, sizsiz ham badxohlarim kam emas edi,
Endi ona qo'lidan ham zarba olaymi?
Xafa bo'lmang. Lekin, shoyad arazlasangiz,
Yana deyman: mamlakatning hayot-mamoti
Menga barcha azizlardan yanada aziz.

Gavharshod

Ulug' Mirzo; bu saltanat Temurbekniki.
Unga voris Shohrux Mirzo bo'ldi, otangiz.
Otangizdan keyin Temur xonadonida
Yoshi ulug', fikri to'lug' men — volidangiz.
Nabiralar o'z o'rtada urushsa, mayli!
Bu ularga jangovarlik mashqidir, xolos.
Men ularni bir-biriga ko'z qilib qo'ydim,
Toki chiqsa buyrug'imdan biron ta farzand,
Ikkinchisi unga qarshi o'tlanib darhol,
Odobini bergay uning... Bu yo'l yomonmi?

Ulug'bek

Esiz mashqlar, esiz odob bermak usuli.
Qizishtirib ulardagi kekni va nafsni.
Qancha-qancha qirg'inlarga bo'ldingiz bois.
Bular bari menga faqat andisha bo'ldi.

Gavharshod

Shahzodalar savashlarda, jang-u jadalda
Puxta bo'lib sardoriikni egallaydilar.
Siz bo'lsangiz xushyor bo'lib hisob-kitobga
Boy berdingiz qo'ldan hatto hushyorlikni.
Aslzoda va mo'tabar odamlar emas.
Har xil tuban toifalar sizga ma'qulroq.
Eshitdimki, eng ishongan mahramingiz deb,
Olim, fozil deb maqtangan dastyoringiz
Ali Qushchi degan bitta noasl ekan.
Kim ekan u? Shu dargohda qullardan chiqqan.
Lochinlarni boqib yurgan qushbozning o'g'li.
Laqabini ko'rmasizmi? "Qushchi!" Yo pirim!
Mahramingiz — "Qushchi",

shuncha qovushmagan nom

Turkiston-u Xurosonda hech bir xonzoda
Sizga manzur bo'lmabdi-yu, ammo negadir,
Bog'bon qizi sizni butkul qilgan oshifta!
Koshki, tagli-zotli bir qiz bo'lsa edi-ya!

Ulug'bek

(*xanda bilan*)

Ha, siz aytgan odamlarning pastdir nasabi,
Aqlari juda baland, lekin, mansabi...

Gavharshod

Asli yo'qdan har balo ham chiqsa ehtimol.

Ulug'bek

Qanday balo?

Gavharshod

Yo xiyonat, yoki pastkashlik!

Ulug'bek

Bu shartmikan?

Gavharshod

Yo'q, shart emas, ammo bor gaplar.
Bu dargohga kirgan hamon duv-duv gap:
Firuza-yu Abbos, tag'in Abbos Firuza...
Nega, axir bu ikki nom aytilar birga?
Men aytmoqchi emas edim sizga shu sirni.
Balki mendan oldin bundan o'zingiz voqif.
Savolingiz javobidan gapirdim, xolos.

Ulug'bek

(*o'z-o'ziga*)

Tag'in ig'vo, tag'in fasod, oh, muttahamlar!
(*Gavharshodga*)

Bu uydirma gap, volida, ishonmang shunga!

Gavharshod

Har holda men bu gaplarni tilimga ortib
Keltiranim yo'q Hirotdan! Bu ko'p xunuk gap!
Shunday, o'g'lim, uy egasi hushin yo'qotsa,
O'g'rilarga o'sha qo'ra ochiq guliston.
Namoz vaqti bo'lib qoldi. Borayin endi.
(*yon eshikdan chiqib ketadi*)

Ulug'bek

Iftiromi, yo bu gapda bir haqiqat bor?
Abdullatif yasovuli edi-ku Abbos...
Kaftini kaftga uradi, mulozim kiradi.
Topib chaqir bunga darhol Abdullatifni!

Mulozim chiqadi.

Ba'zan gapning yolg'onligin aniq bilasan,
Ammo, yana qora shubha ichni kemirat.
Chunki, ayol o'qilishi qiyin bir kitob.
Goho ko'rib uning zarhal muqovasini,
Mazmuniga voqif bo'lmay "ofarin" deymiz.
Vaholanki, ne chistonlar bor varaqlarda!
Kim biladi, kim biladi ular qalbini?

Muhabbatning ko'zi bilan qarab ularga
Farishtalar yaratamiz xayolimizda.
Eh, o'kinchi umrimizning temir mantig'i!
Xazon faslin so'lib qolgan bargi qayda-yu,
Bahordagi qizil gulning yaprog'i qayda?
Balki, mening hayotimning kun o'rtasida chog'i
Allaqachon o'tganligi asl sababkor.
Shunday bo'lsa, kimdan qilay kimga shikoyat,
Bu azaliy va abadiy ko'hna hikoyat.

Abdullatif kiradi.

Abdullatif

Buzrukvorim, so'ratganlar meni?

Ulug'bek

Ha, sizni.

Menga aytning, mahramingiz Abbos qayerda?

Abdullatif

Oh, aytmangiz qiblagohim, u ko'rmamakni.

Ulug'bek

Nima qildi?

Abdullatif

Jahlim chiqib haydab yubordim.

Qayergadir qochib ketgan. Ko'rinmas sira.

Ulug'bek

Ne sababdan?

Abdullatif

Beodoblik qilgani uchun.

U betamiz do'stlar aro hangomalarda

Haramdagi xonimlardan birin nomini

Go'yo sevgi tariqida tilga olarmish.

Eshitiboq men chaqirdim, uni koyidim.

Bu so'zlarim kor qilmabdi. Tag'in bir marta
Jo'ralari o'rtasida ashula aytib,
U xonimning ismlarin...

Ulug'bek

(so'zini bo'lib, asabiy)

Qaysi xonimning?

Abdullatif

Firuzaoy ismlarin aytib yig'larmish.

Qahrlandim u tentakning surbetligiga

Va xizmatdan darhol uni haydab, ketkazdim.

Biroq, so'ngra qarab ko'rsam, bo'shlik qilibman,

U ablaha lozim ekan og'irroq jazo.

Buyurdimki, axtarsinlar, ammo afsuski,

Topilmadi, qochib ketgan shahardan shayton.

Ulug'bek

Uning og'zi mahkam yigit der edingiz-ku!

Abdullatif

Shunday edi. Ammo zolim muhabbat, qarang,

Bu sho'rlikni qilib qo'ydi lofchi-maqtanchoq.

Ulug'bek

U shahardan qochganmikan?

Abdullatif

Shubhasiz, qochgan.

Ammo uni topdiramiz.

Ulug'bek

Qanday razolat!

Podshohning nomusiga isnod kelsa-yu,

U, bu gapni hammadan ham keyin eshitsa...

Abdullatif

Sizga, qasddan, bu xususda o'zim demadim.

Nodonlarning qilmishini donoga aytmoq,

Bu — olimga ehtiromning shartini unutmog.
Yana shuki, mahramlarga, saroy ahliga
G'iring-piring qilmasinlar deya buyurdim.

Ulug'bek

Siz shuncha ham sodda emas edingiz, Mirzo!
Xo'sh, mahramlar nega shuni duv-duv gap qilgan?
Nega, darhol Samarqandga kelgan kuniyoq
Bu g'iybatni volidamiz eshitib olgan?

Abdullatif

Men ham hayron!.. Balki buni xonimlar aytgan.
Balki, bu gap zamirida bir hodisa bor.
Esmasa yel, qimirlamas daraxt tepasi.
Qiblagohim, bu voqea bir tekshirilsa!

Ulug'bek

Muhtasibning o'g'li degan edingiz uni?

Abdullatif

Shunday!

Ulug'bek

Toping otasini darhol o'zingiz!

Abdullatif

U o'zi ham ostonada turgandi boya,
Fursat topib kirmoqchiydi huzurlariga.

Ulug'bek

Olib kiring.

Abdullatif chiqadi.

Yo o'g'limda bir o'zgarish bor,
Yo Hirotda bandiligi aynitgan fikrin,
Yoki mening ko'zlarimda o'tkirlik oshgan?!

P A R D A

UCHINCHI KO'RINISH

Yana o'sha sahna. **Ulug'bek**, **Abdullatif** va **Sayid Obid**

Ulug'bek

Ne ish bilan siz kelibsiz dargohga, Sayid?

Sayid Obid

(*Ulug'bekka qog'oz cho'zib*)

Shu haftada qilgan kori badlari uchun
Qamalganlar ro'yxatini keltirdim sizga.

Ulug'bek

(*qog'ozni olib bir chekkaga qo'yadi*)

Bu ro'yxatni biz keyincha ko'ramiz!.. Sayid!

Sayid Obid

Labbay, sulton!

Ulug'bek

O'g'lingizning joyini ayting!

Sayid Obid

Bilolmayman, bilolmayman, qo'ying, shahriyor.
Allaqachon u sabiylik yoshidan chiqqan.
Unga xushyor kishilardan so'ramoq kerak.

Ulug'bek

Kimlar ekan u xushyorlar?

Sayid Obid

Saroy bekasi.

Ulug'bek

Menga qarang, siz doimo din-u shariat,
Taqvodorlik va axloqqa soqchiman deysiz.

Ammo sizning o'z o'g'lingiz, dargohda yurib,
Vallamati sharafiga isnod keltirsa,
Bu fe'lini shar'an mahkum etmoq lozimmi?

Sayid Obid

Bilolmayman, bilolmayman, qo'ying shahriyor!
Bilsam hamki, aytmoqlikka ixtiyorim yo'q.
Men shariat dushmanlarin izlayman faqat,
Oshiq'larni axtarmoqlik vazifam emas.
Kamohuva haqquhu!

Ulug'bek

Yaxshi, o'ylang, o'g'lingizning joyini ayting.
Haqiqatni aniqlamoq uchun kerak u,
Tanbeh uchun emas, biling, haqiqat uchun.

Sayid Obid

Sulton, qizim mullavachcha bilan sevishib,
Meni tashlab qochganida uni qidirib,
Topishimni siz taqiqlab qo'ydingiz qat'iy.
Hozir o'g'lim oshiq bo'lib ishqidan cho'chib,
Qochib ketsa, nega uni qidirayin men?
Kamohuva haqquhu!

Ulug'bek

Bu uzringiz safsatadan iborat, Sayid!
Qorong'ida nurga qarab qizingiz uchgan.
Bu tufayli buyurdimki: ta'qibdan qayting!
O'g'lingiz-chi, nur — chiroqqa loy tashlab qochgan.
Shu tufayli buyuraman: joyini ayting!

Sayid Obid xomush va jim.

Abdullatif

Sayid Obid, bu qaysarlik, bu g'ashlik nega?
"Bilolmayman" deganingiz betayin javob.
"Bilolmayman" — "Men aytmayman" degan bilan teng.

Nega sulton g'azabini shuncha qo'zg'aysiz,
O'g'lingiz-ku bu shaharda zim bo'lib ketgan,
Uning joyin bilasizmi? Bilsangiz "ha" deng.
Yo'q, bo'lmasa, "bilmayman" deb qutulib keting.

Sayid Obid xomush va jim.

Ulug'bek

Garchi sizni Sayid deya ko'p ayab keldim,
Ammo bugun toshib ketdi sabr kosasi.
U kun sizni Abdullatif uchun kechirdim,
Lekin ko'rib turibmanki, fikr-u zikringiz.
Ulug'bekning niyatiga tamoman xilof.
Garchi sizni Abdullatif bu gal, tag'in ham
Yoqlamoqchi, oqlamoqchi... ammo, bu shoyad
Fe'lingizni u durustroq bilmasiligidan.

So'z asnosida **Gavharshod** begim kelib o'z joyiga o'tiradi.

Din va imon niqobida yurgan qallobsiz,
Eisq-u fasod uyasidir chirkin kallangiz,
Samarqandni bulg'amoqda kasofatingiz.
Siz fikrning, ma'rifatning, insoniyatning
Eng ashaddiy dushmanisiz, erkning jallodi!
Qat'iy qaror...

(*qo'lni qo'lga uradi*)

Gavharshod

Ulug' Mirzo, nega shuncha qaysarlanasiz!
Biz Hirotda eshitganmiz Sayid Obidni.
Din yo'lida uni g'oyat jonboz bilamiz.

Ulug'bek

Yo'q, volida! Siz eshitgan bo'lsangiz uni,
Biz har kuni ko'rib keldik chirkin fe'lini.

Devonbegi kirib keladi.

Amir Temur himmatidan Ulug'bek so'zim:
Muhtasiblik amalidan Sayid Obidni
Men shu kundan soqit qildim. Amrimni darhol
Borib aytng Shayxulislom hazratlariga.
Bu xususda u farmoyish yozib keltirsin.
Sizga ruxsat, Sayid Obid! Hali shukur deng,
Sayyidsiz deb, qirdirmadim soqolingizni.

Devonbegi olib chiqadi.

Abdullatif

Sulton ota, buyrug'ingiz ko'p odilona,
Ammo bu gap dushmanlarni qo'zg'atmasmikin!
Derlar, go'yo, Xo'ja Ahror Sayid Obidni
Hatto Muso payg'ambarday voiz deganmish.
Biroz deymen muroso-yu madoro kerak.

Ulug'bek

Abdullatif, bibingiz ham eshitsin shuni;
Endi sizning umringizda yetuklik chog'i.
Ilk yoshlikda ko'p xatolar yuz berdi sizdan,
Tanbeh qildim, xatolarni tan oldingiz siz!
Ammo sizda ikkilanish belgilari bor.
Kishi doim ikkilangan holatda yursa,
Bora-bora oxir bo'lur ikkiyuzlama.
Sizga ruxsat!...

Abdullatif

Sulton ota, kechiring meni!
Balki, mening haddan oshiq ko'ngli bo'shligim —
Sizda shunday bir ishtiboh tug'dirgan. Uzr!

Abdullatif chiqib ketadi.

Gavharshod

Eh, yoshlarda ulug'larga qolmadi hurmat,
Bu yigit ham shu shaharga kelib aynibdi.

Ammo hozir, men aytmoqchi bo'lganim o'zga:
Muhtasib-ku soqit bo'ldi. Ammo, ne foyda?
Tutib bo'lmas axir elning og'ziga elak.

Ulug'bek

Ha, bilaman shuv-shuv gapning, pastkash g'iybatning
Xaloyiqni chalg'itishda fasodi katta...

Gavharshod

Shoh sha'niga gap tarqalsa, bu ko'p xatarli,
Mamlakatni buzuqlikka olib borar bu.
Sultonning o'z nikohlangan shar'iy xotini
Borasida shu xil noxush ovoza yursa,
Demak, barcha fuqaroning sho'ri quriydi.
Demak, shunda musulmonning xotini, qizi —
Muhabbatning har shallaqa xaridoriga —
Sekingina ochib qo'yar uyning eshigin,
Ko'z o'ynatgan har yigitga quchog'in shaylar
Har pastqamda, har daraxtning xilvatgohida
Qaynab ketar o'ynashlikning bozori chaqqon.
(turib)

Bu yog'ini siz o'zingiz bilasiz, Mirzo!
Oh, ko'rgilik boshginamda ne-ne balolar...
Men Hirotda mashhur rammol Urdustoniya
Siz uchun fol ochdiribdim: u ta'bir aylab,
Sizni sevgan xotinidan ajralur deddi.
Yo pirim-ey!

(ketadi)

Ulug'bek

(chuqur xayolga botib)

Ko'p g'alati zamonada yashar ekanman.
Qalbidagi haroratni insonga berib,
Evaziga olmoqdaman sovuq g'arazlar.
Men otamga, jannatmakon Shohrux Mirzoga
Kamarbasta o'g'il bo'ldim qirq yil muttasil.

Ammo, shuni o'g'illardan ko'rmadim, hayhot!
Abdulaziz fikri zaif, jismi nogiron.
Abdullatif — jisman tetik, xulqi xatarli.
Bu-ku mayli! Onalarning ikrom-izzatin —
Umr bo'yi talqin etdim ahli Vatanga.
O'z onamga ehtirimim evaziga men
Ne eshitdim? Zug'um bilan ta'na, arazlar,
Bu ham mayli! Firuzaning sha'niga g'iybat!
Yoki uning biron aybi bormikan bunda!
Yoki, osmon kitobini varaqlab ochib,
Sirlarini o'rganmoqchi bo'lganim uchun
Falak mendan qasos olish payiga tushgan!
Yo'q, tushmagin vasvasaga, Mirzo Ulug'bek!
Shubha — boshqa, dalil — boshqa, xulosa — boshqa!
Vasvasalar shaytonga xos, umid — insonga!..

Boshini qo'llari orasiga olib chuqur o'yg'a botadi, haram tomonidan
Firuz kirib keladi. **Ulug'bek** uning kelganini ko'rib, boshini ko'tarib
unga uzoq tikilib qaraydi.

Firuz

Ustoz, sizning fikringizga xalal berdimmi?
Kechirgaysiz! Zarur bir ish bilan kelgandim.

Ulug'bek xomush.

Yoki mayli, siz dam oling, kelurman keyin!
(*Firuz qaytib ketmoqchi bo'ladi*)

Ulug'bek

(*og'ir*)

Ketmay turgin! U qanday bir zarur ish ekan?

Firuz

Amringiz-la maktublarni taqqoslab ko'rdim.
U xat o'xshar... Abdullatif xatiga, ustoz!
(*xatlarni ko'rsatib*)

Mana shu xat: sulton Shohrux vafot etganda,
Abdullatif yozgan ekan sizga Hirotdan.
Bu xat esa, Buroqbekdan topilgan noma!..

Ulug'bek

Bular tursin... Ayt, Abbosni bilasanmi sen?

Firuz birdan yerga tiz cho'kib, Ulug'bek qo'lini tutib, ho'ngrab
yig'lab yuboradi.

To'g'risin ayt! Yig'layapsan! Yoki bu rostmi?
Bu rost bo'lsa, e'tirof et, men kechiraman.
Chunki gunoh senda emas, mening o'zimda.
Ha, albatta tabiatning bor o'z qonuni.
Soch oqardi, dil bog'ida boshlandi xazon.
Ko'zda endi yashin emas, so'nayotgan sham,
Sen boshqasan! Sen bahorning hamal oyisan,
Kundan kunga avjga chiqar senda harorat.
Tur, yig'lama, to'g'risin ayt!

(*Firuzaning boshini silab*)

Axir, ustozing

Senga doim rostgo'ylikni ta'lim etgan-ku!

Firuz

(*yig'ri aralash*)

Ustoz, ustoz, odil sulton, valine'matim,
Demak, g'iybat sizga yetgan... Bu bari yolg'on.
Yolg'on, tuhmat! Bag'ri toshlar uydirdan isnod.
Biling, sizga aytganlari fitna-yu fasod!
Toshbo'rondan, sirtmoqlardan qo'rqmayman asti,
Ishonchingiz yo'qotmog'im o'limdan battar!..

Ulug'bek

(*uni turg'azib*)

Tur, Firuz, o'zingni bos! Sen pokizasan!

Firuz

Valine'mat, faqat bir bor, esingizdami,
Buroqbekning so'rog'idan chiqib ketdik biz,

Darsxonadan daftarinmi olib kelay deb,
Qaytib kelsam, Abdullatif Mirzo oldida
Bir shumshukni ko'rgandayin bo'lib edim men.
Allaqanday imo bilan so'zlashdi ular.
Mirzodan u buyruq olib hamon yo'qoldi.
Men hazlakam bu lafzlarni Mirzodan so'rsam,
Jahli chiqdi, o'rtamizda biroz gap o'tdi.
Undan keyin u shumshukni hech ko'rganim yo'q.
Tangri guvoh...

Ulug'bek

Nega buni aytmading menga?

Firuz

Oh, ishonimg, ota bilan o'g'il o'rtasin —
Buzishlikni men o'zimga bilmadim loyiq.
Axir, uning o'z onasi ko'pdan marhuma,
Men, har qalay, uning uchun o'gay onaman.

Ulug'bek

Endi menga oshkorki, shu mojaroda
Bir zarra ham gunohing yo'q. Bu — nomard ishi.
(o'z-o'ziga)

Buroqbekning afsonasin angelay boshlayman.
Emish: asir so'roqdan so'ng qochmoq bo'lganda —
Nochor qolib, Abbos unga xanjar tiqqanmish.
Abbos! Abbos! U naqadar mash'um kushanda!
Eh, firibgar! Oh, nechun yo'q uchinchi o'g'lim?!

(*Firuzaga*)

Yig'ini qo'y! Men bilaman har bir ko'z yoshing —
Yulduzlarning u sehrli nafasiday sof!
Seni tahqir aylamoqqa hech kim haqqi yo'q.

Devonbegi kirib keladi.

Devonbegi
Shayxulislom ham Farmonshoh!

Ulug'bek

Aytgin, kelsinlar!

Devonbegi chiqib, qaytadi, orqasidan **Shayxulislom** va **Farmonshoh** Qo'rchi kirib keladi.

Shayxulislom

Jahonpanoh, farmoyishni yozib keltirdik.

Farmonshoh

Amringizda Sayid Obid amaldan tushdi.
Endi yangi muhtasibni tayinlasalar,
Toki yasoq buzilmagay shahr-u bozorda.

Ulug'bek

Samarqandga keragi yo'q muhtasiblarning.
Siz — dorug'a. Tartibotga siz javobgarsiz!
Endi sizga boshqa buyruq: Bog'i Chinorda
Mening Chiniy koshonamni taxlab-tayyorlab —
Firuzani u qasrga ko'chirib qo'ying.
Xizmatiga ajratilsin kaniz va navkar,
Yurishiga taxtiravon tayin etilsin.
Xarojatini to'lab tursin xazinadorim.
Qayg'urma, bas, borigin oyim, aziz Firuzam...
Orom olgin!

Ulug'bek uni qandaydir bir ichki iztirob bilan jo'natadi. **Firuz** hayron ham xursand, u **Ulug'bek** qo'lini o'pib chiqarkan.

Biz Shayx bilan kengashimiz bor.

Firuz va **Farmonshoh** chiqadilar.

Shayxulislom

Shu farmoyish hukmi shar'iy bilan bitildi.
Faqat sizning imzongiz-u, muhringiz kerak!

Ulug'bek

Shayxulislom, Sayidni-ku mansabdan quvdim,
Lokin uni Samarqandda qoldirib bo'lmas.

Siz, Majlisi ruhoniyyda fatvo tayyorlang:
Samarqandning shaharidan, viloyatidan
Surgun qilib chiqaramiz uni daf'atan.

Shayxulislom

Nur — alannur. Bu nopokni xiyla muqaddam
Daf aylamoq zarur edi doruldavlatdan.
U mustahiq emas edi shafqatingizga.
Boshqa xizmat?

Ulug'bek

O'ylayapman muhim tadbirni.
Sizga sodiq imomlarni va muftilarni
Birga to'plab kengashingiz, ammo xilvati.
Ulamoning aksaridan rozilik olib,
Mahkamayi shar'iyada fatvo chiqaring:
Samarqanddan surgun qilib Xo'ja Ahrorni,
Yuboramiz Toshkent begin nazoratiga.
Turg'un bo'lsin "Bog'iston" da, o'z qishlog'ida.

Shayxulislom

Taklifingiz amri vojib. Ammo shahriyor,
Ulamoning aksarini ko'ndirmoq og'ir.
Chunki, eshon nufuzidan hayiqar ular.

Ulug'bek

Siz bu ishni puxta o'ylab, tayyorlik ko'ring.
Bu — Sayidni haydamoqdan yuz chandon mushkul.
Mahkamadan oldin bir-bir ulamolarni
Uyingizga da'vat etib, suhbat o'tkazing!
Ammo shoshmang... Ehtiyotkor va zukko bo'ling.
Biling, toki Samarqandda Xo'ja Ahror bor,
Urfonimiz va taxtimiz xatarga duchor.

Shayxulislom

Aynan shundog'. Dinni shior qilgan bu eshon
Xaloyiqda taassubni qo'zg'atib har on,
Hokimiyat da'vosiga berilgan jazman.

Siz buyurgan usullarni qo'llayman, sulton!
Boshqa xizmat?

Ulug'bek

Muhtasibning beboshligi kasofatidan
Avaxtada ko'p begunoh qiynalsa kerak.
Shu kechasi ko'rib chiqsak zindonni deyman.

Shayxulislom

Xo'b savob ish. Boshqa xizmat?

Ulug'bek

Ayting, mavlono,
Siz Firuzaga haqida gap eshitdingizmi?

Shayxulislom

Poytaxtda uzunquloq gaplar yuribdi,
Ammo buning tagsizligi men uchun ravshan.
Mankuhangiz Firuzaoq farishtadek pok!

Ulug'bek

Sizing shunga barkamolmi qanoatingiz?

Shayxulislom

Men Qur'onga qo'l bosishga hozirmay, sulton!

Ulug'bek

Undoq bo'lsa, oling qog'oz, qalam, dovotni.
Firuzaga taloqnoma yozasiz hozir!

Shayxulislom

Voasafo! Ne gap sulton? Qulog'im og'ir,
Balki, xato eshitibman...

Ulug'bek

Yo'q, bu muqarrar.
Demak, unga ishonchimda yanglishmabman men,
Buni tasdiq etib berdi sizning ra'yingiz!

Shayxulislom

Xo'sh, bo'lmasa, ne zarurat, ne uchun taloq?

Ulug'bek

Sultonlarning nasibasi shu taxlit ekan,
Siyosatga qurbon ketar ularning qalbi.
Zero, hazrat, yaxshi biling va unutmangki,
Shoh xotini bo'lsa hamki, mutlaq begunoh,
Uning nomi har xil gapdan,
shubhadan, so'zdan
Xoli bo'lib, oliy bo'lib turmog'i lozim,
El og'zida chaynalmog'i baloyi azim.
Firuzani seva-seva taloq beraman!

P A R D A

4-PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Ko'ksaroy tagida zindon. G'ira-shira qorong'i. Goho yer tagidan bandilarning bo'g'iq nolasi eshitiladi. G'or ichidan yorug' chiqqanday birdan yaqinlashayotgan mash'alning olovi ko'rinib qoladi. **Berdiyoz** qo'lida mash'al, kirib keladi. Uning orqasida **Ulug'bek**, **Shayxulislom** **Burhoniddin**, **Farmonshoh** **Qo'rchi**. Obxonalar ustida katta toshlar qo'yilgani ko'rinadi.

Ulug'bek

(bir chohni ko'rsatib)

Dorug'a, siz zindon ahlin yaxshi bilasiz,
Bu chohda kim yotar ekan?

Farmonshoh

(qo'lidagi daftarga qarab o'qiydi)
Yoryoyloqning ovulidan o'g'ri Toshbuqa.

Ulug'bek

Nima qilgan? Nimalarni o'g'irlagan u?

Farmonshoh

Malik Tarxon qo'tanidan uch echki, o'n qo'y!

Ulug'bek

O'tirgani qancha bo'ldi?

Farmonshoh

Uch oy, o'n uch kun.

Ulug'bek

Bo'shatilsin!

Pastdan ovoz

Omon bo'ling, qiblayi olam!

Ulug'bek

(ikkinchi choh oldida to'xtab)

Kim bu chohda azob chekkan badbaxt zindoniy?

Farmonshoh

O'ratega tumanidan Qodir chavandoz.
Zakotchining chap qulog'in kesib olgannish.

Ulug'bek

Nega axir?

Pastdan ovoz

Xotinimni zo'rlamoqchi bo'lgan edi u.

Ulug'bek

Qancha bo'ldi bandiligi?

Farmonshoh

Besh oy, bir hafta.

Ulug'bek

(*kulib*)

Bo'shatilsin! Lekin, tag'in zakotchining sen
O'ng qulog'in kesa ko'rma... Shu sharm o'zi bas!

Pastdan ovoz

Dard ko'rmangiz, Ulug'bek Mirzo!

Ulug'bek

(*uchinchi choh oldida to'xtab*)

Bu yerda kim?

Farmonshoh

Ota Murod degan bir dehqon.

Muhtasibning amri bilan qamab qo'yilgan.

Ota Murod

(*pastdan*)

Davlatpanoh, tunov kuni sizga ariza —

Topshirganim bilan olib bunga tiqishdi.

Ulug'bek

Muhtasibdan bu chol menga noligan edi,

Shu sababli u noinsof qamabdi buni.

Axir mening ota bilan oshnoligimni

Bilmaysizmi?

Farmonshoh

(*daftarga qarab*)

Kechirgaysiz, bundan tashqari,

Xirolarni butunicha to'lagan emas.

Ulug'bek

Xirolarni kamaytirish haqida farmon

Berganimdan voqifsiz-ku, Farmonshoh Qo'rchi!

Dorug'asiz, hamma gapdan ogoh bo'lingiz!

Bo'shatilsin! Ota Murod, boring qishloqqa!

Yaxshi boqing, qurt tushmasin olmazor bog'ga

Ota Murod

(*pastdan*)

Omon bo'ling, ming yil yashang, qiblayi olam!

Ulug'bek

(*to'rtinchi choh oldida to'xtab*)

Bu yerda kim o'tiribdi, gunohi nima?

Farmonshoh

Muhtasibning amri bilan, Sulaymon Meshkob.

Ramazonda suv ichgan-u, ro'zasin buzgan.

Ulug'bek

Muhtasib ham zahmat chekib shuncha ishlasa,

Zarafshonning bor suvini sipqarar edi.

Bo'shatilsin!

Sulaymon

(*pastdan*)

Omon bo'lsin, qiblayi olam!

Ulug'bek

Qayda qipchoq asirlari?

Farmonshoh

(*bir necha chohni ko'rsatib*)

Mana, o'ralar!

Shahriyorning dushmanlari, yuzi qoralar!

Ulug'bek

Mayli, mayli, o'tgan ishga salavot derlar.

O'zlarini aldatganlar bu badbaxt ko'rlar.

Boshliqlari halok bo'ldi... Halok qilindi.

Bo'shatilsin, uy-uyiga tarqab ketсинlar!

Farmonshoh

Men ularni sizdan so'rab olmoqchi edim,
Ekin-tikin ro'zg'orimda ishlatish uchun.

Ulug'bek

Yo'q, ularning o'ksiz qolgan bolalari bor,
Boraversin yurtlariga! Ozod etilsin!

Shayxulislom

Davlatpanoh, bular sizga bergan tashvishlar
Bir umrga unut bo'lmas. Jazolash lozim.

Ulug'bek

Yo'q, muhtaram Shayxulislom, jazo shart emas.
Bilasizmi, birovidan o'ch-qasos olib,
Uni xunob ko'rmoqlikning zavqidan ko'ra —
Kechirishning halovati shirin ming karra.
Qasoskorlik bo'lolmaydi shohga rahnamo,
Alalxusus, bu elatki aldangan, xolos.

Pastdan ovozlari

Tavba qildik, bosh ko'tarib, nodon ekanmiz!

Ulug'bek

(boshqa bir choh oldida to'xtab)

Xo'sh, bu chohda o'tirgan kim? Nimadir kasbi?

Farmonshoh

(daftarga karab)

Bir bechora, Ko'r Qalandar degan bir darvesh.

Berdiyori

Kasbi-pasbi odamlarga bo'hton ag'darish.
Siz Sirdaryo safaridan qaytganingizda
Ko'p bemaza g'idi-bidi tarqatganiga —
Talabalar g'azablanib, tutib keltirdi.
Keyin bilsak, hamma buning tilidan bezor.

Ulug'bek

Ha, eslayman, shu boyqushning xurujlarini.
Ifтиrochi, o'g'ridan ham battar bir maxluq.
Chunki, o'g'ri muhtojlikdan shu yo'lga tushar.
Biroviga g'arazi yo'q, unga non kerak.
Bo'hton nima? G'ayirlikning qopog'on iti,
Iymanishdan, xijolatdan xolidir beti.
Bo'hton, ya'ni birovlarining fazilatiga
Ich-ichidan qoyil bo'lmoq, zohirda esa,
Xuddi o'sha fazilatning aksini aytmoq.
Tuhmatchi u — jirkanch tana, qurtlagan maraz.
Qalb o'rni qormida bor bir kissa g'araz.
Yurak degan bu kissani qo'ysangiz agar,
Och shaqallar g'ajishdan ham qiladi hazar.
Sirtlon cho'chib tegizmaydi uni tishiga,
Ilon kelib undan zahar olar nishiga.
Suvga otsang ko'k hovuzlar sasiydi, yoxud —
Alangaga bir tutqizsang ko'kni bosar dud.
Mana shu xil murdorlardan biridir bu zot.

Ko'r qalandari

(pastdan)

Ne qilayki, tilim emas ixtiyorimda,
U o'zicha g'oldiraydi mendan beruxsat.

Berdiyori

Zindonda ham u tinmaydi, hazrat shahriyori.
Amr etsangiz, tilin-pilin kesib tashlasak!

Ulug'bek

Tuhmatchining dardi tilda emas, dilida.
(pastga qarab Ko'r qalandarga)
Boq, sen tag'in o'z tilingga ifтиro qilding,
Til, u nima? Fikrlarning qaroli, xolos.
Sening diling, tiynatlar, xulqing behayo.

Ulug'bek boshqa choh oldiga o'tmoqchi bo'lganida, Farmonshoh to'xtatmoqchi bo'lib

Farmonshoh

Bugun barcha bandilarga shafqat qilganday Darveshni ham ochsaksimkan, hazrat shahriyori.

Ulug'bek

Yo'q, o'tirsin hali bunda bu el balosi.

Berdiyori

(pastga qarab)

Ko'r qalandar, tuhmat-puhmat to'qib o'tirgin, Hechqisi yo'q, sening kasbing-pasbing bemaolol. Asbob-pasbob bo'lmasa ham ishlayverasan. Sasib yotgan tiling-piling senga uskuna. Chohning ustiga tosh yopib qo'yadilar.

Ulug'bek

(boshqa choh oldida turib)

Bu quduqning sokini kim?

Farmonshoh

Bu — Bobo Kayfi!

Ulug'bek

(kulib)

Obbo, yana ne qilibdi rindi mastona?

Farmonshoh

Muhtasibning amri bilan tashlangan shunga, Mast holida muhtasibni xo'rigan emish.

Ulug'bek

Tag'in o'sha pes badbaxtning kasofatlari! Bo'shatilsin bu — beozor, bechora odam!

Bobo Kayfi

(pastdan)

Yo pirim-e! Bu yerga xo'b ko'nikib qoldim, Lekin, meni bo'shatsinlar, der ekansiz shoh, Yalinaman, siz ketmayin tez chiqarsinlar!

Farmonshoh

(darg'azab)

Yasoq-yarog' bilmaysanmi, hay behafsala! Bemormisan?

Bobo Kayfi

(pastdan)

Bemormanmi? Yo'g'-ye, xumorman!

Ulug'bek

(navkarlarga)

Chiqaringiz!

Navkarlar arqon tashlab Bobo Kayfini chiqarib oladilar.

Nima qilding muhtasibga sen?

Bobo Kayfi

(ta'zim bilan)

Kechirgaysiz, haddan oshsam, qiblayi olam Aybim shuki, ul janobga "qizitaloq" dedim.

Ulug'bek

Faqat shumi?

Bobo Kayfi

Shuning o'zi unga bas ekan.

Ammo unga tag'in boshqa bir laqab topdim:

Xo'b desangiz, shu laqabni unga aytsam-u,

Keyin, mayli,

zindon qilsin meni qaytadan.

Shayxulislom

Muhtasib yo'q, Sayid Obid badarg'a bo'ldi.
Boravering!

Bobo Kayfi

Shunday ekan, surbetligim kechiring, sulton.
Buyursalar, may meshimni qaytib bersinlar.
Habibim ham, tabibim ham o'sha may meshim.

Ulug'bek

(kulib, Berdiyorga)

Bu odamning may meshini to'ldirib bergin.
O'tirgani tovoniga bizdan mukofot.

Berdiyoy

Yurgin, Kayfi, sening piring-miring Xayyom ham,
Sendek choh-poh tushganida may-pay ichganmi?

Bobo Kayfi

Eh, jo'rajon, mullo Xayyom davrida bilsang,
Sayid Obid, ko'p shukurki, tug'ilmagandi.

(ketaturib)

Shafqatpanoh, omon bo'ling, yashang o'zingiz!
Haytovur, shu erkinlik ham zap yaxshi narsa.
Bandasiga ko'rsatmasin shu Ko'ksaroyini.

Farmonshoh

(daftarni yopib)

Davlatpanoh, bandilarning ro'yxati tamom.

Bobo Kayfi

(keta turib xirgoyi qiladi)

"Tushgali band ichra bo'ldim ul pari devonasi,
Ko'ksaroy fonus erur, ul sham, men — parvonasi".

Ulug'bek

(qiziqib)

Bobo Kayfi, bu nima gap? Bu kimning she'ri?
Ko'ksaroyning fonusida kuyayotgan kim?

Bobo Kayfi

Davlatpanoh, Xurosonda o'smir chog'imda
Bu nolani eshitgandim bir qo'shiqchidan.
Bu kunlarda Ko'ksaroyda bandiligimda —
O'sha baytni ming'illardim gohi-gohida.
Bilishimcha, buni aytgan Mavlono Tarxon.
Ammo, nega, qachon, kimga, bilmayman, volloh.

Ulug'bek

Senga ruxsat!

Bobo Kayfi va Berdiyoy chiqadilar.

Shayxulislom, shu misralarda
Foijali bir nasiba borgan o'xshaydi.

Shayxulislom

Eshitingiz, ojjizona izohotimni:
Sohibqiron Amir Temur zamonasida
Padarimiz Shayxulislom bo'lgan uzoq vaqt.
Menga aytib bergan edi padar rahmatlik:
Bir zamonda Samarqanda bir guruh bebosh
Haydab mo'g'ul xonlarini, tarxonlarini
Samarqandni bir yilgacha qo'lda tutganlar.
Ular hatto Temurbekka egmaganlar bosh.
Fuqaroga har xil katta va'dalar berib,
Olomoni o'zlariga moyil qilganlar.
Bu guruhni tarixlarda sarbador derlar.
Bu hammasi yaxshi ma'lum davlatpanohga.
Sohibqiron amri bilan sarbador qavmi —
Jazolandi: yo so'yildi, yoki osildi,
Saltanatni Xudo qildi Temurga nasib.
Bu hammasi yaxshi ma'lum davlatpanohga.
Lekin o'jar sarbadorlar yana har zamon

Shaharlarda onda-sonda xuruj aylarmish.
Temurbekning avzoyini buzarmish nuqul.
Binobarin, Sohibqiron bir tadbir o'ylab,
Unga be'at keltirmasdan qaysarlik qilgan
Sarbadorning peshvosidan ba'zi birlarin
Ko'ksaroyda bir umrlik bandga buyurgan.
Chohga emas, hujralarga qamab ularni,
Toki tavba qilmaguncha chiqarmang, degan.
Fonus ichra bir sham kuyib qanday tugasa,
Bularning ham aksar qismi hujradan chiqmay,
So'nib ketgan... Shu tufayli mavlono Tarxon —
U ko'p jumard kishi edi, Qarshi shahridan,
O'lganiga ko'p yil bo'ldi. Tanirdim uni —
Sarbadordan biron do'stin g'amida kuyib,
Shu baytlarni hasrat bilan nolib aytgandur.
Bular shoyad ma'lum emas davlatpanohga.
Sohibqiron buni juda pinhon tutarmish.
Padarimiz buni aytdi o'lim oldida.
Lekin al'on o'sha Xudo osiylaridan —
Birontasi tirikmikan? Bu — amri mahol.
Tirik bo'lsa, karomatdir, volloh bissavob!

Ulug'bek

Bu qanday sir, qanday sirki, bexabar qolsam?
Ayt, Farmonshoh, bormi tag'in bunda mahbuslar?

Farmonshoh

Menga ham bu majhul bir sir, bilmayman, sulton.

Ulug'bek

(*zindon chekkasin ko'rsatib*)

U yopiqlik eshik nima?

Zindonbon

(*yerga ta'zim qilib, cho'kib*)

Ha, ha... yo'q, yo'q! U hujrami? U — xilvatxona!

Ulug'bek

(*u tomonga qarab yurib*)

Och!

Zindonbon

Davlatpanoh, uvol bo'lar men uni ochsam.
Sohibqiron farmoyishin nechuk buzgayman?
Mening otam, bobom shunda zindonbon bo'lgan.
O'zgalarga unga kirmoq — butun qatag'on!
Sohibqiron: hatto mening avlodlarim ham
Bundan voqif bo'lmasinlar, deya buyurgan,
Toki, birdan ayab amrim buzmasinlar deb!

Ulug'bek

Ol kalitni, ochgin darhol!

Zindonbon

(*boshqa bir eski daftarni ochib*)

Bu daftarda, mana sulton, o'sha farmoyish:
Marhum bobom qo'li bilan yozilgan ekan.
Deyilganki, yovuz bandi mahkam ushlansin,
Iqomati chohda emas, hujrada bo'lsin.
Istagancha ovqat bering, toki u o'lmay,
Uzoq yashab, bandilikning azobin tortsin.
Yana aytgan: sira qo'y mang-u o'lsin, zero,
Jazolarning eng yengili qatl etilmoqdur!
To bir kuni bandilikdan bezib "dod" desa,
El oldida qilmishidan pushaymon yesa,
Temuriylar davlatiga be'at keltirsa,
Temurbekning avlodiga hurmat bildirsa,
Faqat shunda podshohga qilinsin xabar!

Ulug'bek

O'zi u kim? Nomi nima? Buyuraman, ayt!

Zindonbon

(*daftarni yopib*)

Bunda ismi o'chirilgan... ammo zindonda
Unga laqab qo'rganmiz biz: Piri Zindoniyy.
Yil boshida har yil borib so'raymiz undan:
— Senga so'roq, qani ayt-chi, Piri Zindoniyy,
Qilmishingga sen pushaymon yedingmi, yo'qmi?

Ulug'bek

Xo'sh, so'roqqa nima deydi Piri Zindoniyy?

Zindonbon

Bizga pirning javoblari hamisha shu so'z;
Temurbekka aytganimdan bo'lak gapim yo'q!

Ulug'bek

Och hujrani!

(O'sha tomonga qarab yuradi)

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Yana o'sha zindon. Alohida hujra. Eshik ochilgach, mash'alning olo-
vi hujrani yoritadi. Bir chorpojada odam yotgani ko'rinadi.

Ulug'bek

Men bir o'zimga kirib ko'ray, u qanday inson!

Berdiyoz mash'alni hujraga tikib qaytadi. Boshqa odamlar hujraga
kirmay, qaytadilar. Ulug'bek hujraga kirib ketadi. Birozdan so'ng chor-
pojada yotgan odam, mash'alning yorug'idan bo'lsa kerak, uyg'onib
turadi. Bu haddan tashqari kekxa bir chol. Hamma yog'ini soch-soqol
bosib ketgan bandi.

Piri Zindoniyy

Kim bo'lursiz? Nima kerak bu g'amxonada?

Meni yana aynatmoqchi bo'lasizmi, ha!

Qilmishingga men nadomat chekmayman, biling!
Temurbekka aytganimdan bo'lak gapim yo'q.

Ulug'bek

Men Ulug'bek Mirzodurman. Shohruxning o'g'li —
Sohibqiron nabirasi. Zamon sultoni.
Sening barcha sarguzashting bilmak istayman.

Piri Zindoniyy

Nega darkor? Sarguzashtlar, sarguzashtlarmish!
Men ularni aytgan bilan yoriydimi kun?
Yo la'nati zindon qulab kelarmi erklik?
Yo qaytadan men yosharib, jo'ralar bilan —
Jum'alikda yallaxonlik qilamanmi-a?
Podshohga insonlarni o'ldirmoq oson!
Ammo, qani, ular kimni tiriltgan? Hayhot!

Ulug'bek

Yo'q. Bularning chorasi yo'q. Bilmak istayman:
Sen kim?

Piri Zindoniyy

Menmi? Hasan degan bitta chilangar.
Bu zindonga tushganimga necha yil bo'ldi,
Buni o'zimga bilolmayman, eslayolmayman.
Ko'p chidamli narsa ekan, deymen odamzod...
Hech bir maxluq chidolmasdi shuncha jabrga.
Bu do'zaxga tashlaganda meni bobongiz,
Siz, dunyodan bexabar bir go'dak bo'lgansiz.
Ko'p taajjub til-u lafzni unutmaganim.
Chunki, bir chog' o'tib ketgan hodisalarni
O'z-o'zimga mashq qilaman o'zimga yodaki,
Aytgim, hozir hijriyadan necha yil o'tgan?

Ulug'bek

Sakkiz yuz-u ellik ikki tarixi — hijriy.

Piri Zindoniyy

Voh-voh, demak ellik yildir men bunda bandi...
Ammo ko'rib turibsizki, o'lgan emasman.

Chunki, yig'lab ko'z yoshini to'kmadim sira.
Yo'q, shahriyor, men o'Imoqchi emasman hali.
Bu yer go'rdan farqi yo'g'-u, ammo go'rdam ham
Tirik odam yashar ekan, demak olamdan
Zilziladan, qirg'inlardan va yong'inlardan,
Faryodlardan, ur-urldardan, chop-ha-choplardan
Aks sado kelib turar bu mozorga ham.
Ha, Temurbek ko'p azamat jahongir edi.
Ammo, mening nazarimda u — qon Tangrisi.

Ulug'bek

Temurbekka shu g'arazning boisi nima?

Piri Zindoni

Samarqanddan haydab mo'g'ul zolimlarini
Sarbadorlar qo'lga oldi hokimiyatni.
Kosiblarning, faqirlarning qadri bilindi.
Men chilangar, otam, bobom, bari ohangar.
Hokimlardan faqat tupuk, dakk ko'rganmiz.
Bolg'agina boqib kelgan toifamizni.
Ammo, amir Sohibqiron ishgir jahongir,
Qal'alarni qaqshatguvchi qo'rqmas sarkarda,
Ochiq jangda bas kelolmay sarbadorlarga
Konigilga chaqirtirib nayranglik qilib,
Boshliqlarin so'ydirgan yo ostirgan dorga.
Chunki, ular o'z azmidan aynamabdilar,
Har xil va'da, qutqularga unamabdilar.
Mening bobom, mening otam boshlarin dorga
Berib qo'yib haqiqatda sarbador bo'ldi.
Endi ayting, insof bilan,

Mirzo Ulug'bek,

Nechuk bo'lmay bobongizga o'zim da'vogar?

Ulug'bek

Otalar-ku, qo'zg'olonning jazosin chekdi.
Senga nechuk bobom qildi shu xil siyosat?

Piri Zindoni

Chunki bizlar shahid bo'lgan sarbadorlarning
Yetim-yesir sabiyolari ulg'ayib bildik:
Zulmi jafu boislari podshohlar ekan.
Biz Qarshining qo'rg'onida bir to'p fidoyi
Temurbekdan o'ch olgani isyon ko'tardik.
Va yengildik, sheriklarim bari so'yildi.
O'ta chapdast qassob edi, lekin bobongiz!
Ha, bu gapga endi bilsam ellik yil bo'pti...
Ellik yil-a!.. Bandilikda umrim chirigan,
Demak qancha farzandlarim tug'ilmay o'lgan,
Qancha o'roq, qancha omoch yasalmay qolgan.

Ulug'bek

Sohibqiron seni nega qatl ettirmadi?
Yoki seni ayadimi?

Piri Zindoni

Yo'q, unday emas.
Behad zolim bo'lsa-da, u zol kishi edi.
Minba'd isyon bo'lmasin deb Temur mulkida
Menga taklif qo'ydi amir... Katta jomeda
Jamoatni birga to'plab o'z og'zim bilan
Qoralasam va qarq'asam sarbadorlarni,
Va'da berdi to'qqiz tortiq, mansab-u davlat.
"Xo'b" demasam, mangu zindon, umrbod zulmat!..

Ulug'bek

Tiriklayin ko'milmoqqa unading, biroq
U taklifga ko'nmadingmi?

Piri Zindoni

Men go'daklikdan
Sultonlarga adovatni ko'nglimga bitdim,
Zo'ra vonning zillatiga hech toqatim yo'q.
Baloxo'rlar nazarimda ayni qalloblar.
Tekin yegan hazratlar-chi, xuddi hasharot.

Ulug'bek

So'zlaringda tafakkurdan zug'um ortiqroq.
Sultonlar ham Xudovandning navkarlari-ku!
Kecha-kunduz el g'amida bezovta yurgan —
Podshohlar yo'q deysanmi? Ular tashvishi
Ming tosh-tarosh zahmatidan og'irroq, ishon!
Yo'q, bularni haromtomoq deyish nohaqlik!
Saltanatki, sultoni yo'q — boshsiz bir tanga.

Piri Zindoniy

Ummatlarning ixtiyorin faqat bir odam
Uhdasiga olmoqligi xatarli da'vo.
Yoshligimda talabdan oshnam bor edi.
Tunlarda u o'qir edi har xil hikmatdan.
Abu Nasr Forobiyning bir kitobida —
Yozilganki, donishmandlar kengashib turib,
Mamlakatni boshqarsalar el bo'lur obod!
Birovining nafsi, kayfi, g'arazi emas,
Insof ahlin vijdoniga qolsa idora,
Na haqsizlik, na fitnalar, na fisq-u fujur,
Na mulk uchun talash bo'lur, na qonli nizo.
Ezilganlar qaddin rostlar, zolim tiyilar.
Xurosonda sarbadorlar shunday deyishgan:
— Podshohsiz o'zimizcha yashab ko'raylik,
Nonimizni hadik olmay oshab ko'raylik! —
Sabzavorda barcha qullar ozod etilgan,
Og'ir o'lpon-xirojlardan ulus qutulgan,
Bek va to'ra, xon-u tarxon yurtdan quvilgan.
Sarbadorlar kengashib o'y o'ylashar ekan.
Donolardan raistarni saylashar ekan.
Ammo, axir, ularni ham yo'q qildi Temur,
Go'yo falak qahrilanib yuborgan ma'mur.

Ulug'bek

Sen o'ylagan masalalar ko'p qiziqarli,
Lokin, zamon va zamindan uzilgan xayol.

Shu uchun ham bekor ketdi g'ayratlaringiz.
Mamlakatga urfon kerak, ilm-u ma'rifaf,
Boshboshdoqlik emas, idrok, nizom, farosat.
Shunday qilsa, borib-borib ravnaq topar yurt
Birinchi gal orif bo'lsa sultonlar o'zi,
G'aflat ketib ochiladi ulusning ko'zi.

Piri Zindoniy

Eshitganman, o'taketgan fozil ekansiz.
Ammo, asli shoh o'g'lisiz, shu uchun har dam
Ko'zingizni qamashtirar toj yaltirog'i.

Ulug'bek

Kim biladi, bo'lmasaydim shu zamonada
Bu davlatning boshida men, nelar bo'lardi!
Balki, diyor zulmatlarga cho'kib qulardi.
Ammo, biling, gapim xolis, Piri Zindoniy,
Faqat tojning mehri emas shu andishalar.
Men shohlikni ma'rifatga qildim dastyor.

Piri Zindoniy

Tushunmayman, tushunmayman, shavkatli Mirzo.
Taxt qanaqa ma'rifatga poydevor bo'lgay?
Vaholanki, toj boshdagi fikrga qafas.

Ulug'bek

Siz ellik yil g'aflat ichra qolgansiz, usta.

Piri Zindoniy

E, ellik yil... Ellik, yuz yil kechsa-da tag'in,
O'zgarmaydi podshohlarning zulmkor xulqi.

Ulug'bek

Zamonamiz g'oyat nozik. Har yoq xatarnok!
Bizga lozim zabardastlik, birlik va idrok.
Bu fursatda olomonga g'alayon solib.

Bizga qarshi qo'zg'atganlar bizga do'st emas.
Ular Temur xonadonin yovuz dushmani.
Bunday ovoz zindonlardan chiqmay bo'g'ilar.

Piri Zindoni

(*qahqaha solib kuladi*)

Mayli, bizlar hurriyatning fidoyilari,
Hurriyat deb bandilikka ko'ngan erkinlar.
Ammo, Mirzo, men zindonning hatto qa'rida
Sizning baland fahmingizdan bo'ldim xabaridor.
Itasangiz tiz cho'kayin oyog'ingizga,
Sizga, buyuk qalbli inson, ulug' munajjim!
Ammo, sulton Ulug'bekka, sohibi tojga
Bosh egmayman, egolmayman, yo'q, egolmayman!

Boshini ko'targanicha mag'rir vaziyatda devorga yastanib qotib
qoladi.

Ulug'bek

Siz ellik yil g'aflat ichra yotgansiz, usta!

Ulug'bek og'ir qadamlar bilan hujradan chiqadi. Chuqur o'ylanish
bilan o'z-o'ziga.

Uh... ko'p og'ir munozara! Bunaqasini

Ko'rmagandim umrim bino bo'lgandan beri!

Farmonshoh va **zindonbon** unga yaqinlashib keladilar.

Farmonshoh

Bu keksani chiqarishni buyurarlarmi?

Ulug'bek

Ne xohlasa berib turing, izzat ko'rsating!

Lekin... Badda tura tursin Piri Zindoni!

Ulug'bek eshikka qarab yo'naladi. Zindonbon darhol hujra eshigini
yopib qulflaydi.

P A R D A

UCHINCHI KO'RINISH

Samarqanddan jilla uzoq bo'lmagan qishloq. Uzoqda tog', dara, ov-
loq, o'rmonlar va bog'lar ko'rinadi, bir tomonda dehqon daxmalari. **Ota**
Murodning sodda kulbasi, hovlisi va bog'i yo'lning qirg'og'ida o'rmas-
gan. **Berdiyoy** va bir necha navkarlar yelkalarida va qo'llarida ovda otil-
gan parranda, quyon, kiyik, alqor ko'targan holda kirib keladilar.

Berdiyoy

(*qichqirib*)

Ota Murod, hay, oqsoqol!

Bog' tomondan **Ota Murod** qo'lida ketmon bilan shoshilib keladi.
Uy eshigidan xotini yuguradi.

Ota Murod

Labbay, taqsir, xo'sh!

Xush kebdilar kichik to'ra!

Berdiyoy

Voy oqsoqol-ey,

Qo'y hazlingni, to'ra-po'ra demagin meni!

Endi asl bosh to'rani kutgin, oqsoqol!

Ovdan qaytib kelib, biroz dam olmoqchilar.

Ota Murod

Xush kelurlar, xush kelurlar bizning kulbaga.

Yorab, qanday aziz mehmon, qiblayi olam!

Xotin, ko'rpa-yostiqlik chiqar!

Berdiyoy

Non-pon ham bo'lsin!

Xotin

(*yuragin ushlab*)

Xo'p bo'ladi, oh,

shodimarg bo'lmayin tag'in.

Berdiyoy

Yanga, qo'ying, siz unaga hazil-pazilni.

Shodimarg ham gap bo'ldimi? A, Murod og'a?

So'riga gilam, ko'rpa-yostiq, tashlashadi. Barkashda non, meva-cheva, pishloq olib chiqadi.

Ota Murod

Suyunadi, suyunadi kampir mushtipar!..

Ulug'bek, Sakkokiy, Ali Qushchi, Abdurazzoq ov libosida hovliga kirib keladilar.

Ulug'bek

Salom, ota, yana sizga qo'noqqa keldik. Shu dahaga kelganimga ko'p yillar bo'ldi!

Huuuu... daraxtlar qarang, qarang, qancha ulg'aygan! Onaboshi tuzukmilar? Hormanglar!

Xotin

Shukur!

Ota Murod

Hazrat tashrif buyursinlar: Xush kelibdurlar! Mehmonlar so'rida va kursida o'tirishadi.

Ulug'bek

Ota Murod, siz ovora bo'lmang, o'tiringiz! Bir kosadan qim�iz ichib jo'naymiz uyga!

Suhbat asnosida **Ota Murod** ham **Berdiyoy** meshda qim�iz olib kelib kosalarga quyib, mehmonlarga tutadilar.

Ha, birodar shikorbonlar, bugungi ovni Chindan quling o'rgilsin ov desa arziydi.

Ali Qushchi

Ovning o'ndan sakkiztasi sizning o'ljangiz. Men o'zim ham, otamiz ham burgutlar boqib,

Shikorbonlik hunarida harif bo'lganmiz. Ammo sizning yoini tortib uzgan o'qingiz, Har ta'rifdan o'zib chiqar, sira yanglishmas. Merganlikni Tangri o'zi sizga buyurgan.

Ulug'bek

Nega bir men? O'qni hamma barobar uzgan.

Abdurazzoq

O'q barobar uzilgan-u, lokin hamma gap Shu o'qlardan kimnikilar hadafga teggan. (Sakkokiyga)

Oh, mavlono, she'ringizning hamma o'qlari Onda uzgan o'qingizga o'xshasa agar, Demak sira dilbar dilin ovlamabsiz-da! Ovchilikda o'qlaringiz ancha beparvo. Qofiyasi qovushmaydi, juftin topmaydi.

Ulug'bek

Nega shunday, siz mavlono, quyonni ko'zlab, O'q uzsangiz borib tushar laylak iniga.

Abdurazzoq

Siz mavlono, shaxsan o'qni uzgandan ko'ra, Birovlarning o'qin ko'proq yebsiz chamasi. Yanglishmasam, shu misralar o'zlariniki: "Majruh bo'lar g'amzang o'qi birla damodam, Bag'rimki, erur tiri-malomatga nishona".

Hamma kuladi.

Sakkokiy

Shundog' hazrat!

Nazarimda zolimlik qilib,

Ohularni o'ldirmoqlik fe'lidan ko'ra

Ohu ko'zli dilbarlarga nishona bo'lmoq,

Va ulardan yaralanmoq yuz chandon a'lo!

Ali Qushchi

Bu yaxshi-yu, dilbarlarning oldida biroq
Ovchilikdan ertak to'qib maqtanilmasa!

Sakkokiy

Jonon bilan vasl chog'i maqtansak agar,
Bu yolg'onni kechiradi Oллоh ham, shoh ham.

Ulug'bek

Oллоh buni kechirmas-u, men kechiraman.
Bu bechora shoirlarga nima qoladi?
Kechiraman, kechiraman, hazrat Sakkokiy.
Yaxshi niyat bilan yolg'on — jinoyat emas,
Ayniqsa u — ishq ko'yida aytilgan bo'lsa!

(*Sakkokiyning qulog'iga*)

Bu hazillar ammo sira unuttirolmas
Firuzani, u mehribon dildor parini.
Usiz go'yo yuragimda hamisha dard bor.
Ko'p haqsizlik u sho'rlikning tushdi boshiga.

Sakkokiy

Aynan, falak zahar qo'shdi shirin oshiga.

Ulug'bek

Dard shundaki, bila turib, shu ishni qildim,
Mulohaza muhabbatdan chiqdi ustunroq.
Eh, Sakkokiy, o'zingizdan qolar gapim yo'q...
Hay,

Berdiyot, yana quyib bergin qimizdan,
Sovuq qimiz biroz bosar dilning tashnasin.

Berdiyot

Qimiz-pimiz, qazi-pazi, qo'zi-po'zisi
Bu yerda ko'p soz bo'lur-u, ammo oz bo'lur.
(*meshdan kosalarga qimiz quyadi*)

Ulug'bek

Xo'sh, Berdiyot, gapingdagi qo'shoq so'zlardan
Tanob eshsa Buxoroga yetgaymi deyman!

Berdiyot

Hali sizga tejab-tejab gapirganim shu.
Men mabodo uyda-puyda bola-chaqaga,
Yoki gohi bozor-pozor jamoatiga
So'zni juftlab aytganimni ulab qo'yganda,
Gap tanobi borib yetar Makkatulloga.

Ulug'bek

Sen so'zingni shoshmay gapir! So'zlarni so'zga
Juftlay berib eshitganni garang qilasan.

Sakkokiy

Har qachonki, aytayotgan so'zing yoniga
Qo'shaloq so'z chiqay-chiqay deb qolsa bormi,
Bir nafasga yo'talib qo'y, so'ngra miyangdan
U yaroqsiz alfozlarni sitib chiqargin!

Berdiyot

Yo, mavlono, men ham so'zga oro beray deb
Shoshilmasdan gapirganda so'zni juftlayman
Zora, she'r-per chiqib qolsa, deyman-da!

Sakkokiy

Sen ham bizning shoirlarni mayna qilasan!..

Abdurazzoq

Uning gapi juftlashadi istar-istamas.

Berdiyot

Taqdir...

Ulug'bek

(*kulib*)

Mayli, taqsir-paqsir, ishingni qilgin.
Sening menga sadoqating har gapdan afzal.
Bir xil so'zchan, tili shirin zotlar bo'ladi,
Ammo, so'zin chaqib ko'rsang, uning danagi —
Sharq-u Hindda o'sgan zahar-zaqqumdan achchiq.
Bilki, sulton Ulug'bekning ko'zida sening
Tiling-piling emas, balki diling mo'tabar!
Mayli-mayli, taqsir-paqsir, jilaylik endi!

Hamma kuladi. Mehmonlar turadilar. **Ulug'bek Ali Qushchi**ga sekinroq:

Yoningdagi aqchalardan otaga pul ber,
Hamda ovning o'ljasidan qoldir bir qismin!

Ali Qushchi Ota Murod oldiga borib, bir chekkaga chaqiradi va unga bir kissa aqcha cho'zadi.

Ota Murod

Yo'q, mavlono, bizning elda bunday rasm yo'q,
Mehmonlardan xarjlik olish bizga ep emas.

Ali Qushchi

Oling, oling, mehmon emas pul berayotgan.
Mamlakatning mezbonidan sizga tortiq bu!

Ota Murod tashakkur bilan oladi. Shu paytda sahna orqasidan xotin-xalaj qichqirig'i eshitaladi. Buning ustiga, sipohlarning do'qi quloqqa kelib yetadi. **Ota Murod** u tomonga yugurib boradi.

Ulug'bek

Bunisi ne? Ne to'polon? Qanday beboshlik!

Ota Murod qaytib kelib Ulug'bek oldida tiz cho'kadi.

Nima gap bu? Ota Murod, turgin, tushuntir.

Ota Murod

Sipohiyilar shu qishloqning ahlini tamom —
Talon-toroj qilib haydab quvib ketmoqda.
Elat judo bo'ldi topgan-tayanganidan.

Ulug'bek

(*Berdiyorga*)

Sen ularni to'xtatib ko'r, bu ne kirdikor?

Berdiyor

(*yo'lga chiqib, sahna orqasidagi sipohlarga*)
Hoy, to'xtanglar, sizlar kimlar, bu ne to'polon?

Yo'lga bir-ikki yasovul chiqadi.

Yasovul

Biz Mirzoning kamarbasta xizmatkorlari,
Xurosondan olib kelgan sipohlarimiz.
Nimaniki u buyursa, bo'ldi. Gap tamom.
Chi qo'chadan. Bu hovlining egasi qani?

Berdiyor

Qaysi Mirzo? Aytgin, nodon!

Yasovul

Mirzomiz bitta!
Bu beboshlar behurmatlik qilgan Mirzoga.
Muhlatida qazi-qarta, kaklik va qimiz
Tayinlangan ko'lamida tayyorlashmabdi.

Chol

(*orqadan*)

Hay, zolimlar, shu o'lponni qaydan beraylik?
Bolalarning etidanmi qazi qilaman?

Yasovul

Ularning shu qilg'ilig'i uchun jarima
Qoraqumga ko'chirishni buyurgan Mirzo.

Biz bu yerda Mirzomizga ovloq ochamiz.
Qani endi, bu qo'rani ko'raylik. Sen qoch!

Qo'ra eshigidan hovliga kirmoqchi bo'ladilar.

Berdiyoy

Hayvon-payvon bu eshikdan kirolmas, to'xta!

Yasovul

(qilichni sug'urib)

Qoch deyapman! Xudo urg'ur. Bu Mirzo amri!

Eshikdan bosib kirmoqchi bo'ladi. Berdiyoy va yonidagi navkarlar ham qilichlarini sug'uradilar.

Berdiyoy

Qayt, xumkalla!

Sendaqasin biz ko'p ko'rganmiz!

Kallang senga og'ir bo'lsa, kel bunga, qani!

Sahna orqasidan ot tuyoqlarining dukurlashi eshitiladi.

Yasovul

Nima deding? Xo'rozlanma! Shu zahotiyoy

Mirzom o'zi adabingni beradi. Shoshma!

Abdullatif o'z sipohlari bilan otdan tushib keladi.

Abdullatif

Bu qanaqa lapashanglik, nega to'xtading?

(yasovulga qamchi o'qталadi)

Yasovul

Mirzo, axir nima qilay? Bu betamizlar

Tig' o'qталib yo'limizni to'sib turibdi.

Abdullatif

Bosavergin! Qarshilikka kimning haddi bor!

Payt kech bo'lgani uchun **Ulug'bek** hovlidagi daraxt tagida turib qo'llarini **Sakkokiy** va **Ali Qushchini**ng yelkalariga qo'ygan holda o'zi ko'rinmasdan ko'chadagi bu hodisani kuzatib turadi.

Ulug'bek

(Abdurazzoqqa sekin)

Mana, qarang, bir odamning ikki chehrasi!

Abdullatif va yasovullar hovli eshigidan bostirib kirmoqchi bo'lganlarida **Ulug'bek** daraxt tagidan chiqib, ularga qarshi yuradi.

Mening haddim sig'ar shunga... G'azabingni tui!

Abdullatif

Oh, sizmisiz, buzrukvorim! UZR so'rayman!

Ulug'bek

Ha, bu menman!

Yaxshiki, bu o'zga emas, men!

Sabr bilan men shu joydan kuzatib turdim,

Sabr bilan, ammo dilda g'alayon bilan.

O'rmonlarda yo'lbarslar ham shu ishni qilmas,

Odamxo'rlik yo jinnilik?

Bu fe'ling nima?

Senga qarab o'yladimki, mana odamzod

Qanday ikki basharalik bo'lar ekan-a?

Abdullatif

Bu yog'iylar jazosini bermoqchi edim.

Ulug'bek

Kimga? Nega? Nechun? Nima ixtiyoring bor?

Abdullatif

Darhaqiqat, sizdan ruxsat olmoqchi edim,

Ammo, o'g'ri shabxun qilsa to'satdan uyni,

Shu baloni daf etgali, qiblayi olam,
Yuqoridan farmoyishni kutmoqlik shartmi?

Ulug'bek

Qani o'g'ri? Sen elatni talamoq bo'lib,
Uni qasddan o'g'ri desang,
bu isbot emas.

Abdullatif

Bu qishloqning aholisi butkul qotillar!

Ulug'bek

Kimni ular qatl etibdi?

Abdullatif

Aytaman hozir.

Men, odatda, saltanatning holin bilay deb,
Qishloqlarni, tumanlarni kezib yuraman.
Bugun-erta bu qishloqdan Buxoro tomon
Borayotgan katta yo'ldan daraga tushsam,
Yo'rabdim — ey, nima ko'rdim, achinarli hol:
Sayid Obid! Sayid Obid...

Sho'rlik muhtasib...

Bir terakning butog'iga osig'liq, badbaxt...

Samarqanddan uni surgun qilganingizga

Buxoroga ketayotgan bo'lsa kerak u...

Bu qishloqning yoshidir bu,

bunga shubha yo'q!

Ulug'bek

Gumon bilan bir qishloqni kuydirasanmi?

Ro'zg'orini talaysanmi shuni vaj qilib?

Haydaysanmi yerdan judo qilib ularni?

(*Abdurazzoqqa*)

Ayting, bu ham insofdanmi, janob tarixchi?
Chingizxonning qilmishlari bizga maqbulmi?

Abdullatif

Yo'q, bu qonli jafakorlik, hazrat shahriyot
Sayid Obid o'zi xalqqa ko'p ozor bergan.
Samarqandning bozoriga qatnab turganlar
Muhtasibdan talaygina tahqir ko'rganlar.
Bilib bo'lmas, qaysi qishloq, qaysi tumanot.
O'ch olgani uni ushlab terakka osgan.

Sakkokiy

Nima qipti? Martabasin baland qipti-da!

Berdiyot

(*o'z-o'ziga*)

Endi iblis jahannamning naq o'rtasida
Cho'g' qizigan temirlardan bosar taniga.

Ulug'bek

Bu taaddi bas qilinsin!

Darhol, tamoman

Qishloq ahli qaytarilsin uy-uylariga!

Qaytarilsin mol-u anjom darhol va mutlaq.

Abdullatif

Amringizdan obro'yimga isnod keladi!

Ulug'bek

Amrim emas, ko'p bema'ni kirdikoringdan.

Valiahdning har bir ishi el nazarida —

Saltanatning tadbiri deb baholanadi.

Shu qilmishing axir bari xalqni qo'zg'aydi —

Menga qarshi, taxtga qarshi,

davlatga qarshi.

Abdullatif

Beshta isqirt dehqonga ham o'tmasa hukmim
Valiahdlik mansabiga tushunolmadim...

Ulug'bek

(*asabiy*)

Menga qara, bu yurt qay yurt?

Abdullatif

Movarounnahr

Ulug'bek

Movarounnahr hukmdori kim ekan hozir?

Abdullatif

Shahriyori falakviqor hazrat Ulug'bek!

Ulug'bek

Ulug'bekni bilarkansan, u men bo'laman!

(*sipohlarga*)

Farmoyishim hayallamay bajo keltiring!

Sipohlar ketadi, sahna orqasida dehqonlarning tozilik nidolari

Sen aytdingki, fuqaroga jabr etolmasang,
Valiahdlilik mansabiga tushunolmaysan.
Demak, xato tushunibsan o'z vazifangni.
Talay sirlar endi menga ayon bo'imoqda.
Hirotdagi janjallaring, boshboshdoqliging,
Buroqbekning etigidan topilgan noma,
U badbaxtning hiyla bilan o'ldirilishi,
Abbos kabi nobakorning g'oyib bo'lishi,
Xo'ja Ahror ig'volari, taxt da'volari,
Isyon, tuhmat,
talon-toroj,
hammasi bir gap.

Bulardan-ku, sen bexabar emassan, Mirzo!
Valiahdlilik mansabiga tushunolmabsan,
Chunki senga bu lavozim kamlik qiladi.
Mayli, sening e'tirofing menga yetarli...
Bu mansabdan seni bugun xorij qilaman.

Abdullatif

(*hayajonli*)

Buzrukvorim, naslingizni nobud qilasisiz.

Axir bemor, aqli qosir Abdullazizmi

Ulug'bekning saltanatin davom ettirgay?

Taxt o'tadi begonalar qo'luga, sulton!

Ulug'bek

Taxt, temuriy xonadonin bobo merosi.

Chiqib qolar aqli raso biron temuriy.

Ne qilayki, Ulug'bekning zurriyotiga

Bu taxt nasib emas ekan. Va yana bilki,

Mening hali o'imoqlikka ishtiyoqim yo'q.

Abdullatif

Bu zillatdan mening halok bo'lmog'im afzal!

Xanjarini sug'urmoqchi bo'ladi, sipohlar qo'lidan ushlaydi.

Ulug'bek

Tuting uni! Jahlingni bos! Sen sipohmisan?

Toj-u taxtga jazmanliging shunchalik zo'rmi?

Senga asli og'ir jazo bermoq kerakdi.

Ne qilayki, o'z pushtimdan kelgan farzandsan.

Ota mehri ushlab turar jazoning dastin.

Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim:

Bugun oqshom senga yorliq yozib berilur.

Erta bilan jo'nagaysan Balx qo'rg'oniga!

Minba'd o'sha viloyatda hokim bo'lasan.

Mendan ruxsat bo'lmaguncha Balx qo'rg'onidan

Hech qayerga jilolmaysan. Gapni uqdingmi?

Abdullatif

Uqdim... Lekin...

Ulug'bek

Lekin... Lekin...

P A R D A

TO'RTINCHI KO'RINISH

Samarqand, Registon, madrasa. Katta darsxona. Turli mamlakatlardan kelgan talabalar.

Iroqlik talaba

Buqrot hakim deganlarki: umrlar qisqa,
Lokin san'at nafosati yashar abadiy.
Ammo, darhaq to'g'ri yozgan Mirzo Ulug'bek:
"O'lmay mangu yashar ekan fan haqiqati".

Eronlik talaba

Aksar dunyo zulmatlarda to'lg'onar ekan,
Samarqandda shu oshyon — yagona chiroq.
Baxtiyormiz tahsil oldik shu madrasada.

Koshg'arlik talaba

Xatmi-kutub qilayotgan mullabachchalat,
Domullomiz Ulug'bekka ming umr, omin!

Ulug'bek va Ali Qushchi kirib keladi. Talabalar turib, bosh egib, Ulug'bekning ishorasi bilan yana o'z joylariga o'tiradilar.

Ulug'bek

Xayrli kun, yosh olimlar anjumaniga!

Abdurahmon Jomiy talabalar o'ttasidan turib Ulug'bek huzuriga borib ta'zim qiladi.

Ali Qushchi

Ushbu mullo Jomiy, o'zi Hirot shahridan!

Ulug'bek

Mullo Jomiy?! Abdurahmon?! Sizni bilaman.
Alalxusus, men rahmatlik Qozizodadan
Eshitganman, bir zamonda ta'rifingizni.
Sizni hakim, aqli ravshan, dono derdi u.

Jomiy

Jahonpanoh, ulug'ustoz, buyuk alloma!
Bugun bunda jam bo'lishgan fan toliblari.
Yillar bo'yi ilmingizdan, shafqatingizdan
Bahra olib xatmi-kutub qilgan yoshlardur.
Shamchiroqqa parvonalar uchib kelgandek,
Biz ham Hinddan, Xurosondan, Mulki Koshg'ardan
Ashtarxondan, Bag'dod yoqdan, Ozarbayjondan
Kelgan edik madrasangiz ostonasiga.
Endi sizning nuringizdan bo'lib fayziyob
Ta'lim uchun, tadris uchun "shukron" aytamiz.
Oliy ruxsat bo'lsa agar uyga qaytamiz.

Ulug'bek

Ilm yo'lida himmatingiz muborak bo'lsin!
Lekin, sizga ketish oldi ba'zi maslahat:
Avval shuki, ilm nurin xalqqa eltishda
Tushunarli tilda aytg maromingizni.
Ilmi hikmat, riyoziyot, falakiyotning.
Tabobatning, jug'rofiyaning hamma dasturi
Insonlikka naf qilmasa bu katta nuqson.
Sizga misol: o'ttiz yilcha bundan muqaddam,
Siz o'tirgan shu madrasa ochilishida
Birinchi dars o'qib berish sharofatini —
Men, mavlono Xorazmiyga topshirgan edim,
Chunki menga oshkor edi bilimdonligi.
To'qson olim, yuz talaba huzurida u
Ko'p bama'ni, serfazilat kalomlar aytdi.
Ammo... uning hikmatomuz kalomlarini
Faqat bir men, birda Qozizodadan o'zga
Hech bir kimsa tushunmadi! Shu uchun sizlar
Hazar eting takallufdan, g'aliz so'zlardan.
Ilm inson ko'zin ochar, qulog'in ochar.
Fan miyaga idrok bilan yorug'ni sochar.
Fan miyaga kirgan joyda, biling, muhaqqaq,
Na shaytonga o'rin bordir va na folbinga.

Alaxsus abadiydir hikmat fanlari.
Daqiq fanlar tanishtirar bizga dunyoni.
Koinotga ochib berar es derazasin,
Olib tashlar niqoblarni sirlar yuzidan:
Zamon o'tar, vahshat bitar, yomonlik ketar,
O'zgaradi dunyomizda dinlar, millatlar,
O'zgaradi millatlarda tillar, odatlar,
Ammo fanning shavkatiga cho'kmaydi g'ubor.
Yana shuni unutmangki, ilm-u ma'rifat
Xudovandning dargohidan bizga inoyat.
U olimning shuurida omonat, xolos.
Uni fiq-u fujur uchun qo'llamoq gunoh,
Yaxshilikka, taraqqiyga xizmat etgay u.
Men sizlarga aytadigan nasihatim shu.
Xotirlarda saqlanurmi shu o'g'itlarim?

Jomiy

Albat, ustoz, pandlaringiz yodda saqlanur,
Kitoblarning zarhallangan sarlavhasidek.

Ulug'bek

Endi mendan tuhfa bo'lsin har biringizga —
Shu jadvallar! Ali Qushchi, tarqatib bergin!

Ali Qushchi katta ipak qog'ozlarga ko'chirilgan jadvallarni talabalarga taqsimlab beradi.

Ali Qushchi

Bu jadvalni davlatpanoh hazrat shahriyor
Uzoq yillar mobaynida tayyor etganlar.
Izohni hazrat sulton o'zlari bergay.

Ulug'bek

(*mutoyiba bilan*)
Ali Qushchi, men bir-ikki senga aytgandim,
Tag'in seni bu xususda ogohlantiray.
Ilm-u fanda shoh-u gado tafovuti yo'q.
Men devonda va o'lkada sultonman, xolos.

Madrasada yo olimlar anjumanida
Menga yetar shu: mudarris Mirzo Ulug'bek!

Ali Qushchi

Ustoz, uzrim qabul eting, chunki fanda ham
Bizlar sizni olimlarga sulton bilamiz.

Hamma

Aynan to'g'ri! Biz hammamiz shunga qoyilmiz!

Ulug'bek

Bu fikrda allaqanday xatoliklar bor.
Chunki, sulton buyuradi, majbur etadi.
Jazolaydi, goho esa qatl ettiradi.
Ammo, ilm olamida buyurib bo'lmas.
Chunki fanning o'z shohi bor, o'z dargohi bor.
Uning shohi — haqiqatni topmoq qonuni.
Dargohidir kitoblarning muqovalari.
Endi, hammang eshitinglar: shu jadvallarda
Tarixlarning tafovuti, tanosibi bor,
Va birini ikkinchiga ko'chirmoq tarzi.
Biz dunyoning bino bo'lgan chog'in bilmaymiz.
Ammo inson alifboni ixtiro etib,
Tarix yozmoq hunarini egallaganda,
Hodisalar silsilasin bog'lamoq uchun
Tarixboshi belgilabdi — yillar sanog'in.
Turli dinlar va millatlar turlicha olgan.
Hijriy tarix boshlanadi payg'ambarimiz
Muhammadning Madinaga ko'chgan yilidan.
Rumiy tarix yunonlarda qabul etilgan,
Iskandari Zulqarnaynning vafotidan so'ng
O'n ikki yil o'tganida boshlanibdi ul.
Eroniy tarixboshi deya sanaydi
Yazdi Jurdning shoh taxtiga chiqqan kunini.
Turkmanlarda maqbul ekan Malikiy tarix,
Jaloliddin Malikshohning nomiga bog'liq.

Boshqa-boshqa tarixlar bor Chinda, Farangda.
Bu xil-xillik fikrimizni chalkashtiradi.
Ayni bitta voqeani turli tillarda
Har tarixchi har raqamda bayon etadi.
Voqea bir, yillar boshqa, tasavvur chigal,
Millatlarning o'rtasida anglashmovchilik.
Biz uzoq vaqt bu farqlarni qiyoslab ko'rdik,
Istadikki, g'ov to'smasin do'stlikning yo'lin.
Qo'lingizda ushbu jadval — bu ish samari
Bu sohada bizga doim rahnamo bo'ldi,
Abu Rayhon Beruniyning yoqqan mash'ali.
U buyuk zot — Xorazmning nurafshon aqli
Nomi bilan Vatanimiz faxr etsa haqli.
"Al-osori boqiya"da yozganlarini
Esda tutib biz hal etdik bu muammoni.
Bu jadvalda turli-tuman yillar sanog'in
Bir-biriga aylantirmoq tarzini, usulini
Raqamlarda hisobladi, osonlashtirdik.
Bular sizga ishingizda qo'llanma bo'lsin.
Misol uchun: Abu Ali ibn Sinoning
Tug'ilgani, hijriy uch yuz yetmishinchi yil,
Safar oyi ekanini yaxshi bilasiz!
Xo'sh, rumlarning tarixida bu qaysi yildir?
Mana jadval! Shu xonadan topasiz javob.
Yoxud bizning Samarqandni hoqon Chingizxon
Olti yuz-u o'n oltinchi hijriyda bosib,
Yerga yakson etganligi bizlarga ma'lum.
Xo'sh, chinililar tarixida bu qaysi yildir?
Mana jadval! Shu xonadan topasiz javob.
Ko'rasizki, biz tarixni, riyoziyotni
Birlashtirib shu mushkulni hal eta oldik.
Nega shunday? Chunki uzoq yillar mobayni
Biz hisoblab quyosh kunini aniqlay oldik.
Zero, barcha eski sanoq xatolik ekan.
Har yilda bor uch yuz oltmish beshta to'liq kun,
Yana to'qqiz daqiqa-yu olti soniya.

Ana, hozir hijriy yilni shunga zarb eting!
Endi nima qilmoq kerak?

Berdiyoz kirib kelib Ulug'bek qo'lga paygir topshiradi. Ulug'bek
xatni olib tez ko'zdan kechiradi. Ali Qushchini imlab, xatni unga ko'r-
satadi.

Endi nima qilmoq kerak?... Mavlono Ali
Masalaning yechimini sizga uqtirar.
G'oyat og'ir kulfat tushdi davlat boshiga.
Menga yana xatarli yo'l... Sizlarga oq yo'l!

Tez qadamlar bilan darsxonadan chiqib ketadi. Orqasidan **Berdiyoz**
ham ergashib boradi. **Ali Qushchi** chuqur o'yga toladi. Talabalar hayron.

Jomiy

Ne hodisa ro'y beribdi, aytgiz mavlono?
Nega shuncha iztirobda ustoz Ulug'bek?
Yo bu sirmi?

Ali Qushchi

Afsus, buni yashirib bo'lmaz.
Turkistonda zo'r falokat yuz bergan, do'stlar.
Abdullatif katta isyon ko'targan Balxda!

Hamma

(*hayrat va tashvish bilan*)

Ha?!

P A R D A

BESHINCHI KO'RINISH

Parda oldi.

Chap tomondan sahna oldiga **Ulug'bek** va **Berdiyoz** chiqib ke-
ladilar. O'ng tomondan esa **Shayxulislom**, **Bek Arslon**, **Farmonshoh**
Qo'rchi kelib, Ulug'bekka tenglashganda ta'zim qiladilar.

Ulug'bek

Nomard o'g'il kirdikorin eshitdingizmi?

Uchalasi

Shunday, sulton!

Ulug'bek

Shayxulislom, fatvo ne bo'ldi?

Shu pallada Xo'ja Ahror eng yirtqich g'anim,
Uni darhol panjalarin qirqmoqlik lozim.

Shayxulislom

Sulton, fatvo tayyor! Ammo...

Ulug'bek

Nimasi ammo?

Shayxulislom

Shu kechasi u besh-o'nta muridi bilan
Xufiya holda chiqib ketgan Balx tomoniga.

Ulug'bek

Nima? Nima? Siz ko'rmisiz, Farmonshoh Qo'rchi?
Nechuk bundan dorug'a ham bexabar qolsa?!

Farmonshoh

Davlatpanoh, siz bir qoshiq qonimdan keching!
Balx isyonin endigina biz bilib qoldik.
Eshon esa kecha ketgan aftidan uning
Ilgaritdan bu fitnadan xabari bo'lgan.

Ulug'bek

Eh, lapashang!

(*Bek Arslonga*)

Siz eshonning ketidan darhol
Chaqqon, abjir yigitlardan bir to'da yo'lang!
Shayxulislom, endi sizga safar mos kelmas,
Poytaxtda qolib xalqqa dalda beringiz.
Farmonshoh, siz to'zim-tartib saqlang shaharda!

Ammo endi bo'sh kelsangiz, afv etmayman.
Berdiyori, sen saroydagi tinchlikka ko'z bo'li!
Siz bilan biz erta bilan sardor Bek Arslon
Lashkar tortib otlanamiz! Ey, toleyi madad!

Parda ochilganda Samarqand darvozasini ko'ramiz. Oqshom chog'i
Ulug'bek Damashq qishlog'idagi qattiq jangda yengilgan lashkarlarning
qolgan-qutgani bilan qaytib Samarqandga kirmoqchi, ammo darvozalar
berk. Ulug'bek bir tosh ustida ma'yus o'tiribdi. Uning yonida **Bek Arslon**
va boshqa sipohiyar tikka turganlar, tepasida yonayotgan mash'alni
bir mahram tutib turgan. Samarqand qo'rg'onining ustida shahar soqchi-
lari ko'rinadi. Ular o'rtasida poytaxt dorug'asi **Farmonshoh Qo'rchi**
ham bor. Parda ochilganda **Bek Arslon** bilan **Farmonshoh** o'rtasida
bo'lib turgan muzokaralarning davomi eshitiladi.

Farmonshoh

(*qalqonni yuzga tutib*)

Ocholmayman darvozani, sardor Bek Arslon!
Bek Arslon

Bu — janobi shahriyorga ko'rmamaklik-ku!

Farmonshoh

Yo'q, bu zamon taqozosin anglaganligim.
Ketib qoldi Ulug'bekning omadi, taxti.
Yangi sulton kelayotir anovi yo'ldan.
Anu Damashq qishlog'ida Abdullatif xon.
Toqatim yo'q u janobdan jazo olmoqqa.

Birdan uzoqdan uzilib kelgan bir o'q Ulug'bek yonida turgan
sipohning ko'kragiga sanchiladi.

Sipoh

(*yiqila turib*)

Ular sizni mo'ljallabdi, sizni, shahriyori.
Mash'allarni o'chirsinlar. Alvido, dunyo!

Sipoh o'ladi. Mash'al darhol o'chiriladi. O'rta tag'in ham xiralalanib
ketadi.

Bek Arslon

Ular qasdi siz ekansiz, qiblayi olam.

Chopar shoshilib keladi.

Chopar

Yov ko'prikka kela solib hamla qilmoqda.

Sipohiyalar jon ayamay tursa-da, sulton,

Istehkom ko'p bardosh bermas. Yov qo'shini ko'p.

Ulug'bek

(o'rnidan turib)

Nomard o'g'il bilganini qila bersin, qo'y!

Siz ko'prikni saqlab turing, so'nggi damgacha!

Sipohlarga amrim so'yla: agar darvoza

Tez fursatda ochilmasa o'zim qaytaman,

Bor kuch bilan yov ustiga hamla etaman.

Chopar chopib ketadi.

Tole bizdan yuz o'girdi, u bilan birga

Yuz o'girdi men ishongan noiblarim ham.

(qo'rg'ondagi Farnomshohga)

Eshit, Qo'rchi! Bobom Temur poytaxtida sen

Men topshirgan omonatga xiyonat qilding.

O'z egasin qopgan ko'ppak — quturgan itdur,

It o'limi birla o'lgay quturgan ko'ppak!

Seni haydab daf etaman dorug'alikdan!

Bek Arslon

Posbonlar, Ulug'bekdur yurtning sultoni.

Bu xoimni yo'qotingiz, har biringizga —

Shahriyordan in'om tushar shu xizmat uchun!

Posbonlar o'rtasida bezovtalik.

Farnomshoh

Qimirlamang, qulbachalar, qirib tashlayman!

(qilichining dastasini ushlaydi)

Sen, Bek Arslon, sobiq sardor, hovliqma hali,

Senga sobiq shohing bilan, ko'p o'tmay, tezdan
In'omlarni yetkazadi. Abdullatif xon!

Chopar chopib keladi.

Chopar

A'lohazrat, yov qo'shini o'tdi ko'prikdan!

Sipohiyalar nobud bo'ldi...

Ulug'bek

Oh, tolesiz yurt!

Badnafslarning fitnasidan quladi davlat!

Endi jangda shahid bo'lib bosh qo'ymoq a'lo!

Sardor, qani, uyushtiring qolgan lashkarni!

Hay, ontiga sodiq qolgan mardlardan kim bor?

Shu asnoda qo'rg'on tepasida **Firuza**, yonida kanizi va **Berdiyoz**
paydo bo'lib qoladilar.

Firuza

Valine'mat, bizlar bormiz!

(qo'lidagi qog'ozni Farnomshohga ko'rsatib)

Farnomshoh Qo'rchi!

Mana sizga, darhol shar'iy fatvoni o'qing!

Shayxulislom Burhoniddin imzosi, muhri.

Shahriyorning mushkul holda bo'lganin bilgach,

Fatvo yozib buyurdilar: — Ochilsin qopqa,

Va shaharga kiritilsin sulton Ulug'bek!

Chunki, shar'an va qonunan udir hukmdor.

Farnomshoh

Shayxulislom Burhoniddin menga buyurolmas,

Uning o'zi bedin shohning muxlisi, bedin.

Men qo'l berib, keltirganman be'at shu kunda —

Ulug'eshon Ubaydullo Ahror Xo'jaga.

O'zlari ham Abdullatif Mirzoga hamroh,

Damashq yoqdan inshoolloh tezdan kelurlar.

Bek Arslon

U badkirdor piri aytma, u qallob eshon.
Sipohlarim unga yetay-yetay deganda,
Qayiq tushib qochib ketgan Amudaryodan,
Pirning o'zi g'oyib bo'lsa, hukmi ham bekor.

Farmonshoh

Eshonimiz g'ozilarning murshidi, piri!
Har kimdagi quvvat bo'lsa, shariat unda.
Shayxulislom hukmi esa, o'jiz va soqit,
Fatvosi ham, xutbasi ham men uchun bir pul!

(*Fatvoni Firuzaning qo'lidan olib yo'qotmoqchi bo'ladi*)

Bir sipoh

Hay, shallaqi, qanday jonsan, hay falak urgan!

Qal'a ichidan ovoz

Shar'i sharif toptaysanmi, telba, quturgan!

Qal'a ichidan darveshlar

Yo rabbano, qalandar,
Dar xor-u xas barobar.
Darvozayi ajalga
Shoh-u gado barobar!

Berdiyoy

(*ayyorlik bilan*)
Barakalla, barakalla, Farmonshoh noib!
Ziyrakliging-piyrakliging juda joyida!
(*unga yaqinlashadi*)

Farmonshoh

(*ehtiyotkorona*)
Senga nima? Sen-ku, axir ana ulardan.

Berdiyoy

Yo'q, aynadim. Senga qoyil, senga qo'l berdim.
Barakalla! Sendan menga xizmat tegsa bas!
Barakalla! Quchib olay sendek botirmi!

Bek Arslon

Hay, Berdiyoy! Podshohingga paymoning shumi?

Berdiyoy

Ha, Bek Arslon, paymonim shu!
(*Farmonshohga*)

Ha, barakalla!

(*Farmonshohni quchoqlaydi va Farmonshoh uni quchmoqchi bo'lganda xanjar tiqib Farmonshohni o'ldiradi*)

Qal'a ichidan ovoz

Balli, o'g'lon! U lainni do'zaxga jo'nat!

Farmonshoh qal'a orqasiga yiqiladi. Qo'rg'on ichidagi posbonlar dod-voy solib qochib ketadilar.

Firuza

Ustoz, ustoz, ko'zlar oydin, ochilsin qopqa!

Qal'a orqasida quvunch nidolari. Darvoza tambalari orqadan jaranglaydi. Darvoza tavaqalari ochiladi.

Bek Arslon

Yuring sulton, bu Samarqand o'z poytaxtingiz!
Jadal bo'ling, ana yaqin keldi ganimlar!

Ulug'bek

(*darvozadan kira turib*)
Salom senga Samarqandim, dorilssaltanat!

O'z kishilari bilan ichkariga kirib ketadi. Darvoza darhol yopiladi. Qo'rg'on tepasida **Firuza** g'oyib bo'ladi. Berdiyoy va bir necha sipohlar qo'rg'on tepasida qoladi. Yaqinlashayotgan isyonchilarning hayqiriqlari eshitiladi.

Isyonchilar

Urho-ur! Urho-ur!

Berdiyoy

(*ularni masxara qilib*)

Urho, urib bo'lbsan! Urmay tur, hoy qurg'ur!
Shundan ko'ra, sen ko'ppak, hurho-hur!

5-PARDA

BIRINCHI KO'RINISH

Samarqand. Ko'ksaroy. Kechki payt. **Ulug'bek**ning devonxonasi. Shiftda qandillar. **Sakkokiy** va **Abdurazzoq** shatranj o'ynab o'tiribdi. Bular yonida **Ali Qushchi** tikka turib qarab turibdi.

Abdurazzoq

(*kulib*)

Mana biz ham filni yurdik. Sizdan, mavlono!

Ali Qushchi

(*kulib*)

Mavlononing yo'llari berk, shohlari asir.

Sakkokiy

E, ko'rmabman, pistirmada ekan ruhingiz!

Abdurazzoq

Ko'rmaysiz-da, shatranj uchun tajriba kerak!

Buni so'rang tarixchidan... Shoirlar esa,

Hadis emas, sezgi bilan ish qiladilar.

Ali Qushchi

Yo'q, shatranjda ish beradi olimning zehni.

Ichkaridan Ulug'bek chiqib keladi.

Ulug'bek

(*hazilona*)

Shatranjbozlar tek turmaydi.

(*shatranjga qarab*)

O'ho'-o', Sakkokiy,

Shohingizning jiladigan yo'li qolmabdi.

Shu bechora endi taslim bo'lmog'i lozim.

(*jiddiy*)

Ko'rasizmi, aziz do'stlar, shu charx gardishin,

Taxtlar dengiz tug'yonida qayiqqa o'xshar.

Bugun shohsan, ertaga-chi, zanjirband asir.

Bugun joying baland dargoh, boshingda toj bor,
Ertaga-chi, boshing balki baland dordadir.

Ana ko'ring: bir tasodif, nogoh bir jur'at

Halokatdan najot berdi menga ul oqshom.

Firuzaning topqirligi, Berdiyoy tig'i —

Bo'lmaganda qirq yil taxtda o'tirgan sulton

Beboshlarning fitnasiga bo'lardi qurbon.

Biz-ku, u kun Samarqandga kiroidik omon.

Lokin, hozir xalqning kuni qamalda yomon.

Bilamanki, qahatchilik bu elni ezar,

Ko'chalarda qonsiragan Azroil kezar.

Shu iztirob qiynog'ida, tunda uyqu yo'q,

Ko'z oldimga kelib turar ochlar sharpasi.

Devonbegi kirib keladi.

Devonbegi

A'lohazrat, mahdi ulyo Gavharshodbegim

Huzurlariga kelmoqchilar!

Ulug'bek

Ayting, kelsinlar!

Abdurazzoq va Ali Qushchi

Bizga ruxsat!

(*chiqadilar*)

Sakkokiy

Davlatpanoh, lutfan ijozat!

Gustohligim kechirsinlar shu so'zim uchun.

Firuzaoy ko'p qiynaldi nazardan tushib.

Bir soyaday kezib yurar atrof-atrofda.

Bir gunohsiz gunohkorday, umidsiz qushday.

Uning sizga sadoqati ochiq, ayon-ku!

Meni ko'rib, Bog'i Chinor yo'lida kecha

Binafshaday boshin bukib ko'z yoshi to'kdi.

Menga aytdi: siz-ku, shoir, hassos bir odam,

Ishq to'g'rali ko'p yozgansiz, ammo o'zingiz
Chin yurakdan sevganmisiz, hech kuyganmisiz?
Yo'qsa, nega haqimda siz og'iz ochmaysiz?!
Yana aytdi: — Bo'stonidan quvilgan qumri
Men bo'laman, umrim o'tar darbadar, giryon.
Taajjubki, bu ayolda bor sher jur'ati,
Tag'in ohu nozikligi... Ha, zaifa-da!

Ulug'bek

Xo'p bilaman, uning holin, mehribon shoir.
Ammo lozim shu bo'thonning fosh etilishi.
Shuning uchun u shum Abbos mutlaq ushlanib,
Ig'vosini zimmasiga olishi kerak!
Aks holda shu qamalda, shu qora kunda,
Firuzani olib kelsak, el nazarida —
Aza chog'i yalla tortib o'ynaganday gap.
Eh, bo'lmasa, sizga ovda aytganimdek,
Firuzasiz yurak-bag'rim qonar hamisha.

Gavharshod kirib keladi. **Sakkokiy** ta'zim bilan chiqadi.

Gavharshod

Mirzo, barbod bo'laypti butun Samarqand.
Xotin-xalaj och-yalang'och, gangib yuribdi.
Uch oydan ham oshib ketdi qamal, arosat.
Bu holatni ko'rmoqlikka dilim chidamas.
Meni endi jo'natsangiz Hirot shahriga,
Qolgan umrim zora o'tgay osoyishlikda.

Ulug'bek

Volidajon, yo'llar xatar, zamona betinch,
Xurosonga borib yetmoq oson gap emas.
Samarqandning qal'asidan qanday chiqasiz.
Abdullatif sizni omon o'tkazadimi?

Gavharshod

Bunga qanday botinadi mening nabiram?

Ulug'bek

Siz parvarish qilgan sizning nabirangiz-u —
Ammo sizni qamab qo'yar, bunga shubha yo'q.

Gavharshod

Nega axir?

Ulug'bek

Chunki aniq biladiki u, —
Sizning suygan arzandangiz Alouddavla.
Uni podshoh ko'rmoqlikdir chin armoningiz.
Shu uchun ham o'tkazmaydi sizni Hirotga.

Gavharshod

Yo'q, u bunga jur'at qilmas, iymonar biroz.

Ulug'bek

Nishopurda sizni, xuddi shu Abdullatif
Qamaganin unutmagan bo'lsangiz kerak.
Ne chora bor? Tarbiyangiz mevasidir u!
Men shularni aytmas edim sizga volida.
Ammo ogoh qilay dedim safar xavfidan...

Gavharshod

Xato qilib kechiring deb uzr so'radi,
Yoshlikdir deb afv etdim, unutib qo'ydim.

Ulug'bek

Men ham uning uzrin tinglab, kechiraverib,
Axir shunday bir baloga yuzma-yuz keldim.
Aniq, uning har bir uzri, har bir tavbasi
Yangi-yangi ig'volarga debocha ekan.

Gavharshod

Men namozni kanda qilmay, borayin endi.
Parvardigor mo'minlarga qilsin shafokat!

Ulug'bek

(xonada aylanib yurib)

Meni tug'gan ona bundoq! Mendan tug'ilgan —
O'g'il undoq! Ey, kajraftor falak, uyalgin!

Devonbegi kiradi.

Devonbegi

Davlatpanoh, hech aytgani tilim bormaydi.

Yana vakil kelib qoldi "haligilardan".

Ularg'a men nima aytay?

Ahvol ko'p og'ir.

Xaloyiq och, el norozi, yov qo'li baland.

Kechalari shahar ichra talon-tarojlar.

Hatto hazrat Shahriyorming sha'niga doir

Goho nobop qiyqiriqlar chiqib turibdi.

Butun shahar go'yo qafas ichida asir.

Kim shaharga bir zaxira keltiray desa,

Ushlab burun-qulog'ini kesadi ular.

Kim shahardan chiqay desa, qo'lga tushirib,

Po'pisaga baland dorga osadi ular.

Uch oy o'tdi, ammo ular ketmoqchi emas.

Aholining to'lib-toshdi sabr kosasi.

Sulton, tag'in bir falokat chiqib qolmasin!

Ulug'bek

Kim ekan u, "haligilar" yuborgan vakil!

Devonbegi

Qozi Miskin.

Ulug'bek

Topib olgan qozig'in Qozi.

Xo'sh, qanaqa talab bilan kelgan shu vakil?

Devonbegi

Talablarni o'zi kirib aytmoqchi Qozi.

Ulug'bek

Yo'q kirmasin, ko'rmayin ham uning aftini.

Ostonada turib aytsin!

Devonbegi chiqadi. **Qozi Miskin** eshik orqasidan gapiradi. **Devonbegi** eshik o'rtasida to'xtab turadi.

Qozi Miskin

(orqadan)

Mirzo Ulug'bek!

Parvardigor amri bilan shu zamonada

Davlat qushi Abdullatif boshiga qo'ndi.

Shahzodayi juvonbaxtning takliflari shu:

Yo Samarqand darvozasi ochilib kushod

Saltanadan voz kechadi sulton Ulug'bek,

Yoki tag'in shiddatlanib bosqin va qurshov,

Urush davom etgusidir beayov, berahm.

Qahatchilik sirtmog'iga solinib poytaxt,

Azroiining hosiloti oshadi behad.

Ulug'bek

Qozi, siz-ku, bir vaqt to'g'ri odam edingiz,

Endi nechun Azroiilga shuncha xayrixoh.

Mayli, mayli, taqozoyi zamon ekan shu.

Talablarga javobinni sizlar ertaga,

Olasizlar shu dargohda, namoz peshinda.

(devonbegiga)

Jo'natingiz! So'ngra bunga chaqiring darhol

Koshonada hozir bo'lgan davram do'stlarin.

Devonbegi chiqadi, **Ulug'bek** o'ylanib yuradi.

Yov nayzasin ko'kragimg'a o'q talib turib,

"Hami, yo'qmi?" deb turibdi shu kun, shu kezda.

Samarqandning aholisi, yuz mingta kishi

Hayot-mamot taqdirini kutar bir so'zda.

Zamonaning zayli bilan o'zgarib tole,

Haqqa — nohaq, mardga — nomard qildi ustunlik.

Dunyodagi binolarning eng liqildog'i
Temurning shu koshonasi, Ko'ksaroy ekan!

Shayxulislom, Abdurazzoq, Bek Arslon, Ali Qushchi, Sakkokiy va Devonbegi kirib keladilar.

Ahvolimiz sizga ma'lum, aziz abboblar:
Shahrimizni dushman temir halqaga olgan.
Yo qamalga bardosh berib, ochidan o'lmoq,
Poytaxtni mozoriston holiga solmoq,
Yoki tojni qo'ldan berib, taxtdan voz kechib,
Shuncha xalqni halokatdan qutqarib olmoq!
Nima deysiz bu to'g'rida, sinashta do'stlar?

Shayxulislom

Bayon qilay ojizona mulohazamni:
Fitna-fasod yurti bo'ldi Movarounnahr.
Bu hammasi inqirozning ibtidosidir.
Qachon tugar? Tugaydimi bu fisq-u fujur?
Yetmish yashar cholning ko'zi bu ishda ojiz.
Fikrim shuki, chora topib eson va omon.
Bu diyordan chiqib ketmoq, janni saqlamoq.
Zamon o'tib ravshan bo'lsa yurtning kunduzi,
Boz poytaxtga, inshoolloh, qaytib kelarsiz.

Ulug'bek Abdurazzoqqa ishora qilib, fikrini so'raydi.

Abdurazzoq

Tarixlarda o'qiganmiz va bilamizki,
Bir xil dahshat yuz berganki, buzrukvorlarga,
Bizning qamal o'shalarga nisbatan bayram.
Ammo ular aynimagan qilgan azmidan.
Sohibqiron Amir Temur qochoqlik chog'i
Murg'ob yoqda turkmanlarning qo'lga tushib,
Bir quduqda o'tirganda oltmish ikki kun
U noumid bo'lgan emas, jazm etib chiqqan.
O'zi chiqib u quduqdan amri haq ila
O'zin barcha dushmanlarin quduqqa tiqqan.

Siz ham chidang, har kurashda qurbon muhaqqaq.
Xudo sobir degan gapda ma'no bor, alhaq.

Ulug'bek Bek Arslonga ishora qiladi.

Bek Arslon

Taslim bo'lmoq ma'qul emas, qiblayi olam.
Biz poytaxtni isyonchilar qo'lga bersak,
Kamar bog'lab yurganimiz bekor ekan-da...
Bahodirlik sha'ni bilan shahidlik mutlaq
Tizza cho'kib yashamoqdan ming bor yaxshiroq.

Ulug'bek

Nima deydi shu holatga mehribon shoir?

Sakkokiy

Faqat sulton hal qilolur taxt masalasin.
Bizga o'xshash bandalarning bunga haqqi yo'q!
Lutfan, sizga chin ko'ngildan iltimosim bor!
Qaroringiz ne bo'lsa-da, aziz shahriyor,
Vaqt asrasin Ulug'bekning yulduz jadvalin.
Saqlagandek elning tili shoir g'azalin.

Ulug'bek

Ali Qushchi, aziz do'stim, sen nima deysan?
Bilamanki, sen iymanmay, rostin so'zlaysan.

Ali Qushchi

Osmonni va zamonni kuzatib turgan
Valine' mat ustozimga nima der edim.
Agar g'anim qasam ichib ishontirolsa,
Olimlarni qiynamasa, quvg'in qilmasa,
Otxonaga ag'darmasa madrasamizni,
Girdibodga sovurmasa rasadxonani,
Tandirlarda kuydirmasa fan kitoblarin,
Fan yo'lida saltanatdan kechgani yaxshi,
Shu zamonda siyosatning avzoyi vahshiy.

Ulug'bek Devonbegiga ishora qiladi.

Devonbegi

Iloj qilib bir murosa topolsak ma'qul.
Sultonlikda gohi lozim qilich bilan dor,
Gohi esa yovni quchib, bo'lmoqlik dildor.
Hokimiyat jilovlari raqibga o'tsa,
Keyin davlat otin minmoq bo'lmas muyassar.

Ulug'bek

Hamangizning ra'yingizni tingladim, do'stlar
Hamangizga astoydil arzi tashakkur!
Bilamanki, gaplaringiz vijdon sadosi.
Do'stlik bilan sadoqatning qayg'usi, xolos.
Yolg'iz qolib bu pandlarni tortib ko'raman
Tafakkurning g'oyat hassos tarzusida.
Endi ruxsat, hamangizga — xayrli kecha.
Mening yana bir kengashim bordur, buzrukvor,
Men u bilan shu tundayoq kengashmoqchiman!

(*hamma turib chiqadi*)

Tomirimda oqar ekan Temurning qoni,
Nafas olib turgan shahrim, bobom poytaxti.
Men yuz yillik xonadonning muqaddarotin
Yolg'iz o'zim hal qilmoqqa ixtiyorim yo'q.
Mamlakatning egasi u, mezboni udir.
Daydi yillar suruvining cho'poni udir.
Shu alpozda nima derkan?

P A R D A

IKKINCHI KO'RINISH

Samarqand. **Go'ri Amir**. Temurning maqbarasi. **Ulug'bek** kirib ketadi, orqasida mash'al ko'targan ikki **mahram**.

Ulug'bek

(*mahram(larga)*)

Siz mash'alni shunga tikib eshikda kuting!

Mahramlar chiqadi

Shu — qirq yillik andishaga alamli yakun.
Ketib qoldi zamonadan diyonat, rostlik.
Mudhish bir jar yoqasida turmish mamlakat.
Zulmatli tun qo'nayotir yurtning ufqiga.
Bobo Temur, omonating saqlayolmadik.
Avlodlaring chiqib qoldi g'oyat noqobil.
Bobo Temur, tirigingda o'zing va so'zing
Ulkanlikda sig'mas edi shu yer yuziga,
Endi nega maydalandi Temur urug'i.
Endi nega razillashdi hokimlar ruhi.
Endi nega mirzolarning ko'zlari ojiz,
Qulog'i kar, idroki bo'sh, iroda kuchsiz.
Yov nayzasin ko'kraginga o'qtaldi yovvuz,
Bu yov sening evarangdir, g'oyat benomus.
(*mash'al sekin o'chib boradi*)
Men u yovni ko'kragimda parvarish etdim.
O'g'il dedim, nuqsonlarin undan berkitdim.
Yaxshi so'zning urug'idan yaxshilik kutdim.
Tarbiyada talabchanlik shartin unutdim.
Xo'p mehribon ota bo'ldim, shafqatli sulton.
Ma'rifatning dushmanlari misoli shayton.
Vasvasalab qitiqladi uning tomirin.
Shonparastlik, takabburlik kekin, g'ururin.
Otalarning musibati shundaki, ular
Farzandlarin boridan ham yaxshi deb o'ylar.
Maslahat ber, menga bobo!

(*qabr yoniga o'tiradi*)

G'oyat muhtojman!

Men, o'smirlik chog'larimda panding esimda.
Ikkilanmay sen har kimga yo'l-yo'riq berib,
Buyurarding, jazolarding yoki silarding.
Bu kulfatli zamonada bergin maslahat,
Tag'in lashkar, tag'in jang-u, yarog'-aslaha!
Oxiratga qadar shumi, sultonlar ishi?
Temuriylar manglayiga bitilgan shumi?

Tomirimda garchi yurar Temurning qoni,
Ammo menda Temurbekning shaddodligi yo'q.
Men hech qanday tahlikadan hayiqmayman, yo'q
Men o'limni hokim emas, qul deb sanayman.
Uni falak ovchisining ko'ppagi deyman.
Turkistonda garchi menga teng keladigan
Mergan yo'g'-u, ammo urush ta'bimga yoqmas.
Jang, ma'raka, odam qirish, safarda yurish.
Barakatning bog'larini kesib kuydirish —
Sening sevgan nabirangga, menga iztirob.
Bobo Temur, bu jumbog'ga o'zing ber javob:
Shohlar burchi yashatmoqmi yoki o'limmi?
Quvvat nima? Muruvvatmi yoki zulimmi?

Ulug'bek qabrga engashib chuqur xayolga botadi. Birdan Temur tobuti qarsillab ochilgani eshitiladi. Sag'anani tutun bosib, mash'al landlikda Amir Temurning mujassam qomati paydo bo'ladi. Uning qiyofasi haybatli. Qo'lidagi uzun qilichini havoda o'ynatib, qahqaha urib yuboradi.

Temur arvohi

Urho-urho! Yog'i qochdi, yo Olloh, urho!
Yer yuzida buzilganga o'xshar intizom.
Avlodimdan Sohibqiron chiqolgan kim bor?
Eh, janglarning dag'dag'asi, gashti qolmabdi.
Maydonlarda issiq qonning bug'i ko'rinmas.
Men to'ldirgan ummonlarning savlati qani?
Qani o'shal quturuvchi yoldor dengizlar?
Ummonlarning o'rnida men hovuz quraman.
Bir hovuzki, kaftimga ham qiladi kamlik.
Qon purkagan sipohlarning tuyuq izidan
Sanqib yurar bugungi kun anqov sarbozlar.
Men oltmish yil ot belidan tushmadim, toki,
Ilal-abad avlodlarim bo'lsin jahongir.
Har kun besh bor aytar edim: butun yer yuzi

Torlik qilar: sig'dirolmas ikki podshohni.
Ammo, bugun ko'ramanki, ellik shohga ham
Kenglik qilar, ortib qolar shu latta dunyo,
Osmonda bitta Tangri, yerda bir sulton.
Aks holda to'polonlar lobid, muhaqqaq.
Shahrisabzlik Temurbekning vahimasidan
Qaltirardi yetti iqlim tog'-u toshlari.
Samarqandda bir yo'talsam, buning zarbidan —
Yorilardi xalifayi Bag'dodning o'ti,
Isfahonda zilziladek qimirlardi yer,
Bir na'ramdan qular edi shohlarning toji,
Poytaxtimga oqar edi dunyoning boji...
... Ulug'bekni men ko'rgudek bo'laman hozir.
O'g'lim, sening irodangni yeb qo'ydi kitob.
Sipohiylik rasmlarin qilmayin pisand,
Yulduzlarning qo'shiniga bo'lding farmondor.
Osmoniy o'lkalarni olmoqchi bo'lib,
Yerdagi naqd diyoringni boy berding qo'ldan.
Unutdingki, shamshir, hujum, qaqshatg'ich zarba...
Va bularga aks sado bo'lar g'alaba.
Insoniyat tarixining qalami shamshir,
Uning uchi qonli bo'lsa o'xshaydi tasvir.
Qilich bilan qurgan edim saltanatimni,
Qilich bilan yozgan edim vasiyatimni.
Umrin vafo qilganida yana besh-o'n yil,
Men o'tmagan biron daryo qolmas edi, bil!
Oh. Ur-urning, qilich chopib yovni quvmoqning
Ko'z yoshlarda qilichlarning qonin yuvmoqning,
Kimki senga bosh egmasa, boshin uzmoqning,
Kallalardan falakoso minor tuzmoqning
Lazzatini unutmayman qiyomatgacha!
Urho... Urho... Yog'i qochdi! Yo Olloh, urho!

Temur qilichini o'ynatib, haybatli qahqahalar qo'yib yuboradi. Shu paytda birdan **Temur** qiyofasi yonida to'satdan boshqa bir inson jussasi paydo bo'lib qoladi. U qo'lidagi bolg'ani baland ko'tarib **Temur** qilichi-

ga qattiq uradi. Qilich **Temurning** qo'lidan tushib ketadi. Shu asnoda birdan sahna orqasi yorshib ketishi bilan **Temur** yer tagiga cho'kib ketadi. Tepalikda qo'lida bolg'a ko'targan **Piri Zindoni**y turgani ko'rinadi.

Piri Zindoniy

(*qahqaha urib kuladi*)

Ho!.. Yoruqqa chidolmadi, zulmatshoh Temur!
Bolg'alarning zarbi, ana, qilichingdan zo'r.
Hayotparvar mehnatga nur, qotillarga — go'r.

Yana qorong'i bo'lib qoladi. **Piri Zindoni**y g'oyib bo'ladi.

Ulug'bek

(*chuqur xayoldan uyg'onib*)

Hay, mahramlar, qayerdasiz, mash'al keltiring!

Mahramlar mash'al olib kiradilar.

Sag'anadan biron kishi chiqdimi?

Mahram

Yo'q, yo'q!

Ulug'bek

Bo'lmasa, kim kirdi bunga?

Mahram

Ko'rmadik. Hech kim!

Ulug'bek

Shu atrofda biron maxluq ko'rindimi?

Mahram

Yo'q!

Ulug'bek

(*Temur qabrini va yonidagi*

go'rlarni diqqat bilan ko'zdan kechirib)

Unday bo'lsa, bu xayolot samarasidur.

Yo kunduzgi andishalar soyasidirki,

Tush libosin kiyib kelar fikr uyiga.

Bo'lmasa shu berk go'rida Temur g'afatda.

U hech qayg'a qimirlamas qiyomatgacha.

A, bu yoqda otam Shohrux unga hamsoya.

Uxlang, uxlang shum dunyoning betinch shohlari.

Siz pashshadan ham beozor yotibsiz bunda.

Faqat goho kirasizlar tushlarga tunda.

Yotasizlar yangi-yangi qo'shnilar kutib,

Shahringizga ular kelar vaqtida yetib...

Shohlar umrin puchligiga bu isbot tugal.

Tiriklarning ro'yxatidan, kim bilar, bu gal —

Qay birini o'chirarkan kotibi azal.

Kim biladi, balki navbat menga yetgandir,

Chunki unrim ozi qolib, ko'pi ketgandir.

Yo'q, yo'q, sulton o'lsa hamki, donishmand yashar.

Olimlarga mangu hayot tarixi — bashar.

Nima, nima degan edi Piri Zindoni?

"Hayotparvar mehnatga nur, qotillarga — go'r..."

Eh!..

Mahramlar, otni olib keling eshikka!

P A R D A

UCHINCHI KO'RINISH

Samarqand. Ko'ksaroy. Katta mehmonxona. Uning bir yonida qabulxona ham ko'rinadi. O'rtadagi eshik ustiga zarbof pardalar osilgan. **Shayxulislom, Abdurazzoq, Sakkokiy, Bek Arslon, Devonbegi.**

Devonbegi

Tuni bilan uxlamayin hazrat Shahriyor,

Shohbqiron mozorotin ziyorat qildi.

Abdurazzoq

Hozir shahar betinch mahal. Tun pallasida

Davlatpanoh qanday qilib bir o'zi bordi?

Xo'ja Ahror kelishini kutib quturgan
Yovvoyi it qalandarlar daydib yurmoqda.
Har baloda Ulug'bekni ayblashadi.

Bek Arslon

Men, sultonga bildirmasdan hamma joy-joyda,
Ko'ksaroydan Go'ri Amir qopqasig'acha
Pistirmada sipohlarni poyloqda qo'ydim.
Darveshlardan bir galasi xonaqohlardan
Xuruj qilib chiqqan edi, buyurdimki, men.
Sipohiyalar savab-savab quvsin ularni.
Xayriyatki, ablahlarning shu xurujidan
A'lohazrat ozor topmay, qaytoldi omon.

Shayxulislom

Xo'p qilibsiz, tadbiringiz savobli amal.

Sakkokiy

Taajjubki, mamlakatda birinchi mergan
Shahriyorning o'zlari-yu, ammo, dushmanning
Ko'kragiga o'q uzishga qo'llari bormas.

Abdurazzoq

Chunki, dushman o'z o'g'li-da, illat shunda-da!

Bek Arslon

Tunov kungi ma'rakada, Damashq yonida
Abdullatif kela solib hamla qilganda,
Sulton o'qni unga qarab mo'ljalladi-yu,
Ammo yana bir zum o'ylab o'qni uzmadi,
"Shum zurriyot" deb o'qini sanchdi tuproqqa.
Sal qolgandi halokatga. Ilg'orlar arang
Yovni to'sib shahriyorni chiqardi jangdan.

Ali Qushchi

Urush uning tiynatiga tamoman xilof.
Zilziladan imoratsoz qancha hayiqsa,

Mirob qancha yoqtirmasa selni-toshqinni,
It uvlashin qancha manfur bilsa bastakor,
Ulug'bek ham qirg'inlardan shuncha jirkanar.

Ulug'bek kirib keladi.

Ulug'bek

Birodarlar, g'oyat og'ir o'ylashlardan so'ng,
Qat'iy qaror chiqarmoqqa majbur bo'ldim men.
Bilamanki, ko'p-ko'p do'stlar ranjiydi shundan.
Bilamanki, toleyini menga ulagan
Arboblarda bezovtaliq boshlanur al'on.
Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim:
Birodarlar, eski do'stlar, og'ir bo'lingiz!
Balki, bunga kengash bergan janoblarga ham
Bu qarorim tuyulgusi nogoh balodek.
Men — taxtimdan voz kechmoqqa jazm etdim bugun,
Sokit bo'ling, og'ir bo'ling, izzatli do'stlar!
Hech bir kimsa tug'ilmabdi boshda toj bilan.
Temurbekdan og'ir meros bu qalpoq, xolos.
Bilamanki, shu kungacha temuriylardan
O'zi xohlab hech kim tojni tashlagan emas.
Podshohlik hashamidan kim ham ajralgay?
Ammo, men-chi, ko'p yovvoyi dashtlar ortida
Nur qo'shig'in havosida bog'lar ko'raman,
Ilim-u urfon zamonasida bog'lar ko'raman,
Insoniyat saroyining dabdabasini,
Ufqarning tumanida gulgun yo'llarda,
Firuzarang baxt shahriga uchib boruvchi
Ilim ahlining sim qanotli aravasini —
Tirik qolib ko'rmasam-da, hozir ko'raman.
Olislardan sanabgina sayr etish emas,
Yulduzlarga oyoq bosib, qo'l bilan ushlab,
Qaytib kelgan sayyohlarni ravshan ko'raman.
O'tib ketar bu dahshatlar, bu ma'rakalar.
Urush, vabo va jaholat o'tib ketadi.
Oh, naqadar saodatli bo'lur dunyomiz,

Va naqadar aziz bo' lur erkin odamzod.
Bu jahonda birodarlar qolur-ku, oxir
Bir so'zimiz yo izimiz. U oydin elda
Zora meni va bizlarni eslasalar bas!
Shunday do'stlar.

Hammada hayajon.

Ammo, hanuz sulton ekanman.
Saltanatning muhri mening qo'limda ekan,
Buyurishga hali borkan salohiyatim,
Bu mansabda qilib qo'yay so'nggi yaxshilik.
Aziz o'g'lim, Ali Qushchi, olgin qalamni,
Farmoyish yoz!

Sakkokiy

(o'z-o'ziga)

O'g'illardan yalchimagan, benasib padar,
O'z shogirdin o'g'il deya topar tasalli.

Ulug'bek

Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim:
Avaxtadan bo'shatilsin Piri Zindoniy!
Tayyorlab ber!

Abdurazzoq

Kim ekan bu Piri Zindoniy?

(sekin)

Shayxulislom hazratlari, siz bilasizmi?

Shayxulislom

Bunda yotgan eng ashaddiy sarbadorlardan...

Abdurazzoq

Davlatpanoh, sarbadorlar qissasin o'zim
Eshitganman tarixnavis Hofiz Abrudan.
Sohibqiron o'zi unga naql etgan emish.

O'y lashimcha, sarbadorlar chin inson bo'lgan.
Haq yo'lida, xalq yo'lida bosh qo'ygan ular.
Halol, rostgo'y fuqarolar ekan hammasi.

Ulug'bek

Bu gaplar rost... Ammo taxtga dushman ekanlar.
Shu tufayli bandda ko'rib uni, tanishib —
Avaxtada qolsin dedi sulton Ulug'bek.
Hozir esa, men qutulib taxt havasidan,
U odamga ozodlikni qaytib beraman.
Shohlar zulmin toki olim qilolgay bekor...
Ali Qushchi, farmoyishni yozib bo'ldingmi?
Bergin menga!

(ko'zdan kechirib)

Farmonlarga oxirgi imzom!

(farmonga imzo va muhr qo'yadi)

Ali Qushchi, Abdurazzoq, mehribon do'stlar!

(farmonni ularning qo'lga berib)

Siz zindondan olib chiqing u bechorani.

Qarorimni men g'animga aytishim bilan.

Samarqandning qurshovi ham tugatiladi.

Hayallamay, Xurosonga yo'lga chiqingiz.

Ali Qushchi, to'plab mening asarlarimni —

Hirotda elt. Zindon pirin topshirgaysizlar

Jomiy bilan shoir Lutfiy panohlariga.

Sizga ruxsat, tez va puxta tayyorlaningiz.

Zamonada inobat-u ishonch qolmadi,

Mendan keyin bu shaharda sizlarga kun yo'q.

Sizga hamroh bo'lib borgay, bizning Berdiyoy.

U ko'p jasur, sadoqatli, yo'l bilog'on, sho'x.

Qismat bo'lsa ko'rishgaymiz!

Ali Qushchi va Abdurazzoq

Inshoolloh, xayr!

Chiqadilar.

Ulug'bek

Fitnakorning odamlari keldimi?

Devonbegi

Sulton,
Ostonada kutmoqdalar ular o'zlari.

Ulug'bek

Kelsinlar-u, kirmasinlar bu yerga lokin...
Men ularning basharasin aslo ko'rgum yo'q.
Sobiq o'g'lim ovozini eshitgum ham yo'q.
Ayt, ularga, bitta vakil tayinlasinlar.
So'zlashaman ular bilan parda ketidan.

Devonbegi chiqadi.

Sakkokiy

Shoir qalbi bu motamga chiday olmaydi.
(o'z-o'ziga)
(*sekin chiqadi*)

Shayxulislom

Xudovando, oqpadarning jazosin bergin!

Qabulxonaga **Devonbegi** ketidan **Abdullatif**, **Xo'ja Ahror**, **Qozi Miskin** va yana bir necha imom va muftilar kirib kelib parda orqasida to'xtaydilar. **Devonbegi** ichkari kiradi.

Ulug'bek

Vakilingiz kimdir, aytsin!

Qozi Miskin

Men, Qozi Miskin!

Ulug'bek

Amir Temur himmatidin Ulug'bek so'zim:
Mamlakatning oromini nazarda tutib,
Nizolarga barham bermoq niyati bilan...
Qaror qildik: Amir Temur poytaxtida biz

Uning bizga meros qo'ygan oltin tojini
Boshimizdan birkulliya olib qo'ymoqqa!

(*boshidan oltin tojni olib mahram tutgan
oltin barkashga qo'yadi*)

Bir zamonlar yetti iqlim xazinalari
Xiroj bergan bu toj endi hukmin yo'qotdi!

Abdullatif guruhida bosiq holda quvonch holatlari ko'rinadi. **Xo'ja Ahror** qo'llarin osmonga ko'tarib, Xudoga hamd-u sano qiladi.

Ammo, buning shartlari bor. Eshitasizmi?

Qozi Miskin

Eshitamiz.

Ulug'bek

Mamlakatda fitna-yu fasad

Butunicha tugalishi, bitishi lozim.

Rozimilar bu shartimga?

Qozi Miskin

Abdullatifga qaraydi. U ham o'z navbatida **Xo'ja Ahror**ga boqadi.
Xo'ja Ahror boshini rozilik ma'nosida qimirlatib qo'yadi. **Abdullatif** ham unga o'xshab boshini qimirlatib, **Qozi Miskin**ga ko'rsatma beradi.

Rozimiz, ma'qul.

Ulug'bek

Qo'ni-qo'shni o'lkalarga bosqinlar qilib,
Naslimizga yog'ilmasin qarq'ish va la'nat.
Bu shartimga ahli parda rozimi?

Qozi Miskin

(*yana boyagi usul bilan*)

Rozi!

Ulug'bek

Xizmatimda, subbatimda yurgan do'stlarga,
Arboblarga qasos tig'i botirilmasin!
Bu shartimga ahli parda rozimi?

Qozi Miskin

(yana boyagi usul bilan)

Rozi!

Ulug'bek

Bizga oid haram ahli, ahli ayolning
Iffatiga, izzatiga g'ubor cho'kmasin!
Bu shartimga ahli parda rozimi?

Qozi Miskin

(yana boyagi usul bilan)

Rozi!

Ulug'bek

Madrasaga va rasadga yetmagay zavol!
Kutubxonam, kitoblarim saqlansin omon!
Shu shartimga ahli parda rozimi?

Qozi Miskin

(yana boyagi usul bilan)

Rozi!

Ulug'bek

Picha taskin topay deya ketgum safarga.
Bu diyordan tez fursatda jo'nab ketaman.
O'zim esam iztirobdan, anduh-u g'amdan
Shartim shuki, berilmagay bizlarga xalal,
Shu shartimga ahli parda rozimi?

Qozi Miskin

(yana haligi usul bilan)

Rozi!

Ulug'bek

Bu va'daga ahd-u paymon qilasislarmi?

Abdullatif odamlari

Ont ichamiz, ahd etamiz, bahaqqi Xudo!

Ulug'bek

Bilib qo'ying, bu qasamni buzsangiz agar,
Qayda bo'lmay, men o'zimman sizga da'vogar.
Tangri sizni osiy sanar, el sharmanda der.
Tarix sizga la'nat o'qir.

Abdullatif odamlari

Qasam ichamiz!

Ulug'bek

Bugun barcha vasiqalar yozilib bo'lur,
Imzo uchun madrasaga kelsin elchingiz.
Alvido, taxt va saltanat iztiroblari!
Endi sulton Ulug'bek yo'q, do'stlarga rahmat.
Majlis tamom. Ahli parda sizlarga ruxsat.
Abdullatif odamlari chekinib ketadilar.
Bugun oqshom Samarqanddan chiqib ketamiz.
Devonbegi va Bek Arslon, borib shu topda,
Ot va navkar, pul-ozuqa tadbirin ko'ring!

Bek Arslon

Oh, shahriyor, nega kerak menga bu qilich?
Shu peslarga sira xizmat qilolmayman, yo'q!
Siz qayerga, hatto Hindga borsangiz boray...

Ulug'bek

Sadoqatli mard sardorim, ma'yus bo'lmangiz.
Ketib qolsa bu shahardan hamma yaxshilar,
Kimlar yeydi xaloyiqning, elning g'amini?
Buyurganim bajaringlar!

Devonbegi va Bek Arslon chiqadilar.

Mayli, o'tsin oqpadarga ertangi kundan
Saltanat ham, iztirob ham, bezovtalik ham.
Ko'p afsuski, Abdullatif boshga toj qo'ygach,
Otin tag'in yugurtirar zulm yo'lida.

Unga mendek qirq yil sulton bo'lish qayerda.
Qirq hafta ham taxt tutolmas... So 'zimni eslang!

Shayxulislom

Davlatpanoh, siz bularga ishonasizmi?
Tag'in ahdin buzmagaylar bu benomuslar!

Ulug'bek

Shayxulislom, bular ahdin buzishi aniq...
Xoinlarga inonmoqlik o'zi tentaklik.
Ular bilan men barala ahd qilganimda
Biroz fursat qozonmoqdi asl maqsadim.
Xoin kishi qancha pastkash, razil bo'lsa ham,
El oldida qasamini darhol buzolmas.
Shayxulislom, siz bir muddat shaharda qoling.
Oilaning esonligi sizga havola.

O'shalardan hech kim menga yo'ldosh bo'lolmas,
Chunki yo'lim mashaqqat va yiroq bo'lgusi.
Chiday olmas xonimlarning oyog'i bunga.
G'oyat erka yayraganlar ular saroyda.

Men Tabrizda yo Bog'dodda qilib iqomat,
Qolgan umrim baxsh etgumdir ilmga — fanga.
G'urbatlarda bu ham xizmat bo'lur Vatanga.
Yurtga qaytmoq bo'lmas esa menga muyassar.
Xonadonim ko'chib borar turgan shahrimga.
Shayxim, doim umid bilan bashar avlodi
Har baloga bardosh berib olg'a yuradi.
Endi safar hozirligin ko'rmoqlik kerak.

Sakkokiy kirib keladi.

Sakkokiy

Sizdan garchi beijoat bo'lsa ham hazrat,
Bir muxlisni olib keldim huzuringizga.

Ulug'bek

(*kayfiyati yaxshilanib, quvnoq tarzda*)

Shoir, shoir... Darhaqiqat, beboshvoq go'dak.
Na chiqishga u sultondan ijozat olar,
Na muxlisga ruxsat so'rar sobiq sultondan.
Oh, benizom, Ulug'bekning taxtdan tushgani
O'n daqiqa bo'lmagan-u, siz ortiq unga
Tobe bo'lmay, o'zboshimcha ishlar qilasisiz.
Ha, shoirlar yaxshilikning jazmanidurlar,
Bo'lmaydi she'r-u shoir, balki odamlar
Bir-birini etin yerdii... Siringiz ma'lum
Va'dangizni bajaribsiz, qani muxlisim!

Sakkokiy

Mana, hazrat!

Qayrilib eshik orqasidan **Firuzani** qo'lidan tutib ichkari kirgizadi.
U hayajon bilan **Ulug'bek** oyog'iga yiqilib, qo'llari bilan quchoqlaydi.

Firuzi

Hamma gapni bilaman, ustoz!
Hatto mozor uyigacha sizga yo'ldoshman.

Ulug'bek

Shuncha tuhmat va haqorat seni yengmabdi,
Bir mansabsiz musofirga ko'ngil berasan!

Firuzi

Siz dilimga nur berdingiz, umrimga ma'no.
Dunyodagi insonlarni, hodisalarni
Mening ko'zim ko'rar sizning ko'zingiz bilan.
Sulton nomi sizga keyin taqilgan unvon.
Undan oldin Samarqandda, mening shahrimda
Bor edi-ku, axir yigit Mirzo Ulug'bek!
Tog'ga qorlar yog'ib so'ngra erib boradi,
Ammo tog'ning cho'qqilari hamon turadi.

Ulug'bek

Tur, Firuzi, sening o'ring oyoqda emas,
Tojlardan ham aziz bo'lgan ko'z ustidadir.

Zotan, sensiz bu diyordan ketarmidim men?
Senga taloq bergan edi sulton Ulug'bek,
Qayta nikoh o'qittirar Ulug'bek sayyoh!

(*xursand*)

Ishoningki, sodiq do'stlar,
billoh, odamzod

Toj yukidan qutulganda vijdoni obod.
Ketdik, do'stlar!

P A R D A

TO'RTINCHI KO'RINISH

Ko'ksaroy. Mehmonxona. Namozgar payti. Chap tomonda mehmonxonaning ikkinchi bo'lagi ham ko'rinadi. **Xo'ja Ahror** va **Abdullatif**. Eshik oldida qotib qolgan vaziyatda **Abbos** turibdi. Ko'cha tomondan qalandarlarning: "Yo Oллоh, do'st, yo Oллоh" sadolari eshitiladi.

Xo'ja Ahror

Alhamdulillah rabbil olamin! Parvardigori layazolga shukurlar bo'lg'ayki, Samarqandi firdavsmonand valahazo bilkulliyya Turkistoni islompayvand shararatdan va qabohatdan xalos bo'ldi. Yillar mobayni olib borgan jumbushlarimiz zafar bilan xitom topdi. **Mirzo**, al'on o'zlariga ayon bo'lib qolgandirki, mening duoyi badim birla podshohlar xarob bo'ladi va duoyi xayrim birla gadolar fayziyob. O'zingizni shu oliy mansabga va ezgu matlabga yetkizgan piringizga rioya qilsangiz, har qanday baloyi musibatlarga balogardon topishingiz ayni haqiqat.

Abdullatif

Pirimning nafasi muboraklari bilan men erishgan shu saltanatning har fuqarosi va ko'zimning oq-u qorasi hazratimga tasadduq.

Xo'ja Ahror

Ammoki, g'animlar makridan g'ofil va Ulug'bek fikridin johil qolmaslik farz. U ketgani ketadi-yu, biroq qaytmaslikka ahd etgani yo'q. Borib-borib, deymen biror boshpanada fursatni poylab turmagay!

Abdullatif

Sobiq sulton va sobiq ota!.. Ul shahardan bugun chiqib yo'lga jo'navdi. Ammo uning bu shaharda muxlisilari ko'p. Iblis qadar sehrgar va iblis qadar ziyrak Firuza ham u bilan birga. Biz uning shartlariga va ahdnomasiga qo'l qo'yib, xato qilmadikmi? Yo, pirim! U bizga na muhrini topshirdi va na tojini! Bir bahona birla qaytadan saltanat da'vosini qo'zg'asa-ya! Uni qamab qo'ysak, qanday bo'lar ekan, hazrat!

Xo'ja Ahror

Ko'p besabr ekansiz! Sabr qilmoq — sobirlik Xudovandning maziyatlaridan-ku! Sizning jismoniy otangiz u kishi bo'lsa, ruhoniy otangiz men! Tinglang, Mirzom, agar biz Ulug'bekni qamab qo'ysak ertaga Farg'onadan, Toshkentdan, Hirotdan, Xorazmdan temuriy qarindoshlar va orif, olim deb atalgan bedinlar va eng yomoni shuki, kosib ham fuqarolar Samarqandga yuzlanib, uning yotgan zindonini ziyoratgoh maqomida tavof aylaydilar. Menga bisyor oshkorki, birovni qiynoqqa itarish degani, uni el ko'zida avliyo qilib ko'tarish degani bo'ladi.

Abdullatif

Buning iloji qayerda, pirim?

Xo'ja Ahror

Bu masala sizga hali ham muammo bo'lib ko'rinurmi? Bilgaysizki, tirik Ulug'bek bizning naqshibandiya tariqatimizga hamisha jonli talikadur!

Abdullatif

Ya'ni?

Xo'ja Ahror

Ya'ni, ya'ni! Shuning o'zi purma'ni... Ammo shunday qilmoq lozimki, na ziyoratgoh bo'ladigan mozori, na uning g'oyib bo'lgani osori qolmagay. Bu amal hukmi shar'iy birlan bo'lmog'i darkor.

(*qog'oz ko'rsatadi*)

Abdullatif

Hukmi shar'iy bilan-a? Abbas o'g'lon, bormisan? Endi sening qochqinlik zahmatlaring tamom bo'ldi.

Abbos

Sultoni azimushshon! Qulingizman!

Abdullatif

Abbos, sen axir otangning kimdan jaf o'rganini bilasanmi? U bo'Imasa badarg'a, kim osardi uni dorg'a? Sen o'zing halolzodami, yo'qsa haromzoda?

Abbos

Men qulingiz, sayidzoda...

Abdullatif

Sayidning xunini tug'gan farzandi olmasa, bog'gan as-randi oladimi?

Abbos

Men qulingiz!

Xo'ja Ahror

Abbos o'g'lon, hazratlarni kutib ol!

Mehmonxonaga ulamolalar, imomlar, muftilar, faqihlar, qozilar kirib keladi. **Qozi Miskin** ham ular qatorida kelib, har qaysisi o'ziga xos o'rinda o'tiradi. **Xo'ja Ahror** majlisning to'ridan joy oladi.

Xo'ja Ahror

Yo hazarat! Podshohi azimushshon Mirzo Abdullatif saodatlariga hamd-u sano o'qiylik: ilohim, sultoni zamon va hoqoni jahonbon Mirzo Abdullatifxon lozoli ziloli rif'at olo oxiril — davron! Omin!

Hamma

Omin!

Abdullatif

Shar'i sharifning har bir hukmi ulamoyi zamonning o'z ra'yi bilan bo'lgay. Podshoh bu ishga aralashmog'i joiz emas.
(*Yon eshikdan ikkinchi bir bo'Imaga o'tadi va u yerda razm solib ulamoning majlisini eshitib turadi*)

Xo'ja Ahror

Hamd-u sano Xudovandi lamyazalgaki,
Ulug'bekdan najot topdi Movarounnahr.
Kamohuva haquho, u sazoyidur
Aqli Olloh nazdlarida og'ir jazoga.
Uzoq zamon jaf o'rdik uning dastidan,
Eshonlarni, qozilarni tahqir etdi u.
Shayxlar so'zin nazorati ostiga oldi,
Hadislarning tafsirini taqiqladi u.
Shariatning posbonlari muztar bo'ldilar.
Bunday dindand aynaganning jazosi nima?
Sulton, vazir shayxulistom,
mahramlar, saroy,
Malikalar, og'achalar, sarbozlar bari
Aysh-u ishrat, o'yin bilan o'tkazar kunin.
Xonimlarning yuzi ochiq, bari beparda,
Fahsh-u zino avj olgandur har kun, har yerda.
Bunday dindand aynaganning jazosi nima?
Xudovandning o'zi sohib bo'lgan osmonni
Kavlab allanimalarni izlar Ulug'bek.
Bir-u borming hikmatiga sherik bo'Imoqchi.
Bunday dindand aynaganning jazosi nima?
Tang'a degan falokatni o'ylab chiqarib,
Bozargonlar xirojini oshirdi ziyod.
Bizga banda bo'lib kelgan qo'shchi dehqonni
Qalandardan baland qo'yib quturtirdi u.
Samarqandda dini islom tayanchi bo'lgan
Sayid Obid o'z shahridan haydaldi nega?
Aks holda Buxoroning xilvat yo'lida
Uni osib qo'yarmidi osiy o'g'rilar?
Mavlonolar, kamohuva haquho, ayting:
Bunday zolim hukmdorning jazosi nima?

Ulamolar boshlarini quyi solib o'ylagan mahalda, birdan eshik ol-dida turgan **Abbos** majlis oldiga borib tiz cho'kadi.

Abbos

Qulingizman, ey shariat peshvolari,
Men o'z shahid padarimning xunin istayman!

Xo'ja Ahror

Mavlonolar nima deydi? Bu — shar'iy da'vo!
Otasidan judo bo'lgan bu o'g'lon haqli.
Bu xususda biz fatvo ham tayyorlagandik.

Qo'lida yozilgan fatvoni cho'zib mullalarga beradi, ular bitta-bit-tadan muhr bosib o'tkazadilar.

Munozara yo ishtiboh bunda ortiqcha,
Ulamolar shunga muhrin bosib qo'ysa bas.
Ulug'bekdan otasining qonin olmoqqa
Abbos o'g'lon haqli degan fatvodur, xolos.
Qozi Miskin, yo mavlono, siz nega xomush?
Yo muhringiz esdan chiqib uydami qolgan?

Qozi Miskin

Yo'q, pir-eshon, shunga muhrim bosolmayman men.

Xo'ja Ahror

Ra'yingizni tafsir eting, mavlono Miskin!

Qozi Miskin

Shariatga va insofga xilof bu fatvo.
Men Ulug'bek ishlariga ko'p zid bo'lganman,
Ammo yolg'on va nomardlik u janobga yot.
Men sizlarga bovar qilib qasam ichdimki,
Ulug'bekning boshida bir tuki chertilmas.
Men bu yoshga kelganimda ontxo'r bo'laymi?
Qozi Miskin ko'r bo'lar-u jallod bo'lolmas.
Yo'q, muhrimni bosolmayman...

Xo'ja Ahror

Kimga qasam ichilgan-u, nega va qachon?
U buzilsa, shundan kelsa — islomga ravnaq,

Mashoyixlar buni joiz bilganlar mutlaq.
Kofirlarga qarshi jallod bo'lmoq yomonmi?
Piri A'zam Bahouddin xo'ja Naqshband
Bir chog' jallod bo'lgan bilan faxrlangan-ku,
Men ham agar lozim topsam jallod bo'laman.
Siz ne deysiz?

Qozi Miskin

Hazrat eshon, ra'yingizda mubolag'a bor,
Ulamoni ko'p siqqandur Mirzo Ulug'bek,
Ammo Tangri taoloni inkor etmadi.
Bu qanday gap: biz-ku uning taxtini oldik,
Xonadondan judo aylab darbadar qildik.
Oromini barbod etdik va pirovardi
Vatangado qilmoqqa ham muyassar bo'ldik.
Yetar eshon, shuncha jazo. Biz qasam ichdik.
Men qasamni buzolmayman, muhr bosmayman.

Xo'ja Ahror

(qahrilanib, fatvoni qozining qo'lidan tortib oladi)

Ulamoyi islom — imomlar, muftilar, qozilarning aksariyat ri-zosi, muhr va imzosi bilan ushbu fatvo fe'liy quvvatga o'tadi. OI, Abbas o'g'lon, hukmni ijro et!

Qozi Miskin

Shayxulislom lavozimin qo'lga olsangiz,
Siz qozilik mansabidan bo'shating meni.

Chiqib ketadi, Abbas fatvoni olib o'pib, ko'ziga bosib, qo'yniga soladi va orqa-orqa tislantib eshikdan chiqadi. Ikkinchi bo'lmada shu voqealarni eshitib turgan Abdullatif uni orqasidan ushlab to'xtatadi.

Abdullatif

Bu hukmni shafqat qilmay ijro etgaysan,
Men ularning orqasidan chopar yuborib,
Bir vaj bilan pastqam joyda to'xtattiraman.
Sen hukmni bemurosa amalga oshir.

Jo'nab borgin! Mana, senga xanjari shoshiy.
Buni Toshkent ustalari toblab yasabdi.
Hatto filga uchi botsa cho'kdirar hamon.

(*Abbosga xanjar beradi*)

Ammo o'sha bog'bon qizni sog'-u salomat
Bir chodraga o'rab olib o'rdaga keltir.
So'ngra esa... Jon seniki, jonon seniki.

Abbos

(*ta'zim bilan*)

Qulingizman!

(*chiqadi*)

Abdullatif ulamolar majlisiga kiradi.

Xo'ja Ahror

G'ozni sulton Abdullatif Nizomiddinning
Davlatlari dunyo borcha bo'lg'ay poyanda!

Hamma

Omin!

Ulamolar chiqib ketadi. **Xo'ja Ahror** bilan **Abdullatif** ikkisi qolib, xususiy subhatga beriladilar. Shu payt ko'cha tomondan shovqin eshitiladi. **Abdullatif** borib derazadan qaraydi va kaftini kaftiga urib sipohni chaqiradi.

Abdullatif

Maydondagi u to'olon, u g'alva nima?

Sipoh

Xo'ja eshon hazratlari bilan kelishgan
Qalandarlar pirni kutib turgan mahalda,
Qayerdandur Bobo Kayfi kelib qoldi-da,
Darveshlarni mayna qildi, haqorat qildi,
Darveshlar ham uni tutib xo'p do'pposladi.
Shuni ko'rib madrasaning talabasidan
Uch-to'rt yigit darveshlarga hamla qilishdi.
To'olonni bosayotir hozir mirshablar.

Abdullatif

Olib kelgin ul ablahning o'zin bu yerga!

Sipoh chiqadi.

Xo'ja Ahror

Astag'firullo! Ulug'bekning sarxush muxlisi,
Egasini g'oyib qilgan itdek dovdidirar.
"Ko'p befahm hushyorlardan u dono" emish!
Sipoh Bobo Kayfini sudrab olib keladi.

Abdullatif

Bobo Kayfi, xo'sh, dunyodan xabaring bormi?
Hozir sulton kim ekanin bilasanmi, sen?

Bobo Kayfi

Bilsam bildim, bilmam bildim, bilmasam bilmam.
Bilganim shu; haq barhaqdir, bilmaganim-chi;
Haq nohaqdir, nohaq haqdir, haqiqat yo'qdir.
Haqq-u nohaq, nohaqq-u haq... Bay-bay-bay... boy...
Bobo Kayfi kallasining tarozulari
Shuncha yukni torta olmas, charsillab sinar.

Xo'ja Ahror

Safsatangni endi bas qil, tavba qil, kofir!

Bobo Kayfi

Tushunmayman, tushunmayman, tushunolmayman.
Ulug'bekni yomon deysiz, taxtdan haydaysiz.
Xudo bilur, balki bo'lak qasdingiz ham bor.
Tushunmayman, tushunmayman, tushunolmayman!
Yaxshi — yomon. Yomon — yaxshi. Tafovut qayda?
"Ulug'bekning madrasasi" olamga mashhur.
Madrasasi ko'p yaxshi-yu, Ulug'bek yomon.
Maza qilib siz yuvingan "Mirzo hammomi"
Tagi marmar, suvi kavsar, Ulug'bek qurgan.
Hammom o'zi zap yaxshi-yu, Ulug'bek yomon.

Zarafshondan suv chiqarib ekin-tikinga
"Mirzo ariq" o'zanini u kishi ochgan.
"Mirzo ariq" ko'p yaxshi-yu, Ulug'bek yomon.
Suvga botmay, siz daryodan o'tasiz omon.
Ko'prik bor-da! U kishining "Mirzo ko'prigi",
Ammo ko'prik yaxshi narsa, Ulug'bek yomon.
Bitta bog' bor. "Bog'i Maydon", Ulug'bek ekkan.
Musulmonlar unda kezib topadi huzur.
U bog' yaxshi, ammo bog'ni yashnatgan kishi.
Sho'rpeshana Ulug'bek-chi, yomondan yomon.

Xo'ja Ahror

Bas, beimon, joning chiqqur!

Bobo Kayfi

So'radigiz, so'raganga bilganim dedim.
Bilmaganim bildiring deb bildirdim sizga.
Ammo hanuz bilolmadim, men sho'riik nodon:
Hazrat eshon, Tangri ko'nglin rozi qilay deb,
Qancha-qancha sabiyarlarni qoldirgan yetim,
Qancha beva mol-u mulkin changallab olgan.
Bilolmadim sanab-sanab sanayolmadim.
Necha qizcha zo'rlab unga nikoh qilingan,
Necha ming qo'sh ho'kiz uning yerin ekadi,
Necha ming qul eshon pirga bo'yin bukadi,
Bilolmadim, sanab-sanab sanayolmadim.

Xo'ja Ahror

Abdullatif, qachongacha shu telba itni
Uvlatasiz? Bu badmastning gaplarin qarang:
Bu mast emas, bu o'zini mastlikka solib,
Arkoni din, valilardan kulgani kulgan.

Bobo Kayfi

(kulib)

Gaplarimning joni borgan o'xshaydi, eshon!

Abdullatif

Olib keting, avaxtaga, lahad tortgurni!

Bobo Kayfi

Qaysi joyga buyurdilar?

Abdullatif

Zindonga! Darhol!

To suyagi chiriguncha yotsin u yerda!

Sipoh Bobo Kayfni olib ketarkan

Bobo Kayfi

Zindongami? Eh, u bizning o'z xonamiz-ku...

Yo'lin o'zim xo'p bilaman, ovora bo'lmang!

Ulug'bek yo'q, demak butun shahar zindon-da!

Emish-demish, emish-demish! Bay-bay-bay-bay...

Buxoro quvvati islomi din ast,

Samarqand sayqali ro'yi zamin ast...

Bay-bay-bay-bay...

Olib chiqadilar.

PARDA

BESHINCHI KO'RINISH

Samarqand atrofiga qishloq. Namozgar vaqti. G'ira-shira qorong'i.
Kuz fasli. **Ota Muurod**ning hovlisi. Bog'cha, gulzor, ayvon, shiyyon
ko'rinadi. Havo bulut. **Ota Muurod** bir o'zi hovlining o'rtasida turib os-
monga qaraydi. Bog' tomonda xo'rozlar qichqiradi.

Ota Muurod

Eh, qovog'in shuncha solgan, badburush falak.

Xo'mrayadi Xo'ja Ahror kabi beo'xshov!

Ha, ne kerak, bol bermasang, meva bermasang,

Shu yetmasmi, hali menga do'q ham urasan.

Nuqul senga qarzdor ekan bechora qo'shchi!

Yoki, sudxo'r rastasida Hoji Kalmisan?

Jala quymay o'tib ketsa shu bulut, yorab!
Daladagi mehnatimiz nobud bo'lmagay!...

Yo'lda, darvoza orqasida otlar tuyog'ining dukurlashi eshitiladi.

Kim ekan, shu bemahalda kelgan otliqlar?
Baxayr bo'lsin!

Borib darvozani ochadi. **Ulug'bek, Firuza, Sakkokiy, Devonbegi**
va ikki navkar kirib keladilar.

Ota Murod

Buyursinlar, boshlarimiz osmonga yetdi,
Qadamlariga hasanot, qiblayi olam!

Ulug'bek

(*xushchaqchaq*)
Ota Murod, bardammisiz? Ha, barakallo!

Ota Murod

Siz-ku, borsiz, bizga quvvat, qiblayi olam!

Ulug'bek

Siyosatdan sen bexabar qolibsən, ota!
Men qiblayi olam emas shu kundan boshlab.

Ota Murod

(*ma'yus*)
Xabarim bor, xabarim bor, qiblayi olam!
Jonim bilan quvonardim, bexabar bo'lsam.
Ammo, hazrat, ishoninki, minba'd hamisha —
Bizlar uchun siz o'zingiz qiblayi olam.
Haligi, u nomard bo'lsa... Telbayi olam.

Ulug'bek

Yo' qotganim toj bo'ldi-yu, topganim erklik!
Ota Murod, olis safar oldida birpas
Samarqandning tuprog'ida o'tirmoqchimiz.

Ota Murod

Havo salqin. Buyursinlar kulbaga tashrif!

Ulug'bek

Ochiq havo bizga ma'qul. Biz ko'nikkanmiz!
Shu ayvonda do'stlar bilan xayrlashgani
Biroz suhbat qilamiz-u, non ushatamiz.
Axir, siz-la, yerning, yurtning bog'boni bilan
Vido qilib xo'shlashmasdan ketarmidim men?

Ayvonda kursiga o'tirishadi. O'zaro suhbat qizib ketadi. **Ota Murod**
va xotini dasturxonga non va meva olib kelib qo'yadi. Navkarlar sharob
olib kelib piyolalarga quyadilar.

Ulug'bek

(*uzumdan olib*)
Sohibidek uzum bormi yana dunyoda?
(*xomush va ma'yus o'tirgan*)

Sakkokiyga hazillashib

Xo'sh, Sakkokiy, nega yana g'amga g'arq bo'lding?
Taxtdan tushgan senmi, menmi? Nima o'ylaysan?

Sakkokiy

Ayriqliqning shu jongudoz qayg'usi, g'ami
Chumqortog'dan ming bor og'ir tuyular menga.
Oh, Shahriyor, sizsiz she'rim qolur bemazmun.

Ulug'bek

Eh, birodar, Samarqanddan Tabrizga qadar
Qancha bo'lsa yo'l orasi biling, qaytganda
Yana o'sha masofadir, kamaymas, ortmas.

Devonbegi

Koshki, koshki!

Firuza

Bitta g'azal o'qib bering, shoir Sakkokiy!
Tag'in, qachon sizni tinglash muyassar bo'lar?

Sakkokiy

Lutfan, agar tinglasalar, ba'zi parchalar,
Hozir yo'lda kela turib shunga bitildi.
Sizlar ketib, men ketolmay qolganimdan ham,
Bu hijronda dard-u g'amga to'lganimdan ham
Kuyib-kuyib nola bilan tug'ilgan baytlar.
(*qo'ynidan qog'oz chiqarib o'qiydi*)
"Ko'zlaringiz ohuni har dam jigarxun ayladi,
Mushk hidli zulfingiz Laylani Majnun ayladi.
Niyatim bor erdi kezsam dunyoning majmuini.
Ko'r oni davri falak ne tak digargun ayladi.
Shukur, bori dushmanim bilmas yuzimning sorig'in,
Kahrabo yanglig'ingimni ashk gulgun ayladi.
Movarunnahr ichra qoldim, chunki ikki yonima —
Ko'zlarimning biri Sayhun, biri Jayhun ayladi.
Ishq fani barcha fanlardin erur nozik, magar —
Ishqingiz Sakkokiyini bu fanda zufrun ayladi".

Firuz

Oh, naqadar chiroyli bayt, nafis manzara:
"Movarunnahr ichra qoldim, chunki ikki yonima,
Ko'zlarimning biri Sayhun,
biri Jayhun ayladi".
(*ko'zlarining ro'molcha bilan artib*)
Darhaqiqat Sirdaryomiz, Amudaryomiz,
O'rtasida qolgan o'lka Movarunnahr.
Bizning diyori, ona yurti, otalar bog'i...

Ulug'bek

Sizning yurtda qolishingiz kerak, Sakkokiy,
Shoirsiz, yurt bir bog'dirki, bulbuli o'lgan,
Yurtda qoling, yaxshilikni tarannum aylang,
Baytingizda bizlarni ham goho yod eting,
Qayda bo'lsak, ruhimizni siylab, shod eting!

Ota Murod fonus olib kelib shiypon yonidagi daraxtga osadi.

Qorong'ilik quyulashdi. Qaytib boringlar
Bekilmasdan Samarqandning darvozalari!
Xo'ja O'zbek, vafakor do'st, tashakkur senga!

(*piyolani ko'tarib*)

Yaxshi kunda yana birga ko'rishmak uchun
Iching do'stlar!

(*quchoqlashib xayrlashadi*)

Sakkokiy

Shu yorug'da diydoringiz yana bir ko'rib,
Tilda "xayr", dilda "evoh" bilan qaytamiz.

Quchoqlashib bo'lgandan keyin **Sakkokiy** va **Devonbegi** chiqadilar. Darvoza orqasidan uzoqlashayotgan otlarning tuyoq dukurlashi eshitiladi.

Firuz

(*bulutli osmonga qarab*)

Go'yo sirli samovotda birona qasd bor,
Niqob kiygan kushandaga o'xshar koinot.

Ulug'bek

Sabr et, jonim! Irodaning farzandi umid.
Tundan keyin tong otmasdan qolganmide hech.
Anov tog'lar orqasida, bulut sirtida
Koinotning yosh kelini mohtob o'rmalar.
Garchi uni ko'rmaymiz, u bizlarni ko'rar.

Firuz

Ustoiz, ketish qancha og'ir, ammo siz bilan
To dunyoning chekkasiga borsam roziman.
Lekin aytgim: fikringizcha yana bir karra
Samarqandni ko'rmak bizga bo'lurmi nasib?

Ulug'bek

Sizlar beshak ko'rarsizlar. Men-chi, mabodo
Umrinm vafo qilsa, men ham ko'rarman albat.

Bu o'g'rilar saltanati ko'p uzoq bormas.
Ammo shoyad Samarqandni men ko'rmasam-da,
Samarqandning shahri meni albatta ko'rar.

Ota Muurod

Chunki sizni vijdoni bor el yaxshi ko'rar.

Firuza

Nima degan, siz ko'rmapsiz, sizni u ko'rar?

Ulug'bek

Ya'ni tirik qaytolmasam Samarqandga men,
Bu shaharda ko'milgusi tanim har holda.
O'z o'g'lini nahot chetda qo'ysa Samarqand?
Nahot, qirq yil mehnatimning evaziga men
Oz shahrimdan ikki gazlik yer ololmasam...
Eh, shu g'amgin tashvishlarni qo'ygin, azizam,
Men umrimda ko'p sarguzasht, ko'p odam ko'rdim,
Xoqonlarga hamkasb bo'ldim, janglarda yurdim,
Gohi tunda musofirlar libosin kiyib,
Shaharlarni, qishloqlarni birma-bir kezdim.
Qirda, dashtda ovchilikning gashitini sezdim,
Tanilmasdan o'g'rilarga goho yo'liqdim,
Ko'zni aniq ko'rmoq uchun tog'larga chiqdim,
Ba'zan ovul to'ylarida o'yinga tushdim,
"Manman" degan pahlavonlar bilan kurashdim.
Bular senga qiziq-qiziq qissa emasmi?

Men bularni senga bir-bir aytib beraman,
Inshoolloh, uzoq safar manzillarida.
Yigitali, ot-egarni yaxshilab taxla!
Yo'l qorong'i... Biz tundayoq dovondan oshib
Shahrisabzga yetmog'imiz lozim saharda.

Firuza

Valine'mat, men siz bilan bo'lsam har qayda
Ajdarni ham, devlarni ham ko'zga ilmayman.

Ulug'bek

(*kulib*)

Zo'r ekansan, ammo ular yo'q narsalar-ku!

Navkarlar ba'zi ashyolarni ko'tarib boradilar.

Yigitali, ishlar taxtmi?

Yigitali

(*yo'l tomondan kelib*)

Taxtdur, shahriyor.

Ammo, sizni so'rayapti shahardan chopar.

Ulug'bek

(*biroz bezovtalanib*)

Kelsin, qani!

Chopar kirib keladi.

Chopar

Yangi sulton, sizdan qilar iltimos:
Istaydilar, safaringiz yasalsa
Sultonlarga layoqatli shohona.
Istaydilar, karvoningiz, ismingiz
Tantana-yu, dabdabaga o'ralsin.
Shoh otasin hashamatli yurishin
Katta-kichik, turk-u tojik ko'rolsin.
Shu kechani shunda tunar ekansiz,
Izdihom-la erta jo'nar ekansiz.

Ulug'bek

Ular xohlar shu safarim bo'lgay shohona!
Yo'q, Ulug'bek bola emas. Bu — bir bahona.
Men ketaman. Men jo'nayman. Modomki, ular
Halitdanoq menga qarshi suiqasd o'ylar,
U nomardlar qasamlarin buzdilar shu kez,
Buni-ku, men bilardim, ammo shuncha tez —
Bo'lishini o'ylamagan edim sira ham!
U ablahlar o'yladiki, Ulug'bek sayyoh!

Safaridan qaytib kelsa tag'in bo'lur shoh,
Temur toji yana topar o'z vorisini.

Shundan cho'chib xon yuborgan suvorisini.

Ulug'bek dadil turib hovlidan chiqmoqchi bo'ladi. Chopar darhol ko'zdan yo'qoladi. Ammo Ulug'bek qaysi tomonga yo'nalsa, devor orqasida, eshik oldida, daraxt tagida, panjara yonida nayzalik sinohlar pistirmada turgani ma'lum bo'ladi. Sipohlar uning yo'lini to'sib, hovli-dan chiqarmaslik uchun qurshovga olganligi ayon bo'ladi.

Ulug'bek

Ah-ha, tuzoq! Bir kishiga qarshi bir lashkar!

Oqpadarning qo'rqqoligi shundan oshkor!

Ota Murod

Yo rabbano, bu zolimlar nima qilmoqchi!

Yalmog'izmi, nima bular, aqlidan ozgan!

Firuz

(yugurib Ulug'bekni quchoqlaydi)

Ustoz, to'xtang, bular bilan olishmang, ustoz!

Shu paytda daraxt tagida soyada turgan **Abbos** yorug'ga chiqib **Ulug'bekka** qarab yuradi.

Ulug'bek

Sen hali ham tirikmisan, haromi, xabis!

Abbos

Tirikmanki, toki ko'ray o'limingizni.

Men otamning xunini deb, qasosin kutib,

Bir-u bordan shu fursatni yalinib keldim.

Ulug'bek

Otang qilgan badkirdorlik, beinsoflikka

Eng yengilroq jazo edi shahardan surgun.

Balki undan jabr ko'rgan olomon o'zi

Alash qilib o'z hukmicha terakka osib,

Xud asfala soflingga jo'natgan uni.

Bu gaplaring yo tuhmatdir yoki bahona.

Abbos

Padarimning o'limiga shar'iy mahkama

Faqat sizni javobgar deb biladi.

Mana!

(fatvoni qo'ynidan olib ko'rsatadi)

Ulug'bek

Jalldolarning malayisan, badbaxt kushanda!

Bir zarba bilan urib **Abbosni** yiqitadi. **Abbos** o'rmdan turib sipohlar-ga ishora qiladi. Sipohlar **Ulug'bek** navkarlariga hujum qilganda bit-tasi qochadi. Yigitali esa qilichini sug'urib, ularni yaqinlatmaydi. **Ota Murod**: "Musulmonlar", "voy dod", "bosqin" deb qichqirib qishloq tomonga qochadi.

Yigitali, qilichimni bergin, ko'ray-chi,

Qilichbozlik bilarmikan bu nobakorlar!

Yigitali **Ulug'bekka** qilich beradi. O'zi ham qilich tutib **Ulug'bekning** chap tomonida turadi.

Yo'q, bo'sh shahgan emas hali **Ulug'bek** qo'li,

Men qilichni olmaslikka qasam ichgandim,

Ammo bunga sen haromi majbur etasan.

Goho kerak bo'lar ekan bobo merosi.

Ulug'bek fonus orqasida turib hujum qilayotganlarni ravshan ko'r-gani uchun **Abbos** va sheriklarining hammalariga raddi badal berib ya-qinlatmaydi. U o'zini ham **Firuzani** himoya qiladi. Yigitali jarohat yeb yiqiladi.

Abbos

(sipohlarga)

Fonusni ur! Yo'qsa unga bas kelolmaymiz!

Bir necha sipohi fonusni urib tushiradilar. O'rtaga qorong'ilik cho'kadi.

Ulug'bek

Eh, nomardlar, yapaloqlar, ko'rshapalaklar,
Qorong'ida faqat sizning ishingiz unar!

To'rt sipohi qorong'idan foydalanib, Ulug'bekka orqadan hujum qiladilar, o'ng qo'lidan yaralaydilar, qilich **Ulug'bek** qo'lidan tushib ketadi.

Abbos

Darhol bog'lang! O'chni o'zimg'olmog'im kerak.

Sipohlar arqon tashlab Ulug'bekni daraxtga bog'laydilar.

Firuz

Qo'llaringiz falajlansin, yirtqich sotqinlar!
Bilasizmi, ne kishini yaraladingiz!

Abbos

Oling uni, paranjiga o'tab ko'taring!
Ikki sipohi Firuz boshiga paranji tashlashadi.

Firuz

Sen azozil... O'sha ablah, o'sha g'arazgo'y!
Sen tufayli boshim ko'rdi ne-ne balolar!

Abbos

Xo'ja eshon buyruqlari: barcha ayollar
Yettidan to yetmishgacha yopinib yurgay...
Oling, jadal!

Ulug'bek

O'lim meni qo'rqitmaydi. Lekin, afsuski,
Men do'stlami hasrat ichra qo'yib ketaman.
Firuz, sen, mendan ko'rgan jafoni unut,
Asl sevgi hurmatiga meni esda tut!

Firuzani olib ketadilar.

Abbos

Hukmi shar'iy bajarilur. Aytimg vasiyat!

Ulug'bek

Vasiyatim, vasiyatim! Kim ham eshitgay,
Mulkim yo'qki, birovlariga meros qoldirsam,
Xazinam yo'q, birovini boyitib qo'ysam.
Merosimdir kitoblarim va jadvallarim.
Bir meroski, zamon uni mahv etolmaydi,
Bir meroski, vorislari bu Vatan ahli,
Bir meroski, bahra topar undan yer yuzi.
Esiz, esiz, Vatanimga so'ng xitobimni
Na birovlar eshitadi va na yozmoqqa —
Bu bog'log'liq va yarador qo'lim qodirdir.
Yovuz dushman oldida men bog'log'liq qo'lim,
Parvardigor, bundan ortiq bormikan zulm?
Qayerdasan dastyorim, sodiq navkarim,
Hay, Berdiyoy, nega yo'qsan shu damda o'zing?
Nega seni men jo'natdim o'zimdand yiroq?
Sen bo'limasang ketar ekan omadim, har choq..
Sen qaydasan, hay, Berdiyoy, Chotqol shungori!

Sahna orqasidan Berdiyoy tovushi eshitiladi.

Berdiyoy

Labbay, hazrat, sadongizdan aylanay, hazrat!
Hozir keldim, hay, nomardlar!

Abbos

(*cho'chib, sipohlarga*)

Jadal bo'ling, tez otlaning, darhol ketamiz,
Mana qasos, mana sizga otamning xuni!

Ulug'bek ko'ksiga xanjar tiqadi.

Ulug'bek

Haromzoda!

Arqonda daraxtga osilganicha sustlashib qoladi. **Abbos** va sheriklari qochayotganida **Berdiyoy** va yana bolta, tayoq ko'targan dehqonlar va **Ota Murod** chopib kiradilar.

Berdiyoy

Seni tirik qochirmayman!

Abbosga o'q uzadi. **Abbos** "o'ldim" deganicha yerga yiqiladi. **Berdiyoy** va dehqonlar **Ulug'bekni** darhol daraxtdan yechib yerga yotqizadilar. Odamlar uning atrofida tiz cho'kadilar.

Ulug'bek

(*ko'zimi ochib*)

Bu senmisan, Berdiyoymi? Kechikding biroz.

Berdiyoy

Oh, kechikdim bir daqiqa, qiblayi olam!

Biz u cholni ayab sekin yo'l yurib edik,

Bu qishloqning yaqinidan o'tganimizda,

Ota Murod jar solganin eshitib darhol.

O'zim topib keldim bunga... Oh, zolim falak!

Firuza

(*uy ichidan*)

Vallamatni ko'ray, voy dod, qutqazing meni!

(*Ota Murod yugurib uyga kirib ketadi*)

Berdiyoy

(*Abbos qo'tidan olgan xanjarni qarab*)

U la'nati, sizga tiqqan shu xanjar tig'in,

Abdullatif ismi bunga yozug'lik ekan.

Bu Toshkandning xanjaridur, dami zaharli...

Ey Xudo, sen guvoh bo'lg'in, bu xanjar bilan

Abdullatif kallasini olmasam agar

Yuz ming la'nat bo'lsin menga!

Firuza va **Ota Murod** uy ichidan chiqib keladilar. **Firuza** kelishi bilan **Ulug'bek** yoniga cho'kib, uning qo'lini o'padi, ko'kragini yechib yarasiga ro'mol qo'yadi va yig'laydi.

Firuza

Uh, bu yara koshki menga urilsa edi...

Valine'mat, sizga emas, bu qonli xanjar.
Bu diyorning miyasiga berdi jarohat.

Abdurazzoq, Ali Qushchi va **Piri Zindoniy** keladi.

Ulug'bek

Men davramda do'stlarimni ko'raman yana,

Demak, bizga o'lim yo'qdir, men bo'lmasam-da.

(*odamlarni bir-bir ko'rsatib*)

Sen yasharsan, siz yasharsiz, siz yasharsiz, siz!

Ha, qo'limda Firuzaning shu ipak qo'li.

O'lganda ham men qo'lingni adashtirmayman.

Qo'ling siqib, bu dunyodan ko'zim yumaman.

Shu paytda osmonda bulutlar orasidan to'lin oy ko'rinib qoladi.

Sen ham biroz kechikbsan, ko'kning fonusi!

Dushman meni yengolmasdi, chiqsang oldinroq.

Ortiq tamom, g'urbatlarda daydib yurmoqdan

Shu Vatanda shahid bo'lmoq oliy saodat.

Xayr sizga, sho'x yulduzlar, senga g'amli oy!

Xayr sizga, do'stlar, xayr jami insonlar!

Xayr senga, oh Firuzam, qalbim singlisi!

Abdurazzoq, batafsil yoz bu qissalarni!

Dunyo, dunyo, bevafozan, bilaman seni.

Ammo, senga yomon farzand emas edim-ku!

Yorug' kunda, baxt ayyomi, meni yod ayla,

Bitdi nafas. Yig'lamayman.

Siz ham yig'lamang!

O'ladi.

Ota Murod

Boshpanamiz to'zib ketdi, sindi belimiz!

Abdurazzoq

Ey-voh! Endi yetim qoldi aql-u ma'rifat.

Lak-lak ablah Abbosdeklar harom qotadi.

Ammo, hayhot, tirilmaydi bitta Ulug'bek!

Ali Qushchi

Koinotning chamaniga ochgan yo'lingiz
Yo'lichilarsiz qolmas, biling, aziz muallim!
Orta borar yulduz soni jadvalingizda.
Qoningizdan o'sib chiqar shodlik gullari.

Piri Zindoni

Men ellik yil zindonlarda chiritdim tanim,
Ne-ne balo, uqubatlari ko'rmadi ko'zim.
Ammo Tangri shohiddirki, biron lahza ham,
Ko'zlarimda ko'z yoshlari yalt etgan emas.
Voasaf, hech kimsadan uyalmay bugun,
Men yig'layman, yurak qoni bilan yig'layman!
Yetim qolgan el dardiga kuyib yig'layman!
Bosh qo'yaman tuprog'iga ulug' insonning!

Firuza

(*Ulug'bek jasadini quchoqlab*)

Ustoz, ustoz!

Parda asta-sekin tushayotganida, uzoqdan qizlar qo'shig'i eshitiladi.

Qizlar qo'shig'i

Uchar yulduzlar, ko'char yulduzlar.
Ko'klarda oq yo'l ochar yulduzlar,
Visol bog'iga, yor yotog'iga
Oltin nurini sochar yulduzlar.
Zumrad chamandan kechar yulduzlar,
Uchar yulduzlar, ko'char yulduzlar.

P A R D A

T A M O M

LUG'AT VA IZOHLAR¹

A

Abu Ma'shar — IX asrda Bag'dodda yashab, matematika va astronomiya bilan shug'ullangan olim Abu Ma'shar Ja'far bin Muhammad bin Umar Balxiy (vafoti 886-y.) ko'zda tutiladi.

"Abu Nasr Forobiyning bir kitobida..." — Ulug' o'zbek olimi, faylasufi va san'atshunosi Abu Nasr Muhammad bin Tarxon bin O'zlig' Forobiy (870–950) o'z davrining chuqur mutafakkiri bo'lib, tabiiyot, tib (meditsina), siyosat, falsafa, psixologiya, mantiq, muzika sohasida yuzdan ortiq ilmiy asarlar yozgan. Uning "Kitobul-madinatul-fozila" asarida adolati davlat, do'stona jamiyat hamda donishmandlar qatoridan saylangan hukumat haqida g'oyat ilg'or fikrlar bayon qilingan. Piri Zindoni Forobiyning shu asariga ishora qiladi.

Adan — Arabiston yarim orolining janubida kichik bir arab o'lkasi. Bu o'lkaning sohillariga tutashgan Arab va Qizil dengizlardan qimmatbaho dardona chiqarilar edi. Shoirilar dilbarlarning tishlarini durga o'xshatib, "Durri Adan" (ya'ni Adan durri) deb ta'riflaganlar.

Aksir, aksiriy — qadim astronomlarning fikricha, fazoni qoplagan sehrli modda, "eleksir" so'zidan olingan.

Ali Sino — buxorolik buyuk faylasuf, tabib, tabiiyotchi va shoir Abu Ali ibn Sino (980—1057).

Alloma (a) — g'oyat chuqur ma'lumot egasi bo'lgan olim. O'tmishda kamdan kam olimga shu unvon berilgan.

Alouddavla — Shohrux o'g'li, Boysunqurning farzandi, ya'ni Abdulatifning amakivachasidir. U Hirot viloyatida ko'p yillar g'avg'o ko'tarilgan va Abdullatif bilan nizolar qilib, uni asir olib qamoqqa ham solgan shahzoda.

¹ *Lug'atlar va izohlar muallif tomonidan tuzilgan.*

So'zlarning yonida (a) belgisi so'zning arabchadan, (f) belgisi esa forschadan olinganiga dalolat qiladi.

(Q. o'zb) ta biri so'zning qadim o'zbek tiliga xos bo'lganini ko'rsatadi.

“**Amir Temur himmatidin Ulug’bek so’zim**” — Mirzo Ulug’bek o’zining farmonlarini, buyruqlarini shu tadbir bilan boshlab berar ekan. Hatto, u zarb ettirgan aqchalarda ham shu ibora o’yilgan edi.

Arkoni din (*a*) — din arboblari.

Aflotun — mashhur yunon faylasufi Platonning Sharqdagi nomi.

“**Axir atir bir shishaga berkitilganda.**

Bu gap, atir past narsadir degani emas” — Ulug’bekning zamon-doshi, tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy o’zining “Matlaus-sa’dayn va majmaul-bahravn” asarida yozganidek, haqiqatda ham, Abdullatif Hirotdagi bandlikdan qutulib, Samarqandga kelganida Mirzo Ulug’bek unga tasalli berib, shunday degan: “Band bar mushk na az xoriy nahand va qayd bar zar na az kama’yoriy” (ya’ni: mushkni bekitar ekanlar, bu uning xorligiga dalolat qilmaydi va oltinga tamg’a bosilar ekan, bu uning me’yori kam ekaniga isbot bo’lmaydi).

Ashk (*f*) — ko’z yoshi.

Ash’or (*a*) — she’r so’zining ko’plik shakli, she’rlar.

A’lohazrat (*a*) — Sharq mamlakatlaridagi hukmdorlarning shaxsan o’ziga murojaatda yoki ular eslanganida (hayotlik vaqtlarida) “a’lohazrat” deyilar.

Aqli qosir (*a*) — kaltafahm, yetilmagan aql. Odatda, bu ta’bimi kam-tarimlik tariqasida ishlatib kelingan.

Aqlidus — mashhur yunon matematigi Yevklid (miloddan oldin III asrda yashagan) Sharqda ana shunday nom bilan yuritilgan. Uning asosiy asari “Unsurlar” matematikaning taraqqiyotga katta ta’sir ko’rsatgan.

Ahbob (*a*) — do’stlar, og’aynilar, jo’ralar.

Ahkomi din (*a*) — dinning qoida va qonunlari.

Ahli urfon (*i*) — ilm va ma’rifat ahllari, ziyolilar.

Ahsan (*a*) — biron so’zni yoki ishni qadrlash ma’nosida deyiladi, “barakalla”, “balli” degan ma’noni ifodalaydi.

B

Balx qo’rg’oni — Balx viloyati va qal’asi (hozir Afg’onistonda) Mir Ulug’bek davrida va undan keyin ham bir necha asrlar davomida O’rta Osiyoning siyosiy tuzumlariga kirib, o’zbek davlatlarining bir viloyati hisoblangan.

Be’at (*a*) — podshohga itoat qilish.

“**Bilishimcha, buni aytgan mavlono Tarxon**” — Bobo Kayfi zikr qilgan bayt mavlono Tarxoniy degan kishiga mansubdir. Alisher Navoiy ham o’zining “Majolis un nafois” asarining ikkinchi majlisida uni eslab o’tadi.

Bilkulliya (*a*) — butunlay, tamoman.

Billoh (*a*) — “O’llohga qasam ichaman” degan ma’nodagi ishora.

Bihil (*a*) — kechirmoq, afv etmoq.

Boda (*f*) — sharob, may.

Botil (*a*) — to’g’ri bo’lmagan fikr, yolg’on va soxta ishonch.

Boqiy (*a*) — doimiy, abadiy.

“**Bog’i Mirzo**” — Tarixchi Hofiz Abru (vafoti 1430-y.) o’zining “Zub-datut-tavorix” asarida Samarqandga tutash solingan o’nta katta bog’ni sanab o’tib, “Bog’i Shimol”, “Bog’i Dilkusho”, “Bog’i Chinor”, “Bog’i Bihisht”, “Bog’i Mirzo Shohrux”, “Bog’i Bo’ldi”, “Bog’i Zog’on”, “Bog’i Baland”, “Bog’i Maydon” qatorida “Bog’i Amirzoda Ulug’bek”ning ta’rifida “bu bog’da shohona ko’shk ayvonlar bor edi”, deydi. Bu bog’ xalq o’rtasida “Bog’i Mirzo” nomi bilan mashhur bo’lib ketgan.

“**Bu shog’irdim, Ali Qushchi, mahramim, do’stim**”. Pastki tabaqadan chiqib o’z aql-u farosati bilan zo’r ilmiy kashfiyotlar qilgan Ali Qushchini Ulug’bek ko’p yaxshi ko’rar va “mening o’g’lim ham do’stim” deb atar edi.

Buddoiy — budda mazhabidagi kishi.

“..Buni yozgan... Sizi!” — Firuza yoddan o’qib bergan forsiy bayt haqqiqatan Ulug’bekning ijod samarasidir. Alisher Navoiy o’zining “Majolis un nafois” asarida Ulug’bek haqida ma’lumot berganida uning she’r bilan ham shug’ullanganini aytib, bu fikrga dalil tariqasida mazkur baytmi keltiradi.

Burhon (*a*) — dalil, isbot.

“**Buxoro quvvati islomi din ast.**

Samarqand sayqali ro’yi zamin ast...” — Bu bayt forscha bo’lib, o’tmish asrlarda xalq o’rtasida keng tarqalgan. Ma’nosi: Buxoro musulmon dinining tayanchi bo’lsa, Samarqand yer yuzining sayqali (jilosi)dir. Bobo Kayfi bu ta’bimi kinoya va ta’na bilan ishlatib, Samarqandning Mirzo Ulug’bekdan keyin inqirozga yuz tutishiga ishora qiladi.

Buqrot — qadimiy Yunonistonning buyuk olimi, antik tibbiyotning asoschisi Gippokrat (miloddan oldin 460—377-yillar) Sharq mamlakatlari-da ham mashhur bo’lib, uni arab manbalarida “Buqrot” deb ataganlar.

D

Davlatpanoh (*a-f*) — Sharqda podshohlarga murojaat qilishda qo'llanilgan ta'bir. Ma'nosi — davlat va mamlakatning tayanchi, sig'inadigan boshpanasi, demakdir.

Darbor (*f*) — podshohning qasri va qabulxonasi.

Dasisa (*a*) — ig'vo, fisq-u fasod.

Daqiq fanlar (*a*) — aniq, qat'iy fanlar.

Dahriy (*a*) — dunyo masalalariga qiziqib, din va oxirat tashvishlariga beparvo qaragan kishi.

"Demak, bunda yanglishibdi yunon hakimi" — Ali Qushchi shu bilan milodning II asrida yashagan yunon astronomi Ptolimiyus (Ptolomey) jadvalining to'liqsiz bo'lganiga ishora qiladi.

"Derlar, go'yo, Xo'ja Ahror Sayid Obidni.

Hatto Muso payg'ambarday voiz deganmish..."

Abdullatif shu so'zi bilan Xo'ja Ahrorning Sayid Obidga (Sayid Oshiqqa) yuksak baho berganini uqtirmoqchi va shu bilan multasibni jazodan qutqazmoqchi bo'ladi. Darhaqiqat, "Rashahot" muallifi Ali ibn Husayn Voizning aytishicha, Xo'ja Ahror multasibga shunday ixlos bilan baho berib, uning obro'yini quvvatlab turar ekan. Xo'ja Ahror xususiy subbatida Ali ibn Husayn Voizga shunday degan ekan: "Samarqandda men ikki kishining va'zlariga qoyil edim: biri mavlono Oshiq, ikkinchisi mavlono Abu Sayid Toshkandiy. Sayid Oshiq Muso Kalimullo darajasida voiz va so'zamol edi".

"Domullamiz Ulug'bekka ming umr, omin!..."

Mirzo Ulug'bek Samarqanddagi o'zi qurgan madrasasida dars berganini tarixchilar ta'kidlaydilar.

Dorildavlat (*a*) — davlat markazi, poytaxt, ba'zan hukumat mahkamasi ma'nosida ham qo'llanilgan.

Dorissaltanat (*a*) — saltanat markazi, poytaxt.

Dorug'a — shahar boshlig'i.

E

En, eng (*q. o'zb*) — yuz, chehra.

F

Faylaqus — yunonchadan Filipp ismining arabcha buzilgan shaklidir. Sakkokiy shu Faylaqus nomi ostida kimni ko'zda tutganini aniq aytish qiyin. Shu ism bilan Yunonistonda bir qancha hukmdorlar o'tgan bo'lib, bular ilim sohasida shuhrat qozongan emaslar. Ehtimol, shoir Iskandar Zulqarnayning shaxsiy tabibi mashhur medik Filippni zikr etmoqchi bo'lgandir.

Falakiyot (*a*) — yulduzlar va osmonni (falakni) tekshiruvchi fan. Astronomiyani shunday ham deb yuritganlar.

Fan toliblari — fan va ilm izlovchilar. Odatda, oliy o'quv yurtlarida (madrasalarda) o'qigan shogirdlar. "Talaba" so'zi "tolib" so'zining ko'plik shaklidir.

Farang — umuman G'arbiy Yevropa xalqlarini XV asrda "farang" deb ataganlar. Bu so'z "frank" so'zidan buzib olingan.

Faxriya (*a*) — shoir o'z qasidasining oxirida o'ziga yuksak baho berib, o'z mahoratini madh etish usuliga eski poetikada "faxriya" (faxrlanish) deb nom qo'yganlar. Arab she'riyatida "faxriya" degan alohida lirik janr ham bo'lib, boshdan oyoq shoirning o'z fazilatlarini ta'rif qilishga bag'ishlanar edi.

G

Gulgun (*f*) — gul rangli.

H

Hazarat (*a*) — hazrat so'zining ko'plik shakli.

Hazor (*f*) — ming. Hazor-hazor — ming-minglab.

Hasht hikmat (*f-a*) — o'rta asrlarda musulmon Sharqida hikmat (fal-safa) bilimining "ilmiy tabiiy" degan qismida dunyoni o'rganish uchun sakkiz (hasht) usul belgilangan edi. Sakkokiy o'z she'rida shunga ishora qiladi.

Husn-u toq (*a*) — husn o'z ma'lum ma'nosida, ya'ni go'zallik ma'nosida qo'llanilgan, toq so'zi esa aslida gumbaz, qubba demak bo'lib, bu yerda majoziy ma'noda dilbarning qoshiga taqqoslangan.

J

Jayhun — Amudaryoning qadimiy nomi.

Jannatmakon (*a*) — o'lgan kishi haqida xayr-duo ma'nosida aytiladigan ibora. "Joyi jannatda" demakdir.

Jigarxun (*f*) — xunob, qattiq ma'yus bo'lgan kishi.

Jolinus — Qadimiy Rimda yashagan (130—200) mashhur tabib ham tabiiyot olimi Galen (lotinlarda ham uning to'g'ri nomi Galenus bo'lgan).

Junbish (*f*) — intilish, talpinish, harakat.

Jug'rofiya — yunoncha "geografiya" so'zining arablashtirilgan shakli.

K

Kamohuva haqquhu (*a*) — "Haq gap shu" ma'nosidagi ibora.

Ko'ksaroy (yoki Ko'k saroy va Ko'ksaro) — Samarqandda Amir Temur tomonidan qurilgan katta koshona. Temuriylarning davlatxonasi va iqomatgohlari shu saroy doirasiga o'rnatilgan edi. Saroyning tag qavatida mashhur Ko'ksaro zindoni bo'lgan.

L

Lobid (*a*) — noiloj, muqarrar.

M

Mavlono (*a*) — "janob" degani bo'ladi. Odatda, olim, fozil, shoir kishilarga nisbatan murojaat qilishda shu iborani ishlatganlar.

Maziyat (*a*) — fazilat, ustunlik.

Mankuha (*a*) — nikohli xotin.

Marhabo (*a*) — "Xush kelibsan" ma'nosida qutlov.

Matlab (*a*) — maqsad, niyat.

"Matlaus-sa'dayn" — Abdurazzoq Samarqandiyning mashhur tarixiy asari. Bu asarning to'la nomi "Matlaus-sa'dayn va majmuan bahrayn" (ikki baxtning tug'ilishi va ikki dengizning qo'shili).

Mag'rib — umuman G'arb mamlakatlarini arablar "mag'rib" deb yuritganlar. XV asrda "mag'rib" so'zi ostida G'arbiy Yevropani ko'zda tutar edilar. Hozir esa "mag'rib" deb Shimoliy Afrikani — Marokash, Tunis, Janoibni belgilaydilar.

Mahdi ulyo (*a*) — podshohlarning onalariga berilgan unvon. Bu ta'birning lug'aviy ma'nosi — "baland beshik" demakdir.

Mahobat (*a*) — salobat, vahimali savlat.

"Men, ataylab, bajarmayman shu orzungizni..." Mirzo Ulug'bek Sayid Oshiqni (pyesada Sayid Obidni) ta'na bilan mot qilib, aynan shunday javob berganini tarixchilar ochiq ko'rsatadilar.

"Men sehrgar Hind mulkida kezgan chog'imda..." Mirzo Ulug'bekning yaqin muxlislaridan bo'lgan tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy

(1413-1482) haqiqatan ham Shohrux Mirzo va Ulug'bekning topshirig'i bilan 1441-44-yillarda temuriylar elchisi sifatida Hindistonga safar qilgan. O'zining bu sayohatini va umuman zamonasidagi muhim tarixiy hodisalarni u o'zining mashhur "Matlaus sa'dayn" asarida batafsil tasvir qilgan.

"...Men o'zim Sayid..." — Musulmon mamlakatlarida sayidlar Muhammad mad payg'ambarning avlodi hisoblanganlar va shu uchun imtiyozli tabaqa bo'lganlar.

"Mirzo arig'i" — Zarafshondan Ulug'bek chiqargan kanalni xalq u vaqtda "Mirzo arig'i" deb yuritir ekan.

Movarounnahr — (ba'zan she'rda "Movaronnahr" shaklida ham ishlatiladi) — arablar Amudaryodan Sharqqa tomon cho'zilib yotgan yerlarni "Movarounnahr" ya'ni "daryo orqasidagi yer" deb ataganlar. Bu termin taqriban hozirgi O'zbekiston hududini o'z ichiga olgan.

Musiqiy — yunonchadan (muzika) olingan so'zning arablashtirilgan shu shakli Sharqda va, shu jumladan, o'zbek klassik adabiyotida qo'llanilgan.

Mushriklar — yagona Tangriga emas, bir qancha Xudolarga topingan, ya'ni Tangrining sheriklari bor degan e'tiqodda yurgan toifalarni musulmon ruhoniylari "mushrik" deganlar. Bu yerda haqorat tariqasida keltirilib "kofir" ma'nosida qo'llanilgan.

Muhtasib (*a*) — feodal musulmon davlatlarida katta shaharlarning bozor va ko'chalarida tartib va intizomning saqlanishi ustidan nazorat qilib turuvchi diniy amaldor. Muhtasiblar diniy qoida va qonunlarning buzilmasligini ham kuzatib yurganlar. "Muhtasib" so'zining lug'aviy ma'nosi — fuqarodan hisob so'rovchi, aybdorni javobgarlikka tortuvchi demakdir.

N

Nasroniy — xristian.

Naqshbandiya tariqati — o'rta asrlarda, ayniqsa, XV asrda O'rta Osiyoda keng tarqalgan tasavvuf (sufizm) oqimi. Bu oqim diniy-falsafiy mohiyatda bo'lib, turli davrlarda va turli shaharlarda turli xarakterga ega bo'lgan. Bu tasavvuf oqimiga o'z davrining peshqadam siymolari (Abdurahmon Jomiy va boshqalar) mansub bo'lganidek, o'sha zamonning eng ashaddiy reaksiya arboblari (Xoja Ahror va boshqalar) ham kirganlar. Lekin, bulardan birinchi guruh (ilg'or guruh) naqshbandlik falsafasidan o'z gumanistik maqsadlarida foydalangan bo'lsa, ikkinchi guruh (reaksiyonlar)

naqshbandlikning diniy aqidalarini pesh qilib, xalqni jaholatda saqlashda va ilm-u ma'rifatga qarshi kurashda qurol qilib foydalanish. Bu diniy-mis-tik oqimning asoschisi mashhur avliyolardan sanalgan Xo'ja Muhammad Bahouddin Naqshband (1319-1390) bo'lib, u tasavvufga doir "Hayotnoma" va "Dalilul-oshiqin" nomli asarlarining muallifidir.

"Nishopurda, sizni xuddi shu Abdullatif..."

Tarixchilarning aytishicha, 1447-yilda, Shohruh vafotidan keyin, Abdullatif o'z amakizodalari Alouddavla va Abulqosim Bobur bilan qilgan janglardan birida Ray va Simnon (Eron)da o'rtasida buvisi Gavharshodni (u boshqa nabirasi — Alouddavlani yoqlagani uchun) qamab, Nishopur qal'asiga band qilgan. Keyinchalik Alouddavla qaytadan hujumga o'tib, Abdullatifning o'zini asir qilib olgan va buvisini qal'adan ozod etgan.

Nukta (*a*) — nozik gap — imo va ishorali ta'bir.

Nur-alannur (*a*) — juda soz, g'oyat ma'qul ma'nosini ifodalovchi bir ta'bir.

Nushirvon (yoxud Anushirvon) Odil — Eronda hukm surgan sosoniylar sulolasining yigirmanchi hukmdori bo'lib, uning davrida Eron mam-lakati ancha ravnaq topgan. Qariyb yarim asr hukmdorlik qilib, milodning 579-yili vafot etgan. Sharq tarixchilari uni ideallashtirib, adolatlilik va insofli shoh sifatida ta'rif etganlar va shu tufayli Nushirvonga — "Odil" (adolatlilik) laqabini qo'shganlar. Shu vajdan ko'p shoirlar ham Nushirvon Odilni o'z zamonlaridagi sultonlarga va xonlarga o'rnatib ta'rif etganlar.

O

Olampanoh (*a-f*) — podshohga murojaat qilganda qo'llaniladigan hurmatni ifodalovchi so'z. Ma'nosi — dunyoning boshpanasi" demakdir.

P

Petlimyus — milodning II asrida Iskandariya shahrida yashab, "Al'machest" (Sharqda "Almajisidi") nomli mashhur astronomik asarni yaratgan buyuk yunon olimi Ptolemeys.

Q

Qabohat (*a*) — ablahlik, razillik, yomonlik.

Qaroq (*k.o'zb*) — ko'z, qarash.

"**Qishloqiy pir**" — Mirzo Ulug'bek davrida va undan keyin ham Samarqanddagi ilg'or ziyoli va olim doiralarda Xo'ja Ahromning ilm-u fanga

qarshi bo'lganidan kulib, uni "Shayxi rustoyi" ya'ni "Qishloqiy pir" deb yurar edilar.

R

Rasad (*a*) — kuzatib turmoq. Yulduzlarni kuzatib turishni ham "rasad" deb ataganlar. Borib — borib "rasad" so'zi "rasadxona" (observatoriya) ma'nosini ham ifoda etgan.

Riyoziy yoki riyoziyot (*a*) — matematika fani.

Rum — bu yerda Kichik Osiyo va ko'pincha Turkiya ko'zda tutiladi.

S

Sabiy (*a*) — fahmi va yoshi yetilmagan go'dak.

Saboqdosh (*a-o'*) — maktabdosh, hamdars.

"**Sayidsiz, deb qirdirmadim soqolingizni...**" — Ulug'bek zamonida ruhoniy arboblarda sodir bo'lgan noloyiq harakatlar uchun, jazo shakllari-dan biri sifatida aybdorning soqoli qirilib, shaharda xalq oldida sazoyi qili-nar edi.

Sayhun — Sirdaryoning qadimgi nomi.

Samarqandi — firdavsmonand (*f*) — Jannat bog'iga o'xshashlik Sa-marqand demakdir. O'tmish tarixchilar va shoirlar Samarqandning XV asrda-gi dabdaba va hashamatini ko'zda tutib, uni doimo shunday ta'rif etganlar.

Sanoyi (*a*) — san'atlar, nozik hunarlar.

Sarbadorlar — XIV asrning birinchi yarmida Xurosonda va Turkis-tonda mo'g'ullar hokimiyatiga va mahalliy feodalarga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'olonining faol ishtirokchilari. Bular o'zlarini "sarbador" deb ataganlar. Ular "Yo zolimlarni yo'qotib ozod bo'lamiz, yoki boshimizni dorga berib halok bo'lamiz!" degan shiorni qo'llaganlar. Sarbadorlar 1337-1381-yillar davomida Sabzavor shahrini markaz qilib olib, de-yarli yarim asr mobaynida siyosiy hokimiyatni o'z qo'llarida tutganlar. 1365-66-yillarda Samarqand fuqarosi ham mo'g'ul xonlariga qarshi sar-badorlar rahbarligida qo'zg'olon ko'targanlar. Biroq Amir Temur makkorlik bilan ularning boshliqlarini halok qilib, Samarqandga bosib kirgan va o'z hokimiyatini o'rnatgan.

"Siz fikrning, ma'rifatning, insoniyatning

Eng ashaddiy dushmanisiz, erkning jallodi".

Mirzo Ulug'bek zamonasida Samarqand shahrida muhtasib (diniy tergovchi) bo'lib yurgan Sayid Oshiq (pyesada Sayid Obid) bilan Mirzo Ulug'bek o'rtasida qattiq bahslar bo'lganini u davr tarixchilari ochiq qayd qiladilar.

"Siz eshonning johilona gaplarin qo'ying!" — Ulug'bek, Qozi Mis-kinga qarab aytgan shu ogohlantirishida "Eshon" deb Xo'ja Ahromi ko'zda tutadi. Zotan, ma'lum bo'lishicha, O'rta Osiyo tarixida birinchi marta "Eshon" unvonini olgan avliyo Xo'ja Ahror bo'lgan.

Soqit (a) — amaldan tushmoq, mansabdand tushirilmoq.

Sohibqiron — Amir Temurning unvoni bo'lib, "qiron egasi" demakdir. Eski astrologiyada Zuhra (Venera) yulduzi bilan Mushtariy (Yupiter) yulduzining bir burchda yaqinlashuv payti (qiron payti) baxtli irim deb hisoblangan. Amir Temurni yaxshi tole egasi degan ma'noda shunday ataganlar, go'yo u tug'ilgan mahalda Zuhra va Mushtariy bir-biriga yaqin masofada turganlar.

Sultoni azimushshon (a) — ulug' sulton.

"Sultonimiz sizga yozgan salomnomani..."

Misir elchilari Shohrux va Ulug'bek davrida temuriylar davlatiga tez-tez kelib turganlar. Abdurazzoq Samarqandiy Misir podshohi Sulton Azzohir yozgan nomani elchilar Hirotda olib kelganini ko'rsatadi.

T

Tabobat (a) — tibbiyot va umuman kasalliklarni davolash hunari.

Talaf (a) — yo'q bo'lmoq, halokatga uchramoq.

Tashbih (a) — o'xshatish.

Tiynat (a) — kishining xulqi, tabiati.

U

Ummon — Arabiston yarimorolining janubidagi dengiz. Bu dengizdan qimmatbaho sadaflar chiqariladi. Klassik poeziyada dilbarning tishlarini oq sadafaga o'xshatish an'ana bo'lgan.

"Unga mendek qirq yil sulton bo'lish qayerda, Qirq hafta ham taxt tutolmas..."

Mirzo Ulug'bekning bu so'zi karomatday bo'lgan, haqiqatan ham Mirzo Ulug'bekning nomardona o'ldirilishidan (853-hijriy yilning 8-ramazonida, 1449-milodiy yilning 7-noyabrda) so'ng 1450-yil 8-martda, ya'ni

otasining vafotidan yigirma to'rt hafta (6 oy) o'lgach Abdullatifni Mirzo Ulug'bek navkarlari u "Bog'i Chinor"dan shaharga qaytayotganida, yo'lda otib o'ldirganlar va kallasini kesib olib kelib Ulug'bek madrasasining darvozasiga osib qo'yganlar.

V

Vali (a) — avliyo. Zotan, avliyo so'zi arabcha "vali"ning ko'plik shaklidir.

Voasaf (a) — attang, afsus, hayhot ma'nolarini ifodalovchi nido.

Vollohbissavob (a) — chin haqiqatni faqat Xudo biladi (ta'bir).

X

Xabis (a) — pastkash, badkirdor, razil kishi.

Xasorat (a) — zafar, ziyon.

Xatmi-kutub (a) — madrasada o'qish vazifasini bitirishni, umuman o'liy tahsil olib chiqishni "xatmi-kutub qildi", deb yurgizilar edi.

Xatkor (a-f) — yanglishuvchi, xato qilib qo'ygan kishi.

Xitom (a) — tugash, oxirga yetish.

Xonaqoh (f) — darvishlarning ibodat va zikr-u jazavalari uchun tayinlangan uy va hovli.

Xuroson — XV asrda temuriylar qo'lidagi davlatlardan eng kattasi Xuroson saltanati bo'lib, unga hozirgi Eronning Sharq-shimoliy qismi, Amudaryoning chap tomonidagi yerlar, Xorazm hamda Afg'onistonning G'arbi-shimoliy qismi kirar edi. Bu katta davlatning markazi Hirotda edi.

Xonbaliq — Pekinning qadimiy nomi, ma'nosi "xon shahri" demakdir. **"Xo'ja Ahror buyurganki..."** — reaksiy darveshizm va xurofiy dinparastlikning piri hisoblangan Xo'ja Ahror Vali Toshkandiy (1404—1490) haqiqatan darvishlar haqida bunday deganini "Rashahotul — ayn hayot" kitobining muallifi Ali ibn Husayn Voiz Xo'jadan o'zi eshitganini naql etadi.

Xo'tan — Sharqiy Turkistondagi bir viloyat. Odatda, Sharq poeziyasida Xo'tanning ohulari mashhur bo'lib, dilbarlarning ko'zlarini Xo'tan kiyiklarining ko'zlariga o'xshatish an'ana bo'lib qolgan edi.

Z

Zakkiy (a) — ziyarak, puxta va topqir kishi.

Zamir (a) — bir narsaning ich-ichi.

“Zillalohu fil-arz bo’lgan sultonni xorlash...” Musulmon davlatlarida podshohlarni Tangrining Yer yuzidagi soyasi deb hisoblaganlar. Shuni oqlash uchun “As — salotin zillalohu fil-arz” (sultonlar Xudoning Yer yuzidagi ko’lankasidir) degan arabcha hadis ham yaratilgan.

Zoti shariflar (*a*) — sharofati, hurmatli, oliynasab janoblari.

Zurriyot (*a*) — bola-chaqa, avlod.

Zufnun (*a*) — bilimdon, keng fan va tajriba egasi.

Sh

“**Shayyadollohu arkonuhu**” (*a*) — bировga xayri duo o’qish tariqida aytiladigan ta’bir. Ma’nosi: “Xudo uning negizlarini mustahkam qilsin!” demakdir.

“**Shayx Nizomiy “Xamsa”si**” — tarixchi va tazkira sohibi Davlatshoh Samarqandiyning ko’rsatishicha, Mirzo Ulug’bek Nizomiyning “Xamsa”sini juda sevar va uni hamma boshqa shoirlardan yuqori qo’yib, adabiyot masalalari bo’yicha inilari Boysunqur va Ibrohim bilan xat yozishib bahslashar ekan.

Sharofat (*a*) — sharaf, yaxshilik.

Sharqul hind — eski arab jug’rofiyachilari Indoneziyani shunday deb ataganlar.

Shaqovat (*a*) — yomonlik, badbaxlilik.

Shahriyot (*f*) — podshohlarga aytiladigan laqablardan biri.

Shahriyori falak iqtidor (*f-a*) — osmoncha kuch va qudratga ega bo’lgan podshoh degani bo’ladi.

“**Shohrux davri Hirot edi musulmonobod**”.

“Shohrux Mirzo g’oyat dindor, taqvodor va shariatparast podshoh bo’lgan. U haqiqatan (1440-y.) muxtasiblarning gapi bilan o’g’li Jo’ki Mirzoning uyiga borganini va uyda topilgan sharobni to’krib tashlaganini zamondoshlari xabar qiladilar.

G’

G’ino (*a*) — qo’shiq, umuman, xushohangli muzika.

MUNDARIJA

Maqsud Shayxzodaning ijodiy merosi haqida (*Mahkam Mahmudov*) 3

She’rlar

She’r chin go’zallik singlisi ekan.....	8
Bahorda yomg’ir.....	8
Muqimiy.....	10
Muallim.....	11
G’afurga xat.....	12
Ko’zlar.....	15
Yaxshilar qadri.....	15
Toshkentnoma.....	16

Jaloliddin Manguberdi

Besh pardali tarixiy fojia

Birinchi parda.....	62
Ikkinchi parda.....	90
Uchinchi parda.....	108
To’rtinchi parda.....	125
Beshinchi parda.....	139
Izohlar.....	157

Mirzo Ulug’bek

Besh pardali tarixiy fojia

1-parda.....	163
2-parda.....	197
3-parda.....	241
4-parda.....	272
5-parda.....	316

Lug’at va izohlar..... 363

M 36 Maqsud Shayxzoda [Matn]: nasr va nazm / to'plovchi va nashrga tayyorlovchi Ma'mura Zohidova. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2022. – 376 b.

ISBN 978-9943-8723-3-2

UO'K 821.512.133-3
K BK 84(50')-44

MAQSUD SHAYXZODA

16-jild

Adabiy-badiiy nashr

Muharrir *Lola Fattoyeva*
Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*
Dizayner *Bobur Tuxtarov*
Texnik muharrir *Yelena Tolochko*
Kichik muharrir *Zilola Mahkamova*
Musahhih *Zulfiya G'ulomova*
Sahifalovchilar: *Shahlo Buriyeva,*
Islom Azamatov

Tasdiqнома raqami № 4642. 22.07.2020-y.

Bosishga 18-oktabr 2022-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x90 1/16.

Ofset qog'ozi. "PT Astra Serif" gamiturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 23,5. Nashriyot-hisob tabog'i 18,55.

Adadi 1 185 nusxa. Shartnoma № 84-1/22. Buyurtma raqami № 22-298

Original maket O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining

"O'zbekiston" nashriyotida tayyorlandi.

100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Telefon: (71) 244-34-38, (71) 244-24-91.

"O'zbekiston" NMU MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili: 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.